

Tanıklık

Adım Agop Memleketim Tokat

AGOP ARSLANYAN

AGOP ARSLANYAN

1934'te, babasının değirmencilik yaptığı Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Dodurga köyünde doğdu. Annesi Markirit ile babası Garabed, Sivas'ın Tavra köyündendi. 1941'de ilkokula başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği bütün sıkıntıları teninde duymasına rağmen başarılı bir öğrenciliği oldu. 1941'de babası, amcası ve ağbisi Yirmi Sınıf İhtiyat Askerliği'ne alınınca ailenin ekonomik durumu sarsıldı. Sekiz yaşından itibaren yaz aylarında kuyumcu çıraklığı yaptı. Ailenin geçim kaynağı olan değirmen kapanınca ortaokulu okuyamadı. 1946'da "belki orada okula gidebilirim" umuduyla tek başına İstanbul'a, amcasının yanına göçtü. Kuyumcu çıraklığına Kapalıçarşı'da devam etti, okuma hayalleri de orada suya düştü. Çarşı geleneğini takip edip çıraklıktan kalfalığa yükseldi. Sivas'taki askerliğinden döndüğünde, Arjantin'e göçen ustaları Balyan kardeşler dükkânı ona bıraktılar, böylece genç yaşta kendi atölyesini çekip çevirmeye başladı. Ailesini de İstanbul'a getirdi. Korolarda şarkı söylemeye, amatör tiyatro gruplarıyla sahneye çıkmaya başladı, edebiyata ve klasik müziğe merak sardı. Dikran Çuhacıyan'ın ünlü *Leblebici Horhor Ağa* operetinde, Hagop Baronyan'ın *Medzabadiv Muratsganner* (Saygıdeğer Dilenciler) oyununda oynadı. Şişli Spor Kulübü'nde sporculuk yaptı, öğrenciler yetiştirdi. 1963'te öğretmen Ağavni Kaplanyan'la evlendi. Talar adında bir kızları, Sayat adında bir oğulları oldu. Ellili yaşlarına geldiğinde, hep özlemini duyduğu memleketi Tokat hakkında yazmaya başladı. Yazıları İstanbul'daki Ermenice *Marmara* gazetesinde yayımlandı. Unutulmaya yüz tutmuş 1940'lar Tokat'ının, ayrıntılarla bezeli, canlı, renkli resimlerini çizdiği yazıları diasporada da ilgi gördü; ABD ve Fransa'daki gazetelerde, antolojilerde yayımlandı, radyolarda okundu. 1997'de ailesiyle birlikte Kanada'nın Toronto şehrine göçtü. Bugün, vaktinin çoğunu, belleğine yemyeşil doğasıyla nakşolmuş Tokat'ın özlemini bir nebze de olsa giderebildiği bahçesinde, çiçekleri ve torunlarıyla geçiriyor.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitapta, Ermeni alfabesinden Latin alfabesine yapılan transkripsiyonlarda, kurallara uymaktan çok, özellikle Ermeniceye aşına okurlar dikkate alınarak, telaffuz ağırlıklı bir yazım tercih edilmiş, Ermenicenin yanı sıra, Tokat ağzına özgü bazı sözcük ve deyimler ise italik dizilmiştir.

Metinde tarafımızca eklenmiş iki tür açıklama vardır:

(*) işareti ile gösterilen, çoğu Ermeni kültürüyle ilgili kavramlar dipnotlarla açıklanmış, (+) işareti ile gösterilenlerin açıklamaları ise kitabın sonuna bırakılmıştır (s. 181-188).

Bu kavramlar dizinde koyu harflerle gösterilmiştir.

Türkçe yazımda, Adam Yayınları'nın

Ana Yazım Kılavuzu'na uyulmaya çalışılmıştır.

Kitabın ilk baskısını dikkatle okuyup çeşitli önerilerde bulunan Vağarşag Seropyan'a ve Arsen Yarmana teşekkür ederiz.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ADIM AGOP
MEMLEKETİM TOKAT

A r a s Y a y ı n c ı l ı k
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 465/Z.
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com

Tanıklık Dizisi: 2

Agop Arslanyan
Adım Agop Memleketim Tokat

Yayına Hazırlayan
Rober Koptaş

Düzeltili
Arlet İncidüzen

Kapak Tasarımı
Sayat Ayık

Kapak Fotoğrafı

Arslanyan ailesi, Tokat, 1920 (?)

soldan sağa, yazar Agop Arslanyan'la ilişkilerine göre:
(arkadakiler) Avedis (amcası), Hayganuş (yengesi), Markirit (annesi),
Garabed (babası) // (öndekiler) Arusyag (ablası), Nune (ninesi),
Kevork (ağbisi), Toros "Pehlivan" (dedesi), Yervant (amcası).

ISBN 975-7265-76-4

Birinci Baskı: Eylül 2005
İkinci Baskı: Kasım 2005
Üçüncü Baskı: Şubat 2006
Dördüncü Baskı: Mart 2008

ADIM AGOP MEMLEKETİM TOKAT

TANIKLIK

AGOP ARSLANYAN

annem
Markirit (Makır) Arslanyan’a
(Sivas, 1905-İstanbul, 1957)

Tokat'a doğru

Tokat'tan ayrıldığım zaman henüz on iki yaşında, başında kavak yelleri esen bir çocuktum. Benim için her şey tozpembeydi. Şimdi, yıllar sonra, her gün belki onlarca kez sözünü ettiğim, dilimden düşürmediğim memleketimi, doğup büyüdüğüm yeri, Tokat'ımı, sevgili eşim Ağavni'ye gösterebilecektim. Gönlümdeki şehir ne İstanbul, ne Paris, ne Londra'ydı... Yokluğun olmadığı, bolluğun kilerlerimize dolduğu, kahkahalarımızın bağlarda bahçelerde çınladığı, özlemini her an ensemizde hissettiğimiz, bizi yakıp kavuran Tokat'a gidiyordum. Hayal miydi, gerçek mi? Gerçektir. Arabam Samsun yönüne dönmüştü. Yeşilirmak boyunca on kilometrelik yolum kalmıştı Tokat'a. Arabamın penceresini açtım, eşime:

“Bu havayı iyice içine çek, kokuyu alıyor musun?” diye sordum.

“Genzimi yakacak kadar elma kokusu alıyorum.” “Biraz sonra elma bahçeleri biter, bağlar başlar; envai çeşit üzümün, nehir boyunca uzanan bostanların, tarlaların, Tokat'a has *tomatesin*, biberin kokusunu alacaksın birazdan.”

İşte canım Tokat'a giriyoruz. Koca Sivas ilinin meyve ve sebze ambarı yemyeşil Tokat. Elinizle salkımına dokunduğunuzda parmaklarınızı birbirine yapıştıran altı çeşit üzümüyle, birbirinden güzel Diren, Kaşıkçıoğlu, Malkaya, Sepetçioğlu, Bey bağlarıyla meşhur Tokat. Hele hele küçük Gesi bağları...

Malum, Gesi bağları Kayseri'nin en ünlü üzüm bağlarıdır. Tokat'ta Gesi bağlarını, Kayseri'nin Garmir⁺ köyünden göçmüş olan Çopur Ohannes ağa memleketinden getirdiği üzüm *devekleri*yle kurmuştu.

“Gesi bağları, Kayseri'nin üzüm deposuydu. Öyle üzümlerimiz vardı ki, ağzına aldığı anda kabuğunun eridiğini zannederdin. Sonra o bağları kaybettik, elimizden uçup gitti. Tokat'a sürgün olduk ama ben ‘Avşar dudağı’ üzümünün altı tane kökünü bin bir zorlukla alıp buraya getirdim, yeniden bağımı yaptım.” diye anlatırdı Ohannes ağa.

Haddini bilmezin biri olduğum için, hemen sorardım:

“Kayseri'deki bağlarınıza ne oldu Ohannes babug^[1].”

“Duyduk ki bağlarımız hep sökülüş. Yerimize gelenler yılların emeği olan üzüm *deveklerini* kesmişler de ekmek fırınlarında yakmışlar. Derler ki, o fırında yapılan ekmek hem üzüm kokuyormuş hem de tadına doyum olmuyormuş.”

Koca adam bu son cümleyi söylerken çocuklar gibi ağlar, hemen ardından da bir şarkı tuttururdu.

Gesi bağlarından gelsin geçilsin,

Kurulsun masalar, rakı, şarap içilsin.

*

İşte Tokat'a vardık. Birkaç dakika içinde acı gerçek bütün çıplaklığıyla çarptı yüzümüze. İnanması benim için çok güçtü, ama o yeşil cennet Tokat'ımda ne bağ kalmıştı ne bahçe. Her taraf bina olmuş, çorak toprak olmuş, dağ olmuş, taş olmuş, bilmem ki sevgili Tokat'ım sana ne haller olmuş! Nerede bağdan bağa akseden o musiki âlemi, nerede Hapap'ın Osgihan emminin udunun sesi, nerede Santuri Onnik emminin şen şakrak oyun havaları, nerede Efrem dayının, yani Kemani Ethem'in o nağmeli keman sesi, nerede Tokat'ın tek akordeoncusu ve en yakışıklısı Keğam ağbi...? Hani, nerede bağdan bağa mis gibi *mırmırık* şarabının kokusu, nerede geceyarıları mahzenlerde gizlice yapılan mis kokulu rakıların, *amberi* diye anılan kaçak likörün? Ellerindeki bakır kalaylı Tokat maşrapalarını toprağa gömülü küplerden doldurup, “Haydi ağalar, iyiliğe!” deyip, sıhhate, afiyete içen o insanlar neden sessizliğe gömülmüş? Neden bütün bunların yerine bir garip şamata kaplamış

her yanı? Hangi acı poyraz esip de seni böyle tarumar etmiş?

*

Tokat’a göç etmiş Dağıstanlı Türk aileleri vardı o zaman, asil, vakur. Bir de hep şık giyimli, kızları ayrı erkekleri ayrı güzel Çerkesler. Onlar da göç etmişler. Çerkeş köylerine gittiğinde insanın ağzı açık kalırdı; gümüş takımla, semaver bardakla çay içilirdi. Çerkeş mızıkası⁺ denen, akordeon benzeri bir alet çalarlardı. Keğam ağbinin akordeonu da kocamandı. Briyantınle taranmış saçları, pırıl pırıl giysileriyle Keğam ağbi, cam arkasında, güller arkasında, üzüm asmalarında göz süzen nice Ermeni kızının kalbinde yatarı.

*

Hepsi gitmiş, Tokat bir garip sessizliğe bürünmüş velhasıl. Bu uçsuz bucaksız bağlarda tek bir Ermeni kalmış, o da bağlama ustası amcam Âşık Şükrünün, yani Avedis’in oğlu Isdepan. Avedis amcam, nam-ı diğeriyle Âşık Şükrü, o devrin en önemli türkü ve oyun havaları araştırmacısı Muzaffer Sarısözen’den⁺ de takdir görmüştü. Avedis amcamın ünü ta uzak yörelere dahi yayılmış bağlaması da sükût’etmişti bugün.

Amca oğlum Isdepan’la karşılaştığımızda birbirimize öyle bir sarıldık ki kemiklerimiz kırıldı adeta. Yılların hasreti, sahip olduğumuz onca ortak anı adeta cisimleşmiş, elle tutulur hale gelmişti. Hem ağladık, hem güldük, kimleri yâd etmedik ki.

“Bir tek sen kalmışsın emmioğlu.”

“Bir Allah, bir ben.”

“Peki eş dost, yar yâran?”

“Bağım bahçem var.”

Amcamın bağlamasını gösterdi:

“Dostum da, dert ortağım da bu.”

“İstanbul’a gel desem gelmez misin?”

“Eğer başın darda ise gelem, kurban olam; yoksa...”

Emmimin bağlamasını gösterdi.

“O ve ben burada biteceğiz. Burada doğdum, burada öleceğim. Bu benim alınyazım.”

Tanrı’dan başka hiçbir güç Isdepan’ın iradesine karşı gelemezdi. O, Kore⁺ gazisiydi, Kunuri muharebesindeki yiğitliğiyle Tokat’ın övünç kaynağı olmuştu. O dönemin ünlü gazetecisi Hikmet Feridun Es’in *Hürriyet*’teki Kore haberine başlık bile olmuştu: “Kore’de bir arslan, adı Isdepan Arslan.” Tokat’a dönüşünde bizzat vali ve belediye başkanı tarafından bando eşliğinde karşılanmıştı amca oğlum, dev yapılı pehlivan torunu.

*

Otomobilimi ta Selçuklulardan kalma ünlü Taşhan’ın meydanına bıraktım. Önce doğup büyüdüğüm evi görmeliydim. Tokat Ermenilerinin çoğu, Semerkant, Pazarcık, Behzat yörelerinde birbirlerine komşuluk ederdi. Önceki devirlerde hemen hepsi Ermenice konuşurdu; yedi kiliseleri, okullarıyla kendilerine özgü, canlı bir kültür ortamı yaratmışlardı. Şimdi o insanlar, sonbaharda kanat çırpıp bölük bölük göçen turnalar gibi uçup gitmiş olsalar da pes etmemek, izlerini takip etmek gerek. Tokat’ta daha içeceğim o kadar çok su, göreeceğim o kadar yer var ki. İçimden bir ses:

“Agop, geçen zamanı geri getiremezsin, yoluna devam et, kimler geldi, kimler geçti buralardan,” diyor.

Otomobilimi bıraktığım yerden hemen Setencilere saptım; sağa dönüp elli metre yürürsem Pazarcık mahallesine gireceğim ve doğup büyüdüğüm ev çıkacak karşıma. Açın Tokat'ın yollarını, deli Agop geliyor!

Anam nasıl derdi:

“Deli itin yarası eksik olmaz. Her tarafın yara bere içinde deli Agop!”

İşte, çocukluğumun geçtiği evin önündeyim. Ev duruyor, pencerede Arus ablamın eliyle kenarlarına oya işlediği perdeler yok. Alacalı bulacalı iri basma çiçeklerle bezeli kaba bezler asılı perde niyetine. Camın önünde ablamın zakkum çiçekleri de yok. Ama vaktinde bu ev bizim evimizdi. Tam ortada durdum. Michelangelo'nun Meryem ve İsa'yı tasvir ettiği ünlü heykeli Pieta'yı seyredermiş gibi seyrettim evimi. Gözlerime bir buğu bulutu çöktü ve hafif bir yağmur yanaklarımda yol açtı. O hiç ağlamayan deli Agop ağlıyordu.

Hemen yanımdaki evde oturan Küpçülerin Azniv teyze çıkıp seslenecek diye bekliyordum.

“Agop oğlum, şu ağzını burnunu yıka, köpek yalasa suratını, doyar vallah!”

Öbür yanımdaki evde, kahkahaları yedi mahallede çınlayan Tahtabalı⁺ Dzağig hala... Hemen şu üst katta oğlu Muşeg dayıgiller. Ötede, mihçi Nişan emminin evi. Bir umutla kapının önüne bakıyorum, her gün birbirimizi bir öğün dövdüğümüz canım arkadaşım Hampartzum yok. Ya hemen onların yanındaki evdeki Maritsa *dudunun*⁺ sessiz sakın torunu Vahe? Ötede, çok sevgili, garip, kambur, köse Sahak ağbimiz. Hemen altındaki evde kalaycı Kırkor dayılar. Durmadan kıvırcık saçlarını çektiğim, canını yakıp ağlattığım, çerçi Abraham dayının kızı Zarmine abla. Nazik, zarif, dünya tatlısı bir kız olan beşik kertmem Vartuhi...

Adım bile atamadan, evimin önünde bir heykel gibi duruyordum. Tam karşıda Esmâ teyzeler otururdu, mahallenin tek Türk ailesiydi. Temiz, düzenli, ağırbaşlıydılar. Bizim bayramlarımızda, *Dzinunt*'ta^[2], *Zadig*'de^[3] onlar bize gelirdi, onların bayramında biz onlara giderdik. Hatırlarım, bir ara muhacirler “Gâvura kurban eti vermek günah!” diye söylenti çıkardıklarında Esmâ teyzenin kocası Nizam emmi nasıl da kızmıştı:

“Tövbe estağfurullah, yobaz herifler!”

İşte Esmâ teyze penceredeydi. Eşimle durmuş ona bakıyorduk, o da merak içinde bizi gözlüyordu. İhtiyarlamıştı ama yine aynı Esmâ teyzeydi. Haylazlıklarım çizgiyi aşınca bir güzel tımar ederdi eskiden beni. Zira çok namlıyım. Mahallede çöplüğe çıktığım zaman analar çocuklarını kanatları altına alır:

“Bana bak deli oğlan, hele bizim çocuğa bir dokunasın, kulaklarını koparırım senin!” diye gözdağı verirlerdi.

Haylaz Agop, deli Agop!

Haylazlıklarımdan bıkan anam bir gün o kadar sinirlenmişti ki sağ kulağımı çekerken kulağımı yarıya kadar yırttı, ben ses çıkarmadığım için durumu ancak kan akmaya başlayınca fark etti :

“Vah anam!” diye dizlerini dövmeye başladı, “Ya Rab, sen in misin, cin misin, yahu acı duymuyor musun, acı denen şeyi bilmiyor musun? Bir bağırsan bırakırdım kulağımı, ne bileyim ben!”

Hemen yaraya bal sürdü de öyle kaydadı kulağım.

Köyde çocukları kundak yaparlar. Günde kaç kez kundağımı ayaklarımla çözermişim. Zıpkacı⁺ Mihran emminin eşi Azniv hala anlatmıştı zamanında:

“Oğul, ben bir gün Markirit hatuna kızdım, ‘sen ne biçim kundak yapıyorsun ki bu it söküp atıyor!’ diye. ‘Gel de sana kundak yapmayı öğreteyim,’ dedim. Sardım sarmaladım, bağladım seni. Yarım saat sonra darmadağın ettin güzelim kundağı. ‘Tam *Vosgeperan*’ a⁺ gidecek cinsten deli bu oğlun!’ dedim anana.”

Vosgeperan, viran olmuş, ayakta bir tek dört duvarı kalmış eski bir kiliseydi. Müslümanlar da, Hristiyanlar da akıl hastalarını ve çok ağır rahatsızlığı olanları oraya götürür, akşam yatıya bırakırlardı. Demir bir kapısı vardı. Didoz teyze denilen yarı deli yarı akıllı ihtiyar bir kadın bekçiliğini yapardı. Sabah hasta sahipleri gelir, kapıyı açıp hastalarının yanına varırlardı. “*Vosgeperan*’ın evliyası gece gelip onlara şifa bahşediyor,” derlerdi. Tokat’ta, yani Ermenicesiyle Yevtokya’da Ermenilerin böyle çok ziyaret yeri vardı. *Ğad*⁺ ve *Honor Godor*⁺ da böyle şifalı yerler olarak nam yapmıştı. Hepsi de eski, viran kiliselerdi.

*

Gözüm doymazmış, o kadar aç gözlüymüşüm ki, anam illallah dermiş. Anna *mama*^[4] bir gün anama:

“Markirit, *Der*^[5] Mıgır’ı çağır,” demiş.

Der Mıgır, ince, narin, çok sesiz bir insandı. Bizim Tokat’ın gayri resmi papazıydı. Ölümünü de dirimizi de o okurdu, hem de gönüllü.

“He ya, *Der* Mıgır’ı çağır, bunun gözlerine iki dilim ekmek bağla, *Der* Mıgır İncil’den ekmek suresini okusun; bak o zaman gözü nasıl doyuyor.”

Okuttular gerçekten de, ama değişen bir şey olmadı.

Esmâ teyze

Esmâ teyze nihayet penceresini açtı.

“Hey, efendi! Birini mi arıyorsunuz; belli, yabancısınız, yardımcı olayım.”

“Teyze,” dedim bizim evi göstererek, “Yıllar önce bu evde kimler oturuyordu?”

Yüzünün ifadesi değişti, gözleri ta uzaklara daldı. Boğuk, neredeyse ağlamaklı bir sesle, yavaş yavaş: “Pehlivanlar... Makır hatunla Garo efendiler.”

“Peki teyze, Makır hatunun en küçük oğlu...”

Söz ağzımda kaldı.

“Anaaam!” dedi. “Deli *Akop* gelmiş!”

Kadıncağz bir anda kapının eşiğine indi.

“Anam, rüyamda görsem inanmam!”

O benim yanağımı öptü, ben de onun elini.

“Hadi yukarı gelin. Vallah bırakmam!”

“Mümkün değil! O kadar az vaktimiz var ki. İki gün kalacağız Tokat’ta. Eğer fırsat bulursam tekrar geleceğim, söz veriyorum.”

“Ulan deli!” diye girdi lafa, sonra birden uyandı, hafiften kızardı:

“Aman gelin kızım alınma, bizde meşhur sözdür, ‘ürümedik⁺ it olmaz, lakapsız yiğit olmaz.’ Seninki, bizim yedi mahallenin delisi, korku bilmez *Akop*’umuzdu. Hadi *Akop*, şu anana bir bağır

bakayım: ‘Ekmek isterim, katığı bol olsun, sarı yağ sür, içine çökelik doldur, çabuk çabuk!’ Hadi yine bağır.”

Gerçekten de sokakta oynarken karnım acıktığında anama tıpkı böyle seslenirdim. Yaşlı kadın geçmiş i en ince ayrıntısına varana dek hatırlayarak yâd ediyordu.

“Anan ne yapıyor.”

“Anam çok genç yaşta, sizlere ömür.”

“Vah Markirit hatun! Allah’ ın ne kadar aziz bir kuluydu.”

İşte bu minvalde uzun uzun konuştuk. Elini öptüm, biz giderken dakikalarca kapısından ayrılmadı... Dönüp dönüp ardımıza bakıp ona el salladık.

Bin bir dert, bin bir anıyla harmanlanarak hem sevinç, hem de hü zün kol geziyordu içimde. Yine de en büyük arzum, bir kaşık yemekle doyan, yemek saatini hatırlatmazsan acıkmayan eşime Tokat kebabı yedirmekt i.

Tokat’ ın kebabı

Antepliler, Urfalılar, Adanalılar, Tokat kebabını yemeden, olmaya ki “bizim kebabımızın üstüne kebab yoktur” diyesiniz... Hele bir Tokat kebabını yi yin, kararınızı ondan sonra verin. *Furun*udur Tokat kebabını Tokat kebabı yapan. Uzun bir kabre benzer bu *furun*. Ortada iki metre ye yakın bir demir uzanmış tır, ateş tam ortada yerde ve iki yanlarda yanar. Şişler bu demire asılır ve iki yanda yanan ateşle pişer.

Koyunlarımız, sürülerimiz, ünlü Topçam yaylalarında, kekiğ in ve tatlıbilemin⁺ bol olduğu Gümenek denen ünlü mesire yerindeki yaylalarda yayılır. Yörenin usta kebabç ıları eti almakta mahirdiler. Ben bilmezdim hayvanın neden sağ tarafını bırakıp hep sol yanını aldıklarını, meğ er hayvan sağ tarafa yattığı için o taraf daha sert olurmuş .

Sebze mevsimi başladığında Tokat kebabının da zamanı gelmiş demektir. Domatesimizin kokusu yeter. Hiçbir esans bu kadar güzel kokamaz, insan domatesin kokusuyla doyar. Yol boyu, Yeş ilirmek bahçelerinden geçerken *baldırcanımız* görülür, *mordon* patlıcanı, içinde tek bir çekirdek bulamazsın. Süt gibidir. Ateşe koy, serp tuzu, tereyağı gibi ye. İ sotumuz, insanın ağzında eriyen, yarı acı, *tonboş* biberimiz. İşte bu sebze bolluğ u kebabları ihya eder...

Sivas’ ın en ünlü lokantası Tokatlı Harut ustanındır. O zamanlar büyük bir şehir olan Sivas’ ta, şehrin eşrafı ve devlet erkân ı, ziyafetlerini kebabçı Harut’ un lokantasında verirdi. Harut’ un şöhreti zamanla Sivas sınırlarını aşmış tı. Eğer standart bir Ermeni tipi çizmek mümkün olsaydı, ressam lar Harut’ un resmini çizerdi herhalde. Kalın ense, iri bir burun, kalın kaş lar, tok bir ses... Yemek saatinde lokantada zor yer bulurdun; vitrininde kocaman bir tabela asılıydı. “Sebzelerimiz bugün Tokat’ tan geldi.” Sebze günlük gelmezse Harut usta o gün kebab vermez, “Sebzenin buharı üzerinde olmalı,” derdi.

Canım Tokat’ ım, koca Sivas’ ı besleyen Tokat’ ım...

*

Gelin, şu çengelli şiş in diziliş ini bir seyredelim.

Et buttan değ il, pirzolanın kemikle birleşmeye başladığı yerden, yumurta büyüklüğünde kesilir. En başa pirzolanın yağlı kısmı takılır. Sonra bir patlıcan parçası, bir et, bir domates, bir et, bir yarım isot, bir et, en alta ise tüm bir sarmısak konur. Tuz serpilmez, çünkü tuzlanırsa et sulanır, kanını kaybeder. Şiş in üzerine müşteriden izin alınıp ş arap dökülür, zira Müslümanlar ş arap haram diye

istememezler, ama Ermeniler ve Tokat'ta çoğunluk olan Aleviler kebabı şaraplı olsun isterler. Fırının en altına *hodula* dediğimiz bir nevi pide konur. Kebab çok yavaş bir tempoda pişer. Suyu önce sarmısağa sonra en alttaki pideye damlar. Sakın kebaptan önce bu pideye ağzınızı dokundurmayın, inanın lezzetinden pideyi bitirirsiniz; iştahsız biriyseniz bu pideyle doyarsınız bile. Nihayet, kebab, genellikle Ermeni bakırcı ustalarının işi, oval, kalaylı bir kapla masaya gelir.

*

Eşim önüne gelen kebabı görünce şaşırdı kaldı. Kebabçı İstanbul'dan gelen hemşerisi için bizzat servis yaptı. Hanımımın şaşırdığını görünce lafını sakınmadı.

“Afiyetle ye yenge. Bir porsiyon daha istersen anca bir saatte verebilirim, çünkü çok siparişim var.”

*

Kebabçının evi, dükkânın üstünde eski bir Ermeni eviydi.

Mutlaka altta kileri vardır. Kilerde de her Ermeni'nin evinde olduğu gibi, şarap küpü. Kebabçı bıyıklarından belli olur, Alevi. Hepsi palabıyıklıdır. Alevilerin kültüründe şarabın çok önemli bir yeri vardır. Hele bir damlacık da edebiyat tutkunuz varsa Alevilerin iştret masasından kalkamazsınız. Ne kadar ozan varsa o masadadır. Şiirlerle konuşurlar, sevgili Peygamberleri Hazreti Ali için “hu” çekerler. Zaten ozan dedin mi Aşık Veysel de dahil Alevi ozanlar başı çeker.

*

“Şimdi yenge sana küçük bir bakraçta şarap getireceğim. Biraz da Tokat'ımızın şarabının tadına bak hele.”

Mırmırık dediğimiz, şarapla şıra arası çok lezzetli bir içkidir bu. Önce su gibi gider, çünkü tadına doyamazsın, sonra başın yavaş yavaş dumanlanır.

Oval sinideki kebabı ve iki bardak şarabı bitirdiği zaman eşim hayli şaşkındı:

“Ben mi bitirdim bunca kebabı?”

Harp zamanı

Tam karşımda Tokat'ın ünlü kalesi. *Cinivizlilerden kalma kale*, bulutlara erişmiş burçlarıyla, olanca ihtişamıyla bana bakıyor.

“Hiç bakma, sana geleceğim. Tokat'ımı kuşbakışı, sende seyredeceğim.”

1945 yılında, bolluğa alışkın Tokat ahalisi, bizde harp olmadığı halde, tıpkı harpte olan ülkelerin halkları gibi, bitmiş tükenmişti. Yaşam mücadelesinin herkesi yorgun düşürdüğü günlerden bir gün ünlü kalenin tek topu birden bütün şehri, yeri ve göğü inletmeye başladı. On iki yaşındaydım. Acaba Almanlar mı geliyordu? Ramazan değil, iftar saati değil, sahur saati değil, topun Tokat'ı ha bire inleten sesi de neyin nesi? Şehri saran bahar kokusunun üzerine düşen bu barut kokusunun sebep-i hikmeti ne?

Meğer... İnsanları helak eden, binlerce ocak söndüren, kadını dul, evladı yetim bırakan o meşum İkinci Cihan Harbi bitmiş.

Almanya, yıllar yılı Hitler denen bir faşistin eliyle hem kendini, hem de bütün Avrupa'yı bitirmişti. Ama işte Taşhan'ın kulesindeki radyo hoparlörü sonuna kadar açılmış, aynı sözleri tekrarlayıp duruyordu:

“Muhterem dinleyiciler, ben haber şefi Nurettin Artam. Hamd olsun, şükürler olsun, Almanlar

kayıtsız şartsız teslim oldu.”

Hepimiz bir sevinç fırtınası içindeydik. Herkeste bir mutluluk, gözler ve yüzler pırıl pırıl... Harbe girmeyen bir ülke olduğumuz halde neler neler görmüştük. Devrin siyasetçileri bize harbe girmişiz gibi sefalet yaşattılar. Harpte ölmedik ama açlıktan, sefaletten ölenler oldu, bir sefalet ki, kapkara bulut gibi üzerimize çöktü. Açlık veremi, şekersizlik uyuz illetini getirdi. Aş yok, iş yok; her an siren çalar, koş sığınaklara. Sanki bombalansak bu üzeri paslı teneke kaplı sığınaklar kurtaracak bizi! Yama yapılacak yeri kalmayan urbalar ayağımızda; vesikayla avuç kadar ekmek, bir tedirginlik, bir korku, yaşamla ölüm arasında gidiş gelişler. Analarımızın ağlaya sızlaya durmaksızın ettiği dualar, Müslümanların Hazreti Muhammed'den, Hristiyanların İsa Peygamberden dilediği yardımlar.

Zavallı köylünün tek besin kaynağı buğday, insanların elinde ancak yiyecekleri kadar kalıyordu. Buğdayın bir kısmı topluca askere, bir kısmı da vagon vagon dostumuz Almanya'ya. Bir nevi göz boyama! Zira burnumuzun dibindeki Yunanistan ve Bulgaristan'da açlıktan ölen insanlar rakamlara sığmıyor, daha dünyayı tanımayan bebeler kara toprakla kucaklaşıyordu. Bizim oralarda sıtma tutmayan, uyuz olmayan kimse yok gibiydi. Fırınların önünde, ellerinde vesika denen bir kart, kuyruğa girmiş yarı çıplak insanlar. Bekledikleri, haç usulü dörde bölünmüş, *zitim* dediğimiz bir ekmeğin yarısı ve simsiyah bir kepek ekmeğinin dörtte biri. Bunun biraz daha fazlasını alabilmek için yeni doğan bebeklere hemen nüfus cüzdanı çıkarılırdı. Kırbezi denilen giysiler Sümerbank'tan vesikayla alınacak, hatta kefen bile.

Memlekette gaz lambası yok, Rusya'dan geliyor; Kamel marka, üzerinde bir deve resmi. Teneke gazlar da vesikayla. Gece on birden sonra hiçbir evden ışık görünmemeli, çünkü pasif koruma var. Kaleden alarm verildi mi, neşe kaynağı güzelim Tokat'ı bir ölüm sessizliği sarar. Biz değirmenciydik, açlık, yokluk bize dokunmadı. Ama hemen yandaki komşu aç yatsa, anam “Lokmalar boğazıma diziliyor,” derdi.

Tavra'nın değirmencileri Tokat'a

Bizim sülalenin büyük bölümü Sivas'ın kâmilen Ermeni kazalarından Tavra'dan⁺ gelmeydi. Şairi, sazlısı, sözlüsü bol, halkı inancına sıkı sıkıya bağlı bir kazaymış Tavra. Pehlivan ailesi sonradan üçe ayrılmış: Küçük amcam Yervant, Tokatlı ortanca âşık amcam Avedis ve babam Garabed. Evimizde şiir ve halk edebiyatı firdönerdi. Ailemizin dağılışını en güzel Kevork ağbimin dörtlüğü ifade etmiştir:

İstanbul'un yolu düz
Uç eve ayrıldık biz
Et tırnaktan ayrıldı
Bar-ı hanemiz⁺ dağıldı.

*

Türküleri, oyun havalarını biz Ankara Radyosundan dinlerdik. Hâlâ hatırlarım, o zamanlar çok sevilen, tempolu, canlı bir oyun havası vardı. Radyoda bu şarkının daha ilk notalarını duyar duymaz hareketlenir, o an elimizde ne iş varsa bırakır, eğlenceye yelken açardık. Bu şarkıyla aramızda özel bir bağ vardı, çünkü muhtemelen Ermeni bir *aşuğ*^[6] tarafından yazılmıştı ve büyüklerimizin memleketi olan Sivas'ın Tavra yöresiyle ve oradaki Surp^[7] Nişan kilisesiyle⁺ ilgiliydi. Ancak, şarkıda geçen “Surp Nişan” kelimesi yasakçı zihniyetin hoşuna gitmemiş olacak, ne yazık ki bir süre sonra şarkı radyolarda çalınmaz oldu. Yeri burası mıdır bilmem ama bu güzel şarkının unutulmasına gönlüm razı gelmediği için buraya kaydediyorum:

Tavra'nın Surp Nişan'ı, bütün Sivas'ın şanı
Tavra'yı sevmeyenin, yoktur dini imanı
Hey Tavralı Tavralı, paraları turalı
Görmedik sizin gibi, bu cihan kurulu...

*

İşte bizim külliye değırmencilerden oluşan bu pehlivan sülale, 1915'te tam altmış beş aile, Niyazi Paşa'nın emriyle hiçbir engele takılmadan Tokat'a getirildi. Sivas ile Tokat arasında bulunan, çoğu Niyazi Paşa'ya ait değırmencerin çalışması gerekiyordu, yoksa Tokat aç kalırdı. Bütün askere un veren *pavlikanın*⁺ en büyük ustası, sultanların ünlü güreşçisi Simon Pehlivan'ın torunlarından Hovak emmiydi. O un fabrikasının tüm yükü, mesuliyeti, tamamen onun üstündeydi.

*

Un nasıl öğütölür? Bir taşın altına buğday düşecek de un olacak, sonra bekle ki ondan ekmek olsun. Değırmencilik çok ince bir tekniğe dayanır, bir buğday fazla düşse un siyahlanır. Değırmende iki taş vardır; alttaki sabittir, üstteki döner, en altta, suyla dönen çarkın dingili, delik olan alt taşın ortasından geçer, bu dingilin tepesinde, baltacık denen, kelebeğe benzeyen bir demir vardır. Bu demir üstteki taşa girer, taş bu baltacığın üstünde döner. Baltacığı her adam yapamaz, zira hatalı yapılırsa kolayca kırılır. En önemli baltacık ustası Tokat'ın ünlü demircisi Karakaş'ın Manuk ustadır. Şehirdeki yirmiyi aşkın demirci boş olsa, Mercedes fabrikası gibi çalışan Manuk ustanın dükkânında yine kuyruk olurdu: "Manuk ustanın baltasıyla demir kessen, demir kesilir, baltanın ağzı bozulmaz," derdi herkes. Hemen taşın üstünde büyük, huni şeklinde tahta bir kap vardır. Bu büyük kabın ucunda da küreğe benzeyen başka bir kap. Bu kaba sabitlenmiş bir tahta parçası vardır, değırmencerin üst taşı gibi durmadan, onunla beraber döner. Bu dönüşün yarattığı titreşimler değırmencerin üst taşındaki büyük deliğe beş altı buğday tanesi düşürür. İşte ustalık burada başlar. Buğday *üğülenirken* bir yana un diğer yana kepek düşer. *Taşd* dediğimiz teknenin içinde kepek una karışırsa değırmenci acemi demektir. Affedilir şey değildir bu, çünkü ekmek *yöre*, yani simsiyah olur. Bu yüzden *dişengi* denen bir çekiçe diş diş tarama yapılır. Düz taş katıyen un yapmaz, ezer. İşte bu *dişengi*yi yapan kişi de usta olmalıdır. Çalışırken insanın saçları gerçekten ağardı ama sabaha kadar dönen iki gözlü değırmencerden gözlerini hiç ayırmaman gerekirdi, yoksa garip köylünün ununu hiç ederdin. Ben babamın değırmende çalışırken ayakta uyuduğuna kaç kez şahit oldum. Bünyesi alıştı buna. Değırmencer, üç günde bir taşlar *dişengiye* gelene kadar, hiç durmaz. Taş *dişenir*, iş devam eder.

*

İşte o harp yıllarında köylü de aciz kaldı, buğday harmandayken devletin eli de harmandaydı. Kolcu denen atlı memurlar her harmanın başında nöbetteydi. Buğdayını devlete vereceksin. Sana ancak yetecek kadar, karnın doyacak kadar buğday kalacak. Hele bir de kaçak iş yaparsan, mahvoldun demektir. Oysa normalde köylü ununu tohumunu ayırır, artan buğdayını da satar; onun yegâne kazancıdır bu. Bu yüzden harp zamanı insanlar akşam karanlık bastığında çalabildikleri kadar çalışıyorlardı. Kendi malını çalan zavallı köylü!

Bu durum harbin son yıllarında tam bir fecaat halini almıştı. Boynunda torbayla kadınlar, buğday taşıyan *çeten* denen arabaların ardından gider, dökülen başak tanelerini toplarlardı. Böyle bir avuç buğdayla çocuğunun nafakasını çıkaran kadınlar çoğalmıştı. Hey gidi günler; öbek öbek, dağ gibi buğday harmanları hayal olmuştu.

Harp dayanışması

Komşumuz bir kadıncağız vardı. Yoksuldu ama halini pek belli etmez, kendi halinde geçinir giderdi. Onu da bir gün *çetenin* arkasında, iki yaşındaki kızını sırtına bağlamış, buğday peşinde koşarken gördüm.

Anam hep, “Deliler çok vicdanlı olur,” derdi, hemen koşup ona haber verdim. Annem hemen telis dediği bir çuvala un doldurdu. Ortanca ağbim Nişan’a seslendi:

“Haydi Nişan oğlum. Al şu çuvalı da şu kadına bırak. Anamın selamı var de. Bu da biterse haber salsınlar bana!”

Annem Nişan ağbime “*kayl*” yani “kurt” Nişan derdi, çünkü kurt gibi ekmeğini taştan çıkarırdı. Evin en gamsızı, en neşeli, en şakacıydı Nişan ağbim. Kendine göre bütçesi vardı, babasını öldürseler bir kuruş vermez, “Canımı alın, paramı almayın!” derdi.

*

O yokluk yıllarında birçok Ermeni aile bu yoksulluk kervanına katılmıştı.

Deli Murat, Tokat’ın ele avuca sığmazlarındandı. Dev gibi vücudu, Allah vergisi kuvveti, hiç durmayan çenesi ile meşhurdur. Lafını hiç esirgemez, dangul dungul konuşurdu. Koyu bir Hristiyan olduğu için, özellikle dini tartışmalar yüzünden onu her gün beş on kişinin içinde, yumruklar arasında görürdünüz. O kadar insanüstü bir kuvvete sahipti ki ona vuran yere düşer, kendisi yine ayakta kalır, şöyle bir silkelenir, başından eksik olmayan kasketini tekrar başına kor, ceketini düzeltir, hiçbir şey olmamış gibi söyleyeceğini söylerdi:

“Kusura bakmayın ağalar, kemiklerimi de kırsanız vız gelir bana! Bırak ki, Tokat’ın silindiri üstümden geçse kemiklerimi kıramaz. Ben bildiğimden şaşmam. Gerçeğe hiç yaşmak çekmem!”

İşte bu yokluk günlerinde Deli Murat Tokat Ermemleri arasında yoksullar için yardım toplamak alışkanlığını geliştirdi. Sırtına bir çuval alır, Ermeni değirmencilerin, Ermeni ağaların kapısına varırdı. Anama:

“Makır hatun, bana on ekmek ver, Matosların Şuşanlar üç gündür perişanmışlar,” der, çuvalını doldururdu.

Gece karardı mı, bildiği bütün kapıları çalar, açılan her kapıya nüfusuna göre ekmek verir, sonra da sır olur giderdi.

*

Harp zamanının evliyalarından biri de Asdvadzaduryanların Aram efendiydi. Eli darda olan, başı sıkışan, onun ne yapıp edip derdine bir derman bulacağını bilmenin verdiği güvenle Aram efendiye koşardı. Dzağig hala anlatırdı, doktorlar çok ağır hasta olan tek oğlu Kara Yeğya’yı tedavi için İstanbul’a götürmekten başka çaresi olmadığını söylemişler. Dzağig halada para ne gezer! Bizim eve gelip de dert yanınca, anam:

“Dzağig bacı, Asdvadzaduryan Aram efendiye şöyle bir yanaş bakalım. O adam kendini fakire fukaraya adamıştır, derdine bir çare bulur elbet.”

Dzağig hala anamın sözünü dinlemiş, Aram efendinin kapısını çalmış. Ertesi gün yanımıza bando mızıkaıyla geldi:

“Makır hatun, ağa elini uzattı bize. İstanbul’a gidiyoruz.”

Tokat’ta dert babası olmuş, çalışmış çabalamış, paraları sıraya dizmemiş, Türk dememiş, Ermeni dememiş, elini cebinden çıkarmamış gerçek bir evliyaydı Asdvadzaduryan Aram.

Anam boşuna, “Asdvadzaduryan efendinin kapısını çalan eli boş dönmez,” demiyordu.

Aram efendi genç yaşta hayata veda edince Tokat'ın Türkleri de Ermenileri de cenazesinde gözyaşı döktü. Öyle ki, Asdvadzaduryan adı zamanla bir efsaneye dönüştü. İş, dört Türk'ün Asdvadzaduryanların evine gidip “Sizin efendinin kabrinde sabaha kadar ışık yandı, haberiniz ola!” diye yeminle kitaba el basmalarına kadar vardı. Anam adamların anlattığını duyduğunda hiç şaşırmamıştı:

“Eğer bir insanın mezarına nur doğacaksa, zaten böyle bir fakir fukara babası için caizdir.”

Harp yıllarında öğrenci olmak

Şuradaki büyük bina benim okulumdu. 1940-45 yılları arasında bu okulda okudum. Tokat'ın ünlü tüccarlarından Yarmayanların konağıymış burası. Sonra devlet okulu olmuş, kim ne diyebilir? Zaten o zaman Tokat'ta yedi ilkokul vardı. En yüksek okul ortaokuldu. Yokluk içinde geçti okul hayatımız. Bir defter, bir kalem bulmak ne büyük şeydi o zamanlar. Kalemimiz parmak kadar kalsa da atmaz, baldıran ağacının ince dallarına kalemin ucunu takar, kullanmaya devam ederdik. Zamk yoktu, ağaçlardan reçine toplar, zamk yapardık. Giysilerimiz birörnekti, zira vesikayla Sümerbank'tan alınırdı. Ayakkabılar da öyle. Ama çok dikkatli kullanmak gerekirdi, çünkü yenisini almak mümkün değildi.

Çalışkandım. Milli bayramlarda kendimi yırtarcasına okuduğum şiirler beni bütün okulun tanıdığı bir talebe haline getirdi. Beşinci sınıftayken aldığımız bir haber bütün okulda büyük bir heyecan yaratmıştı. Sınıfı birincilikle bitirene bir çift fotin hediye edilecekti. Arkadaşlarım:

“Hadi Agop, ekmeğine yağ sürüldü!” diyordu.

Haberi alınca anam bile havaya girdi:

“Hadi deli oğlan, senin için çalışkan diyorlar, birinci ol da övüneyim.”

İmtihanlar başladı. Anam “kuvvetli ye ki zihnin açılsın,” diyor, özel kahvaltılar hazırlıyordu. İki ineğimiz vardı. Sarıkız dediğimizin sütü çok yağlı olurdu. Anam onun sütünden kaymak yaptı, babamın köyden yolladığı oğul balı da cabası. Ya Rab, şu imtihanlar bitmesin ne olur! İmtihan deyip geçmeyin, o zamanlar çok ciddiye alınıyordu. Başka okullardan gelen öğretmenler, mümeyyizler sorardı soruları.

Çalışmıştım, ateş gibiydim, soruların cevabını hemen veriyor, kendimi bilgiyle dolup taşıyormuş gibi hissediyordum. Kocabaş'ın Nurettin efendinin oğlu Erdem'le yarışıyorlardık. Zaten sınıfta da öğretmenlerin sorusuna hangimiz önce cevap vereceğiz diye rekabet halindeydik. İmtihanlarda ben de Erdem de sekiz dersten pekiyi aldık. Son ders, “resim-iş” adeta bir finaldi. Okul müdürümüz bana:

“Tahtaya bir daire çiz,” dedi.

Çizdim.

“Tam ortasına bir nokta koy.”

Tam ortayı bulmak zorundaydım. Bir an heyecanlanıp noktayı ortaya yerleştiremedim, müdürümüz derin bir nefes aldı:

“Bu derse orta veriniz.”

Erdem birinci olmuştu. Bana çok yakınlık gösteren sınıf öğretmenim Nadide Bağların boynu biraz bükük kaldı. Beni bir kenara çekip:

“Annene selam söyle Agop, aman okumayı bırakma, göreyim seni.”

*

Bir süre sonra, anam, “Hangi parayla, hangi varlıkla okuyacaksın?” deyince okul önlüğümü astım.

Zira harp yılları aile bütçemizi çok sarsmıştı. 1941’de Almanlar Stalingrad kapılarına dayanınca hükümet de Türkiye’deki yirmi beş yaşından kırk beş yaşına kadar bütün gayrimüslimleri Yirmi Sınıf⁺ adı altında askere almış; babam, amcalarım ve Kevork ağbim birdenbire asker olunca ailenin iki değirmeninin kapısına da kilit vurulmuştu. Gidenler sağ salim döndüler dönmesine ama bizim ailenin bütçesi bir daha toparlanamadı. O şartlar altında okula devam etmem gerçekten de pek mümkün değildi. Yazları çalıştığım Yervant Evren’in dükkânında kendimi kuyumcu çırağı olarak buldum. Ama okuma hevesi içimde sönmeyen bir ateş gibi yanıyordu. Okumalıydım, bu kuyumculuk da neyin nesiydi ki! Okumakla büyük adam olurdum ancak. Yoksa hep bir kenarda kalırdım. Ama nasıl bir yol bulmalıydım? Bütçemiz benim okul masraflarımı karşılayamazdı. Bir süre sonra birden şimşekler çaktı kafamda; okumak için tek çare İstanbul’a gitmekti. Harp bitmişti, yavaş yavaş yaralar sarılıyordu. İstanbul! Bunu nasıl düşünememiştim? Uzakta yanan bu ışık bana yeni bir hayat getirecekti.

İstanbul’da babamın üvey kardeşi vardı, benim amcam. Zamanında babamdan iyilik görmüştü; her mektubunda ona olan minnettarlığını yazar, “Değerli ağbim, bana yaptığın iyiliklerin altından nasıl kalkarım?” diye sorardı.

Bir süre sonra anamı yavaş yavaş doldurmaya başladım:

“Ana, ne olur amcama yaz, ben ona külfet olmam, akşamları çalışırım, gündüz okula giderim.”

On iki yaşındaydım ve o yaştaki her çocuk gibi dünyayı bir hayal âlemi olarak algılıyordum:

“Ana, ustam anlatıyor, orada çok zengin Ermeni tüccarlar varmış, elbet onlardan biri beni okutur.

Beni İstanbul’a salıver, amcamla yengem bana elbet bir kâse çorba verirler.”

“Bir Ermeni okulu varmış ki, köyden gelen kimsesiz çocukları alıp bu okulda okutuyorlarmış. Yatıp kalkıp okuyormuşsun. Evin gibi.”

Anamın başını böylece yedim, bitirdim. Anam güzel Ermenicesiyle amcama bir mektup yazdı, çünkü Türkçe okuyup yazmayı pek iyi bilmezdi. Çocukluğunda Tavra’daki Ermeni okuluna gitmişti.

Bir süre sonra, amcamın en yakın arkadaşı olan ustam Yervant Evren elinde bir mektupla müjdeyi verdi:

“Hadi Agop, gözün aydın, amcan seni İstanbul’a istiyor.”

O an nasıl düşüp ölmedim, hayret! O ne sevinç, o ne mutluluktur. Dükkândan fırladım, “İstanbul’a gidiyorum!” diye bağıra çağıra ta köprü başına koştum. Görenler, “Vah vah, oğlan deliydi, şimdi zırdeli oldu,” diyordu herhalde. Onlar ne derlerse desinler, ben masallar şehrine gidiyordum... Bir süre sonra gerçekten de muradıma erdim, İstanbul’a gittim. Ama durun, size biraz daha Tokat’tan söz edeyim, nasılsa İstanbul faslına geliriz birazdan.

*

Kebabımızı yedik, kahvemizi içtik, kebabçıyla vedalaşıp eşimle Tokat kalesine tırmandık. Bir uçaktan seyrederek gibi seyreliyorduk şehri. Hemen karşımızdaki Gılgıj dağı Tokat’ın sembolüdür adeta. Doruğunda Gılgıj Dede’nin mezarı ve onun hemen eteklerinde ekseriya Bulgaristan ya da Yunanistan’dan gelme muhacirlere verilmiş geniş araziler. Muhacirler biz Ermenilere genelde düşmanca davranıyorlardı. Yerleştikleri arazilerin altında Ermeni mezarlığı bulunuyordu. Olmaya ki aklınıza haçlı, derli toplu bir mezarlık gelsin! Bir toprak yığınının çevresine dizilmiş taş parçalarından oluşan mezarlardı bunlar. Hoş, Tokat’ın ünlü taş ustaları zamanında cilalı, değerli taşlarla mezarlar yapmışlardı buraya, ama kiliselerden sökülen değerli taşlar gibi, bu taşlar da muhacir evlerinin temelleri için yağma edilmişti.

Gevur, boynuna satırla vur!

Harp zamanındaki o açlık fırtınalarında sönen ocakların biri de Kaledibi'ndeydi. Yukarı mahallede tek göz bir evde yaşam mücadelesi veren Kahkısı teyzenin kızı Nıvart abla verem denen celladın elinde can alıp can veriyordu. Onun gibi gariban, kimi kimsesi olmayan marangoz Haçık ağbının nişanlısıydı. Ne tedavisi vardı ne kurtuluşu, yol görünmüştü bir kere.

Tokat'ta beş fayton vardı, biz bunlara yaylı diyorduk. Bunlardan birinin sahibi Ermeni'ydi. Faytoncu Mıgır emmi incecik, nazık yapılı bir insandı, atları hep pırıl pırıldı. Faytonu da temiz olduğu için çoğu kişi Mıgır emmiyi tercih ederdi. Bahtsız Nıvart'ın tabutunu bahtsız nişanlısı Haçık yaptı. Tabutu taşımayı Mıgır emmi üstlendi. Tek papazımız *Der* Mıgır da dini merasimi yerine getirdi. Nıvart'ın tabutunu Gılgıj dağındaki mezarlığa götürdük. Aslında daha önce mezarlığımız Haç dağındaki kilisenin yanındaydı ama kilise de mezar da yola kurban gitmişti.

Mezarlığa hayli insan gelmişti. Hatta evinden kolayına çıkmayan Hapap'ın Maritsa hala bile gelmişti. Kimsesiz bir garip için yerine getirilen son bir görevdi bu. Az önce sözünü ettiğim gibi, mezarlığın üst kısmı muhacir evleriyle doluydu. Cenaze merasimi sırasında mahallenin çocukları dillerine bir şarkı dolamış bağrışıyorlardı. Söyledikleri sözler yabancımız değildi, sabah akşam mahallemizden bu şarkıyla geçerlerdi. Tokatlı Türk aileler onları paylar, kovardı, ama onlar oralı olmaz, dudu kuşu⁺ gibi hırlamaya, baykuş gibi ötmeye devam ederlerdi:

Ge ge ge ge ge vur
Boynunu satırla vur,
Kazana koy, hindi gibi kavur
Ge ge ge ge ge vur!

İşte bu şarkı şimdi mezarlıkta icra ediliyordu, sakınmadan fırlattıkları taşlar eşliğinde. Tabut ortada, cemaat ağaçların ardına saklanmış vaziyette. Ben çocuk denecek yaştayım, korkudan ağlıyorum. Birdenbire Maritsa hala kalabalıktan öne çıktı ve haykırmaya başladı:

“Ağalar, efendi çocuklar, etmeyin, eylemeyin! Bırakın da ölümüzü gömelim!”

İçlerinden biri atıldı:

“Abe *gevur*lar, dininiz yok, kitabınız yok; dinsiz kitapsız *gevurun* ölüsü hortlarmış. Alın götürün, başka yere gömün.”

“Oğlum sana kim dedi dinsiz imansız diye! Biz Allah'ı sizden altı yüz sene evvel tanıdık!” *Der* Mıgır'ın elindeki İncil'i göstererek ekledi: “Aha, işte bu da kitabımız!”

Taş yağmuru şiddetlendi. Coşmuşlardı bir kere. Ölüne mi ağlarsın, haline mi ağlarsın? Anam ellerini havaya kaldırdı.

“Ya Rabbi İsa, neredesin? Halimize bak, kurtar bizi bu zulümden.”

Tam bu sırada uzakta bir atlı belirdi. Tozu dumana katmış, doludizgin geliyordu. Maritsa hala atın önüne fırladığı gibi dizginlerinden yakaladı. At durdu, burnundan duman çıkıyordu sanki. Atın üstündeki şaşkındı:

“Ana, hayır ola?”

Bir Alevi dedesiydi. Atı da sarhoştı, kendi de.

“Ah yiğit adam, hayrı ne ola ki, ölümüzü gömemiyoruz. *Gevur* deyip bizi taşıyorlar. Bizden yardımını esirgeme. Şu kefensiz su gibi kızı gömelim.”

“Ne diyorsun ana! Hazreti Ali efendimin keskin kılıcı boynuma. Bir taş daha atılamaz size.”

Atını şöyle bir mahmuzladı, at şaha kalkıp kişneyerek ok gibi fırladı. Dede belinden tabancasını çekti, yer gök kurşun sesleriyle inledi. Yamaç üzerinde *gevur* taşıyan bu bir avuç kendini bilmez

birbirini çiğneyerek dağıldı, kaçıştı. Mıgır amcanın ilahi okuyan titrek sesi daha kuvvetli çıkmaya başladı. Dede de atından inip mezara bir kürek toprak attı.

“Ana, başka bir emrin var mı!”

Maritsa hala sarıldı, öptü. Belki de bir dedeyi öpen ilk kadın oldu. Çünkü Aleviler ellerini sürmez dedelerine. Dede, Maritsa halanın duasıyla sürdürü atını şehre doğru.

*

Bir süre sonra şehre Alişan bey adında bir emniyet amiri geldi, koca Tokat’ı susturdu. Kanunun çizdiği sınırı aşan her türlü davranışı ağır şekilde cezalandırırdı. O sıralar herkes kendi kabuğuna çekildi de derin bir nefes aldık. Ermenileri kolluyor, “En ufak bir şikâyetiniz olursa doğru bana gelin.” diyordu.

Külhanbeyleri

Daha sonraları İstanbul’da önemli bir göreve atanan Alişan bey bütün Tokat’ı muma çevirdi, yazılı değil ama sözlü bir kanun haline geldi adeta: “Kimse kimsenin kılına dokunamaz, her türlü davayı ben hallederim!” diyordu. Eşliğinde en az üç polisle şehrin sokaklarını akşam sabah gezerdi. Yanından geçerken şöyle kuvvetlice bir öksürenin hali hiç de iyi olmazdı. Kısacası, onun zamanında Tokat İsviçre’ye döndü, dünyanın en sessiz yeri oldu.

Her şehirde belli başlı birkaç külhanbeyi olur. Külhan, hamamların kazanlarının kaynadığı mahaldir. Burada, o dev kazanların kaynaması için yığın yığın odun olur. Ama yoksul halk kış gelince odunlardan götürmeye başlar. Bıçkın, serseri bir işçi bulup odunların bekçiliğine verirler. İşte o devirde, bu alıkıran başkesenlere külhanbeyi derlerdi.

Alişan bey de birkaç külhanbeyine kafayı takmıştı. Kısa bir sürede külhanbeyleri birer birer ortadan kayboldular. Onlara ne olduğunu tabii ki ancak Alişan bey bilirdi. Kısa bir zamanda Tokat’ın garipleri külhanbeyi zulmünden kurtulmuş oldu böylece.

Yirmi Sınıf Askerlik

Yıl 1941. Harp kızışmış, coşmuş, binlerce insanı bir anda toz ediyor, ölen öldüğüyle kalıyordu. Almanlar ateşten bir sel olmuş, her tarafı yakıp geçiyorlardı. Tokat’ın ünlü kervansarayı Hapan’ın kulesinde büyük bir hoparlör ajans haberlerini duyuruyordu. Oyun havası, eğlence müziği yoktu. Alman bir kadının söylediği bir marş veya şarkı duydun mu Almanlar bir yeri daha almış demektir:

“Muhterem dinleyiciler dünyanın en güzel kadını Marlene Dietrich’ten dinliyorsunuz: Lili Marlen.”

Bu şarkı her çalındığında, küçük ülkeler Alman çizmesi altında ezim ezim eziliyor demektir.

O günlerde bir sabah bomba gibi bir haber ulaştı Tokat’a ve bütün Ermenileri oldukları yere mıhladı. Evlerin ışığı söndü adeta. Yirmi beş yaşından kırk beş yaşına kadar ne kadar gayrimüslim erkek varsa askere alınacaktı. Amma öyle asker elbisesiyle falan değildi bu askerlik, görev genellikle yol işlerinde çalışmaktı. Emir çıktı, iki gün sonra belediye meydanında toplanılacak. Yarından itibaren askerlik şubesinde kayıt yapılacaktır. Kaçaklar çok ağır cezaya çarptırılacaktır. En önemlisi, hiçbir mazeret beyanında bulunulmayacaktır. İki ayağı zor tutan, tek gözü görmeyen, iki kulağı sağır olanlar? Onlar da hiç itirazsız şubeye gidecekler.

Kimse kimseye bir şey sormuyor ve söylemiyordu. Bilinen tek bir şey vardı: Almanlar

Stalingrad’a dayanmışlardı:

“Stalingrad’a girerlerse Almanlar harbi lehlerine çevirir,” diyordu büyük ağbım, hepimiz korku içindeydik. Tek bir şey düşünüyorduk: “İnşallah Stalingrad teslim olmaz.”

İki gün sonra, belediye meydanı.

Ağıtlar, hıçkırıklar, sel gibi gözyaşı, ahlar, vahlar. İnsanlar “ya dönülür ya dönülmez” bir yolculuğa çıktıklarını düşünüyorlardı. Şifahen vasiyetlerini bırakanlar dahi vardı. Pis bir hava, sulu kar, iliklerimize kadar donuyoruz ve her evin en azından bir erkeği meçhule doğru gidiyor. Bizden ise hem babam, hem Yervant ve Avedis amcalarım, hem de Kevork ağbım... Gidenler çoluk çocuklarını, karılarını, analarına babalarına emanet ediyorlardı. Ayağымda eski bir ayakkabı vardı, su alıyordu. Ayağımın birini kaldırıp birini indiriyordum, donacaklardı adeta. Babamın gözleri bir an ayaklarıma takıldı. Çavuşa gidip:

“Bana on dakika izin ver,” dedi, “Şu oğluma bir çift lastik alayım.”

“Seni tanıyorum, çabuk gel, yoksa beni ayaklarımdan asarlar.”

Hemen meydanın yanında Bohor efendinin dükkânı vardı. Babam ondan bana “Cızlaved” marka bir çift lastik ayakkabı aldı.

“Kazan dibi oğlum,” dedi bana, “Bu sana aldığım belki son şey. Hatıram olsun, bakarsın bir daha göremem sizi, anana mukayyet ol, yüreğini tüketme onun.”

O ağırbaşlı, az konuşan, dev gibi adamın gözlerinden yaş akıyordu. Biraz sonra cemseler geldi. Babalarımızı, amcalarımızı, dayılarımızı bir meçhule doğru götürdüler. Nereye gidiyorlardı, niçin gidiyorlardı? Galiba bunun cevabını yalnız Allah biliyordu ki, gözleri nemli ihtiyarların, analarımızın hepsinin dudaklarından dualar akıyordu. Şefkat sadece gökten bekleniyordu o gün.

*

Semerci Maksut emminin iki kulağı da sağırdı. Askerlik şubesinde hiçbir soruya tam cevap verememiş. Onlar da bu bir taktik diye hayli hırpalamışlar adamcağızı.

“Efendiler,” demiş, “Benim iki kulağım da sağırdır. Beni bağışlayın.”

Şube başkanı yere bir nikel on kuruş atmış, zavallı adam gayri ihtiyari geri dönüp bakmış. Meğer bu bir kandırmacaymış.

“Vay efendim, sen bir devlet dairesinde, devleti temsil eden kişileri uyutmaya çalışıyorsun!” diye memurlar sırayla okşamış garibanı. Zaten o dayakla hurdası çıkmıştı. Gidiş o gidişti, bir daha da geri gelmedi; Duğsuk hala iki çocuğuyla dul kaldı.

*

Anam böyle zamanlara boş durur kadınlardan değildi. O bir avuçluk kadın ne yapar eder birilerini harekete geçirmeyi becerirdi. Yine ortaya düştü, bütün tanıdık kadınlara haber saldı:

“Akşam bize geleceksiniz, sabaha kadar dua edeceğiz.”

Gerçekten de akşam ev siyahlar giyinmiş kadınlarla doldu. Anam ne olduğunu bugün bile anlayamamış olduğum bir şeyler yaptı, mangaldan yere kül döktü, okudu, üflledi.

“Bu kül üstünde sabaha kadar dua edeceğiz. Böyle ağlayıp sızlamakla bir yere varamayız. Rabbi İsa’ya sesimizi duyuralım. Yüce çobanımız başıboş kalmış biz koyunlarını toplasın hele bir.”

Küller üstünde dize gelip erkeklerinin sağ salim evlerine dönmesi için İsa’dan yardım istediler. Gerçekten de gidenler, bir süre sonra Almanların savaşı kaybetmekte olduğu ortaya çıkınca döndüler, hem de çok az fire ile. Tezkerelerini ceplerine koyup evlerine, ocaklarına döndüler. Bacalarımız tekrar tütmeğe başladı.

Paskalya

Paskalya yaklaştığında, daha doğrusu Paskalya'dan önceki Kutsal Hafta'da Ermeni mahallelerinde hummalı bir çalışma başlardı. Kolay mı, kırk günlük oruç sona eriyor, yumurta bayramı geliyordu! Şehirde bazı çoştar⁺ ağızlar yine fırsatı kaçırmaz, biz Ermenilere kendilerince laf atarlardı tabii:

“Yarın pazar, *gevurlav* azar!”

Kimin umurundaydı ki...

Bayrama üç gün kala bütün mahalleyi çörek kokusu sarardı. Herkes karınca kararınca bir şeyler yapardı, olanı da, olmayanı da... Kimseyi boynu bükük bırakmamak bizim oralarda en kutsal vazifeydi. Biz değirmencilikle uğraştığımız için kışın tavuklarımız değirmenden eve gelirdi. Çok tavuğumuz vardı. Değirmencide tavuk şarttır, çünkü buğdayı çiğnemek çok büyük günahdır ve yere dökülen buğdayı tavuklar temizler, böylece hem kursaklarını doldurur hem de bizi günahtan kurtarırlardı. Yumurtamız da çok olurdu. Anam bunları garibanlara verirdi, çam sakızı çoban armağanı.

Kutsal Çarşamba⁺ akşamı evimizde yumurta boyanırdı. Coğunlukla Müslüman komşularımızın çocukları anamın elini öpmeye gelirlerdi. O akşam mangalda küçük küçük kaplar kaynardı. Yumurtalar, soğan kabuğuyla, yazdan saklanmış yeşil ceviz kabuğuyla, kuru vişnelerin suyuyla rengârenk boyanırdı. Cumartesi akşamı arife yemeği yenirdi. Her evde masalar kurulur, Allah'ın sunduğu ne bereket varsa masaya konur, dualar edilir, kırk günlük oruç saat yedide bozulurdu. Ve tabii o kadar gün ağzına şarap koymamış olan büyüklerimiz şarapla mest olurlardı.

O canım çörekler; cevizlisi, kuru üzümlüsü, sadesi, ortasına yumurta konmuş, altına yumurta sarısıyla haç çizilmiş çörekler. Türk komşularımız anama “Makır hatun, kızıl yumurtanın kabuğu ne zaman yere düşecek?” diye sorarlardı, zira hiçbir bahçeci, hiçbir bağcı, yılına göre mart ya da nisan ayında kızıl yumurtanın kabuğu yere düşmeden bahçeye inmezdi. Ancak yumurtanın kabuğu yere düşerse bağ bahçe zamanıdır diye bahçeler bellendir, ağaçlar budanırdı.

*

Paskalya sabahları bizim ev dolardı. Birçok evde olduğu gibi bizim evde de dua okunurdu. *Der Mıgır* bize gelir, Paskalya duasını bizde yapardı. Bu muhterem zat, eline çöreği alır, Rabbi İsa'nın son yemekteki sözünü tekrarlardı: “Alın yiyin, bu benim vücudumdur.” Herkes *Der Mıgır*'ın parçalara ayırdığı çörekten bir lokma atardı ağzına. Sonra bir bardak şarabı kaldırır, “Alın için, bu benim kanımdır,” derdi. Herkes o bardaktan bir yudum alır, şükür duasından sonra da eller yüzler öpülür, bayramlaşılırdı. Babaların elleri yelek ceplerine girer, beş kuruş, on kuruş, artık ne çıkarsa, bayram bahşişi olarak verirlerdi.

Kilerimiz, mutfağımız

Sonbahar gelip üzüm deveklerinin yaprakları iyice yeşilliğini kaybedince Tokatlılar, en zengininden en fakirine, evin kışlık erzağını depolamaya başlardı. Bir süre sonra hafif bir soğuk bastırdığında incecik bir kırağı çalardı bağ bahçeyi. Bahçelerde sadece lahana, pırasa, pancar, havuç, *pazik*⁺ kalmış olurdu. Surp Hagop^[8] günü gelince Gıgıj dağının tepesinde ilk kar görünürdü. Bu ilk kar görünce anam bir iç çekerti:

“Surp Hagop sakalını salladı, yavaş yavaş geliyorum artık diyor.”

Bitmek bilmez, insan boyu karla kaplı Tokat kışı...

Topçam da karla kaplandı mı artık babamın Tokat’a dönme zamanı geldi demektir. Değirmen kapatılır, suyu tutan bentler açılır, sular ırmağa salınır, sonra da babam Tokat’a kırk kilometre uzaklıktaki Artova’nın Dodurga köyünden dört aylığına eve dönerdi. Değirmenin arabasında çuvallar içinde kışlık unumuz, koca koca kafeslerde tavuklarımız, en arkada da yaz boyu besilenmiş ineğimiz, arabaya bağlı... İneğimiz, bütün kış yiyeceklerimizin yegâne kaynağı, ahıra yerleşir. Bal, fiçıdadır. Tavuklar hemen ahırın yanındaki *pine*, yani kümese yerleştirilir.

Benden bir büyük ağbım Osgihan tavuklara tutkundu. Anam izin verse akşamları *pinde* tavuklarla kalmaya bile razı gelirdi. Tavuklarına isim de koymuştu. “Tombul Zızgan” diye çağırdığı irikıyım tavuğun yumurtası çift sarılı olurdu. Sesi bahçeyi inleyen, altın sarısı, hindi büyüklüğünde bir de horozumuz vardı. Onun adı da “Aslan bey”di.

*

Duvara asılan kavurmamız, pastırmamız, sucuğumuz, teker teker kalıplanmış kuyruk yağıımız, bulgurumuz, unumuz, *hevenk* dediğimiz, örme saça benzeyen örülmüş soğanımız, baş tacımız sarmısağıımız ve hatta kaya tuzumuz... Hepsini kilerdeki *denk* denilen sandıklara yerleştirirdik. Anam her *denkin* üzerine eliyle haç işareti yapar:

“Hayt^[9] Apraham (Halil İbrahim) bereketi üzerinde olsun,” derdi.

Kurutulmuş dolmalık biberler ve yemeklik yeşil biberler ipe dizilip asılırdı. Çokları patlıcan da kuruturlardı. Salça, domates küfelerle alınırdı. İki türlü salça yapardık. Biri geniş *hararların*⁺ üzerine sıralanıp güneş altında yapılırdı. Güneş ışınları domatesin kabuğunu çıkarır, onu salça haline getirirdi. Salça tuzlanıp küpe basılır ve en üste de salça küflenmesin diye bir santim kalınlığında zeytinyağı konur.

Bir de domatesi bakır kazana koyup odun ateşinde yaptığımız salça vardı. Kaynayan domatesin kabuğu kendiliğinden üste çıkar, altta tortusu kalır, kabukları kevgirle toplanır, geriye kalan kısım iyice tuzlanıp yine küpe basılır, içi sırlanmış küplere konurdu. Sır, asırlardır uygulanan bir gelenektir Tokat’ta. Cam tozu sulandırılır, su haline getirilir ve küpün içine nazıkçe sıvanır. Sonra fırına sokulup kurutulur. Erzak, bozulmaması için bu küplerin içine konurdu.

Bin bir derde deva, tadına doyum olmayan kuşburnu *pelveri* Tokat Ermenilerinin özel tatlısı, reçeliydi. Kuşburnu, bildiğiniz yabangülüdür. Sonbaharlarda çiçeği dökülünce elimizde sepetler, dağ taş kuşburnu toplardık. Bütün Tokat yöresi ilkbaharda yabangülü kokularıyla dolardı. Bunlar kaynar suda güzelce yıkanır, üzerindeki hafif tüyler dökülür, iyice süzildükten sonra kazana girer, zaten küp küp bekleyen üzüm suyundan da bir miktar eklenerek hazırlanmış olurdu. Sonra ateşe konurdu. Yavaş yavaş pişmesi gerekirdi. Pelte haline geldi mi, onu da sırlı küpe çek, ağzını iyi kapa ve doğru kilere... Şöyle ekmeğine bir dilim sür, o mayhoş tadına doyamazsın. Bütün kış boyunca iki küp *pelveri* bitirirdik. Bazen da şurubunu yapar, kana kana içerdik.

Kazova’nın bal tatlısı *çurlu*^[10] üzümünü eşek yüküyle alırdık. O gün üzüm küfeleri hangi evin önüne yığılmışsa en az 10-15 kız iş giysilerini giyip oraya koşardı. Kapıyı çalan içeri girerdi, öyle davet falan yoktu. Her ev birbiriyle samimiydi. Sazsız ama bol sözlü, bol kahkahalı, bol dedikodulu bir çalışma başlardı. Kızların biri mutlaka:

“Falanca bana yanıp tutuşuyor ama bilirim, babam vermez,” diyerek sohbeti açardı.

Aslında ne alan vardı ne veren. O kadar saf ve temiz kızlar hayal dünyalarıyla baş başaydı. Anam “büyük *taşd*” dediği tekneyi hafif meyilli olarak koyar, üzümler bol suyla yıkanır. Ayaklar sabunlarla yıkanır. Her ayağa bir laf atılırdı:

“Kız Aşo, kıvırcık Avedis görmesin bu ayaklarını, vallah seni almaktan vazgeçer.”

Aşo altta kalmazdı:

“Gördü de, ‘o ayaklarına sedef nalın alayım!’ diye laf bile attı!”

İki tekne içindeki üzüm nöbetleşe çiğnenirdi. Bir ekip *cibre* denen üzüm kabuğunu toplar, bir yana ayırırdı. Çeneler hiç durmazdı. *Cibre*yi iki tarafından kuvvetli elleriyle sıkın kızın biri:

“O Ardaş denen oğlanı var ya, hele bu kış bana anasını *düğür*⁺ yollamasın, şu *cibre* gibi ezip suyunu çıkaracağım!”

Üzüm sapları başka bir yana ayrılırdı. Üzüm sularının birkaç kez tülbentten geçirilmesi, süzülmesi gerekirdi. Şarap yapılacak üzümün suyunda bir tek kabuk veya çekirdek kalmamalıydı, yoksa şarap hemen sirke haline gelirdi. Tertemiz birinci su şarap içindi. Sonra o iki küp doğru kilere gider, ağzı hava alan tülbentle kapatılırdı. Kaynaması bitene kadar hava alması gerekir, sonra yere gömülü büyük küpe boşaltılır. O küpün de tertemiz olmasına özen gösterilir.

Kalan hafif tortulu üzüm suyu, uzun, dar bir tahta fiçı ya çekilir. O fiçıda pekmez olacaktır, amma rengi tam düşmelidir, kehribar rengi, sapsarı. Hele biraz alaca renk olsun, vay o pekmezi yapmış olan evin kadınına, kızına! Bir pekmezi bile it *yalı*⁺ yapan kadına kadın mı denirdi!

Pekmez için *godal* denilen, altına yuvarlak bir tahta mıhlı uzun bir sopayla üzüm suyunu durmadan dövmek gerekirdi. On güne varmaz macun gibi pekmez hazırlanmış olurdu. Hangi eve misafir gitsen pekmez kapının ağzındadır. Usul budur. Ekmeğe sür, gör lezzetini. Hele kışın, “pamuk kar” dediğimiz yumuşak kar yağınca, bir tas karın yanına bir kaşık da pekmez koyar, ona da kar helvası derdik.

Cibre atılmazdı. O da tuzlanır küpe basılırdı. O kabuklar on gün sonra kahverengi bir hal alır, sıkılıp suyu çıkarılırdı. İşte bu Tokat’ın *cibre* sirkesidir. Tabii içinde ne ilaç var ne göztaşı. Bir kaşık yeter paça için. Hani kızıp da “sirke iç!” derler ya, vallahi Tokat’ın sirkesi de içilirdi!

Üzümün kabuğunu kullandık, ya sapı? Allah’ın sunup bize verdiği bu altın madeni üzümün nesi atılırdı ki sapı atılsın. Ancak Tokatlı değilsen “o da nedir?” diye çöpe atarsın üzümün sapını. Kışın en sevdiğimiz salata için kullanılırdı üzüm sapı. Küpün altı sapla sıvanır, bir sıra pazı sonra tekrar üzüm sapı dizilir, bir sıra da biber eklenir. Kat kat domates, hıyarın *savrak* dediğimiz cinsi. Her katta silme dolduracaksın, hiç hava kalmayacak. Üzüm çöplerini yeşil domatesi, suyu, kaya tuzunu koy, ağzına kapağı sım sıkı kapa.

Bahsettiğim gibi, üzümün tertemiz suyu şarap içindi. Şarabı büyük ağbım Kevork yapardı. İşin ehliydi. Tokat’ta öyle ünlü şarap üreticileri vardı ki, bunlar devletten, Reji İdaresi’nden⁺ izin alırlar, öyle şarap yaparlardı. Vergisini ödeyerek, yasal. Örneğin Gedikyanlar. Her yıl on ton şarap yaparlarmış. Herkesin evinde kendi şarabı olduğu halde Gedikyan efendinin şarabı da ayda bir iki masaya gelirdi illa. Diğer bir ünlü şarapçı olan marangoz Arşavir Urun emmi üretimi özel bir maharet isteyen siyah şarap da kordu. Safi kuvvetti Arşavir emminin o ünlü şarabı. Büyük oğlu Maksut ustayla bir gün İstanbul’da karşılaştık.

“Maksut usta, şarap içiyor musun?” diye sordum.

“Haşa! Babamın şarabından sonra ağzıma başka şarap koymam.”

Maksut Urun haklıydı.

*

Üzüm suyunun mucizelerinden biri de meşhur *kömemiz*di. İstanbul’da kim akıl etmişse bu ünlü tatlımızın ismini cevizli sucuk koymuş. İstanbul’da satılmakta olan o berbat şeye sucuk adını vermek mantıklı olabilir, ama *kömemiz* bambaşka bir şeydi. Bizde *köme* öyle kayış rengini alırsa çöpe atılırdı. Kömenin rengi kanarya sarısı, cevizi yağlı koz cevizi olmalıydı.

Üzüm suyu *paloza* denen buğday nişastasıyla hafif ateşte kaynatılır. Ocak başında duvardan duvara ip çekilir. Daha önceden dikkatle kırılıp ikiye ayrılan cevizler otuzar santimlik öbekler halinde iplere dizilir. Üzüm suyu da artık ocaktan inmiş, yapışkan bir hal almıştır. Her bir ceviz öbeği şıranın içinde gezdirilir, üzüm suyu yavaş yavaş cevizin üzerine sarar. Şıra bir süre sonra kurumaya, soğumaya başlar ve böylece kıvama gelir. Ondan sonra bem beyaz olana kadar nişastalı pudraya bulanır. Köme en nihayetinde çamaşır gibi ipe asılır, üç gün sonra da üst üste dizilir. Bütün Büyük Oruç⁺ boyunca Tokat Ermenisi kırk beş gün perhiz tutar. *Köme* kilerin en saygın erzağı olduğu gibi, oruç döneminin de en sevilen tatlısıdır.

Eve misafir geldiğinde sofrada mutlaka üzüm turşusu da olurdu; sofranın zenginliğinin simgesiydi bu. Hele din bayramlarımızda, yılbaşı gecelerinde üzüm turşusu olmazsa olmazdı. Hindi cevizi büyüklüğünde yemyeşil çavuş üzümünden yapıldı. O üzüm hiç sararmaz, koruğu ne renkse, turşu olunca da aynı renktir. Kabuğu yok gibidir, ağızda erir. Bir sıra üzüm salkımı, bir sıra hardalotu küpe kat kat dizilir. Üzerine biraz tuz, biraz limon, biraz su basılır ve hardalotu yapraklarıyla tamamen kaplanıp ağzı kapakla kapatılır. Kapağın etrafı hamurla çevrilir. Boğazının hakkıyla ağzının tadını bilen her kula Allah'ın lütfettiği bir yiyecek deposu görünümü alan kilerde yerini alır

*

Babamın değirmenden gelişinin ertesi sabahı kasabamız Süleyman efendi tam teçhizatlı gelirdi ineği kesmek için. Anam kesilecek ineğe *mıtsatsu*, yani “etlik” derdi. *Mıtsatsu* kesileceği zaman anam bizi bahçeden çıkarırdı:

“Siz bakmayın. Gözleriniz kana alışmasın.”

Ancak inek kesildikten sonra çıkardık ortaya. Süleyman efendi yüksek sesle dua eder, bir iki dakika içinde ineği kesmiş olurdu. Sonra hayvanın derisini yüzer, kendisi dericilikle de uğraştığı için emeğinin karşılığı olarak deriyi alırdı. Sıra gelirdi ineği parçalarına ayırmaya. Evvela on yedi parça pastırmalık et çıkardı, anam bunlara *pert* derdi. Her bir parçanın ismi vardı: sırt, dilpare, tadımlık, kuşgönü... Parça parça uç etler ise el makinesinde çekilip kıyma yapıldı. Bunlardan sucuk yapılacaktı.

Sucukları özel dikilmiş bezler içinde yapardık. Bağırsaktan yapılan sucuk gibi değildi. Sucuğu doldururken evin içi baharat kokusundan geçilmezdi ama hiç hissetmez, hiç rahatsız olmazdık. Evin içi de, dışı da kasap dükkânı gibi olurdu. Kırk elli parça sucuğu *araştak*^[11] dediğimiz tavana çengellerle asardık.

Böylece sıra pastırmaya gelirdi. Pastırma etinin gayet dikkatli kesilmesi gerekirdi, ne ince, ne kalın. On yedi parça pastırma, *denk* dediğimiz sandıkta üst üste basılırdı. On gün kilerde bekletilir, daha sonra çemenle bir güzel sıvanırdı. Siz hiç çemen yediniz mi? O kadar lezizdir ki bir kere ağza değdiğinde, hiç yemeyen iştahsızlara bile koca bir ekmek yedirir çemen.

Ekmek fırınımız haftada bir defa ekmek ve pide yapmak için yanardı. Bu da büyük maharet isterdi. Tekne içinde yoğurduğu hamur tam kıvamını buldu mu, anam hamuru şöyle bir düzeltirdi. Hemen beş dakika sonra hamurun muhtelif yerlerinden balonlar çıkardı. Böylece hamurun mayalandığı anlaşıldı. Daha sonra hamurun üzerine beyaz bir bez çekerti. Fırın yanar, ateş bir yana çekilir ve anamın uzun tahta ekmek küreği işler, *hodula* diye bir pide yapardı. Şöyle ortadan ikiye böler, sıcak sıcak çemeni de araya koyar, adeta yutardık.

Çemenlenen pastırma da sucuk gibi tavana asılırdı. Dışardan içeri girdiniz mi, her taraf sarmısak, çemen kokusuyla bezenmiş olurdu. İşkembeler ve bağırsaklar (mumbar) temizlenir, özel bir sepetle, bizim doğal buzdolabımız olan kuyuya sarkıtılırdı. Buzdolabının ismini duymuştuk ama cismini hiç

görmemiştik. Yiyecekler o buz gibi kuyuda günlerce kalırdı. Her şey aynı anda yenmezdi. Günü gelince işkembeden bir parça çıkarır, haşlar, iri dilimler halinde keser, sonra o parçaları tuza, karabibere batırır, sıcak sıcak yerdik. Buna tuzlama derdik. Artık parçalar ufak ufak kesilir, unlu ve yumurtalı bir karışımla çorba yapılırdı. Anam mumbarı oklavayla temizlerdi; bu oklava özel olarak bağırsak için yapılmıştı. Normal oklavalar gibi pürüzsüz bir yüzeyi yoktu, set set oyulmuştu. Bağırsağın içine sokulunca ne var ne yok tertemiz yapardı.

Anam, yarma dediğimiz kırık buğdayı, kuru naneyi, soğanı, salçayı, kuru biberi ezer, ortaya çıkan macun kıvamındaki karışımı mumbara doldururdu. Mumbarın ağzını, elle çekilen kıyma makinesinin ağzına huni şeklinde bir alet yardımıyla yerleştirirdik. Makineyi çevirdikçe mumbarın içi dolmaya başlardı. Bu mumbarın bir kısmını işkembe gibi haşlar, bir kısmını da köfte gibi tavada kızartıp yerdik.

Yarı yağlı yarı yavan etlere gelirdi böylece sıra. Bunlar kuşbaşı kesilirdi. Odunla yanan ocağın üzerinde, bakır kazan içinde pişmekte olan bu kuşbaşı etler *godal* denen bir tahta kepçeyle yanmayacak ve çiğ kalmayacak şekilde durmadan çevrilirdi. Etin tavına gelmesi saatleri bulurdu. Anam kazanın içine biraz elma kabuğu da atardı. Etler, kazandan içi sırmalı küplere dökülürdü. Buna kavurma der, kilerde saklardık.

Donyağı dediğimiz beyaz iç yağları gayet küçük kesilir ve onlar da kazana girer, erimeye bırakılırdı. Yağlar erirken leblebi büyüklüğünde parçalar yüzeye çıkardı, bu parçalara anam *harhızin* derdi. Bu yanmış kavrulmuş yağ parçaları bir süzgeçle çekilir, geriye kalan yağ yuvarlak tekerlekler halinde dondurulurdu. Bu da kışlık yağımızdı.

Harhızinin lezzetine doyamazdık. Şimdilerde pizza denen, içinde ne ararsan bulabileceğin pideler yapıyorlar ya, işte anam *harhızinden* pizza benzeri pideler yapardı. O *harhızinli* pide, ayrılanla öyle güzel giderdi ki. Bizde teşekkür yoktur. Sofradakiler *harhızinli* pideyi yiyince durmadan “ölülerin canına değsin!” derdi; anamın cevabı da onların teşekkürü gibi göklerden gelirdi: “Helal olsun.”

İnekle işimiz bu kadarla bitmezdi, ayakları ünlü paçamıza malzeme olurdu. Paçanın üzeri bir parmak yağ bağlardı; üstüne ekmeği, sarmısağı, kendi ellerimizle yaptığımız üzüm sirkesini döktün mü, bir tas yer, iki gün acıkmazdın. Haşlanmış koca inek dilini anam ateşte hafifçe kavurur, sonra tuzlar ve ucuna geçirdiği bir kınnapla asar, kuruturdu. O da kışın yaptığımız, yatsılık dediğimiz, saat gecenin onunda yenen öğüne dahil olurdu. Her defasında bir kaç dilim...

*

Ağustos sonunda anam eşek yüküyle odun alırdı. Bu, bizim kış aylarında kullanacağımız yegâne yakıttı. Kış geceleri saat ona doğru -arada bir karşılıklı düdükler çalarak gezen gece bekçileri istisna- sokakta hiçbir hayat belirtisi kalmamış olurdu. İşte o saatlerde anam, kor gibi olmuş ateşi çift kapaklı mangalla sobadan çekerti. Herkesin bir görevi vardı. Babam avuç büyüklüğünde kestiği ekmekleri kızartır, büyük ağbim kulaklı dediğimiz bakır kabın içine tahta kaşıkla kavurma koyar, kilerden getirdiği ona yakın yumurtayla kavurmalı omlet yapardı. Nişan ağbim bu sırada ortadan kaybolurdu, ta sini ortaya gelinceye kadar. Ben de aşağıdan, anamın bahçeden toplayıp koyduğu pazı turşusu ve bir bakraç *mırmırık* getirirdim.

En zengin ağa düğünlerinde daima baş tacı olan udi Osgihan ailemizin tek müzisyenydi. O babam için çalar, ben de güya oynardım, şıkır şıkır. Bu, bir köy evinde mümkün olabilecek en lüks yaşamdı. Hele Osgihan ağbi iki bardak *mırmırığı* içti mi, artık onun mızrabını kimse tutamazdı. Her şey bittikten sonra Kevork ağbim dışarıdan tasla kar getirir, üzerine de açık kehribar renkli pekmezi dökerdi. O karlı pekmez bizim pastamız, dondurmamızdı...

Canım pestilimizi unuttur muyum hiç? “*Pasdil*, pestil, *besdil*” isimlerden her biri kullanılırdı bizim oralarda. Kadınlar bu zor işi nasıl becerirlerdi?

Anuş ana ne diyordu:

“*Besdil* dedin mi şöyle tül gibi olacak, bakınca karşıyı göreceksin, yoksa biz ona ‘manda gönü’ deriz!”

Üzüm iyice karıştırılarak kaynatılır, içine biraz peksimet tozu katılır. Sonra soğutur, ekmek hamuru gibi yoğurursun. Merdaneyle ütü yapar gibi hamuru ütülersin, ezmeden, yırtmadan. Kuruyup iyice sertleşince bir mektup zarfı büyüklüğünde katlayıp kesecek, sonra da hafifçe pudralayacaksın, al sana tadına doyum olmaz pestil.

Madımağa, biz aksan derdik. Yazın yeşili, kışın da kurusu, bol pastırmayla yenirdi. Pastırmayla yaptığımız asıl yemeğin, yani *dapdapov*^[12] dolmanın en mühim malzemesi Tokat’ın ünlü *bodiçi*, yani kara baklasıydı. Yarma buğday, soğan *sokhrası*, yani yağda çevrilmiş kuşbaşı soğan, domates salçası, ıslatılmış kuru bakla ve her bir yaprağa fukara yaması gibi irice *yangön* denen yağlı pastırma... Bu malzeme aynı ölçüde pastırma dilimleriyle eşleşirdi. Pastırma bohça haline getirilir, üstüne, içindekiler dökülmeden, asma yaprağı altıgen sarılır dolma gibi. Sonra, ince, kılçıksız, telsiz yapraklarla bezenmiş kalaylı bakır kazana dizilir; en üste de her yanı kaplayacak şekilde pirzola. Onun üstüne de bir kapak kapatılır ve maltız dediğimiz kömür ocağının üstüne yavaş yavaş pişmesi için koyulurdu.

*

Büyük Oruç’un geliş tarihi ince ince hesaplanır ve kilerde saklananlara ek olarak, saman içerisinde sebze saklanırdı. Hafif kızarmış sert domates, biber, patlıcan hatta çalı fasulyesi samana gömülür, büyük oruç gelince bunlar kısım kısım çıkarılırdı. Dalından taze kopmuş halinin tadı olmasa bile, o yarı kızarmış domates samanının içinden kıpkırmızı çıkar ve ünlü çemenimizle muhtelif etsiz yemekler yapılırdı. Hayvansal hiçbir şey, yağ, süt, yoğurt yumurta, bir buçuk aya yakın bir zaman, Büyük Oruç süresince masaya gelmez, şarap da içilmezdi. Günaha, sevap kadar hürmeti vardı Tokat halkının.

Kuru dolma bir perhiz yemeği idi. Soğan, domates, maydanoz, haşlanmış patates, biber, hepsi ince ince kıyılıp, bol salça ile dolma içi yapılırdı. Salamuralanmış üzüm yaprağıyla dolma gibi sarılır, sıra sıra dizilir, üzerine bir çay bardağı zeytinyağı dökülür, az ateşte pişirilirdi. Pastırmayı aratmayan, fevkalade lezzetli bir dolma çıkardı ortaya. Perhiz zamanı anamın yaptığı cevizli çemen ekmeğine de doyum olmazdı. Cevizli çemeni tıpkı sucuk gibi kurutur, sonra da dilim dilim keser, afiyetle yedik.

*

Keşkek ya da bizim Ermenicede söylediğimiz şekliyle *herisa* Ermenilerin önemli bir yemeğidir. Ama doğrucu anam “*Herisa* bizim yemeğimiz değil,” derdi. Bu yemeğin gerçek ustaları Van, Maraş, *Ayntap* Ermenileriydi. Bizim Tokat’a o yörelerden gelen birileri getirmişti keşkeği belli ki. Keşkeğin bir çeşidinde, Ermenice *gorgot* dediğimiz iri taneli buğday, iri but kemiğiyle beraber kendine has malzemesiyle maltızda pişer; bir diğer çeşidinde ise, kemiksiz lop et, helva gibi oluncaya dek pişer, hatta tokmaklarla dövülür ve etle macun gibi karışır.

Toronto’ya göçtükten sonra, bir gün, bahçeleriyle, bilhassa şeftali bahçeleriyle ünlü Saint Cathryn’s adlı bir yöreye gittim. Buraya çoğunlukla Türkiye’den çıkartılan Ermeniler yerleşmişlerdi, çoğunluk Antepli, Hataylı, Maraşlıydı. İşte *keşkeği* asıl onlar yapıyorlardı. Yılda bir defa toplanıp tam yedi iri kazan yakıyorlardı kilisenin bahçesinde. Adak edilmiş koyunların etleri bir masa üzerine

konuluyor, bir dini merasimle okunuyordu. Gurbette ölen insanlar anılıyordu dualarla. Merasimin ardından yaşları belki doksanı aşmış analar, babalar ellerinde *godall*larla yanan kazanın başına geçerlerdi. Antep ve Maraş davul-zurna ekipleri, sabahın ilk ışıklarına kadar yöre oyunları oynardı. Binlerce kişi büyük çadırların altında, sabahın altısında ritüel bitene, ateş sönene kadar dururdu. Kazanın başında, kâseler elde, kaşık kaşık keşkek yenirdi. Gözümle gördüm, seksen beş yaşındaki Maraşlı Manuş ana üç tas keşkeği midesine indirdi. Gelini, “Evde bir avuç yemek yer,” demişti. Vay memleket hasreti vay, sen insana neler yaptırırsın!

Hamam sefası

Geniş bir alana yayılmış ünlü Ali Paşa hamamının kadınlar kısmı ile erkekler kısmı kalın bir duvarla birbirinden ayrılmıştır, öyle ki hamamdan çıkan kadınlarla erkekler birbirlerini görmez. Birinci eyvan küçük bir yerdir, küçük bir kümbet altındadır. Ana bölümün ortasında çok büyük bir kümbet, yine çok büyük bir göbektaşı vardır. Ortada, şemsiyeye benzer mermer bir çeşme, çeşmede Çördük tepesinin ünlü suyu. Hemen yan tarafta külhan bulunur. Her babayiğit külhanın sıcağına dayanamaz.

Tokat’ın ünlü Ermeni ustalarının el emeği göz nuru saplı taşlarda yıkanılır, hararet bastı mı ağızlar buz gibi çeşmeye dayanıp kana kana su içilir, öğleyin göbek taşı üzerinde yemek yenirdi, bilhassa Tokat kebabı. Her kebab geldiğinde hamamın çığırtkanının sesi duyulurdu:

“Mıgır ağa, kebabın geldi!”

“Mıstaaefendi, evden kebabınız geldi!”

Ağaların kebabı ev yapımı olurdu. Yemesen de, kokla yeter. Bu ağalar küçük bir lokma üzerine bir parça et koyar, biz çocuklara ikram etmeden yemeye başlamazlardı, Babam:

“Ağa, keyfine bak, şimdi bize de gelecek,” derdi.

Ağa üstelerdi:

“Yok Pehlivan’ın oğlu, çocuktur, canı ister.” Ardından güler eklerdi: “Sonra çükü düşer!”

Kebab kapları birbiri ardı sıra sökün ederdi. Yenilir, yıkanılır, göbektaşı pirupak olur, kaplar dışarı çıkar, sonra da herkes göbektaşında şöyle bir kestirirdi, bir nevi tavşan uykusu. Lokanta mı desen, şifahane mi desen, eğlence yeri mi desen... Hamama gittiğimiz günler, babam, o zamanlar çok pahalı olmasına rağmen bize portakal ve mandalina alırdı. En büyük zevklerimizden biri de hamamdan sonra Mıgır emminin faytonuyla eve dönmektir

*

Anamla da kadınlar hamamına giderdim. Kadınlar hamamında kebab değil ama Tokat Ermenilerinin *bat* denen ünlü soğuk dolması olurdu. *Bat* dillere destan bir lezzettir. Geniş bir kap içine *yarma* denen kırık buğday konur, üzüm bıyığı, ince ince doğranmış domates, nar suyu, kıyılmış isot, salçayla bir güzel karıştırılırdı. Yaprığı, *nanor* denilen, Tokat’ın çavuş üzümüyle aynı aileden bir yeşil üzümünkiydi. Mis gibi kokardı. Anam bu yaprağa narinliğinden dolayı “Çin ipeği” derdi, incecik, hafif ekşimsi bir yapraktı.

Anam, elinde bir tahta kaşık, o ekşimsi *batı* yaprağa sarardı. Bir kazan bat yedik, biter giderdi. Türk tanıdıklarımıza da ikram ederdi anam, zira Türk hanımları çoğunlukla *lupet* denen ve bir nevi but olan, büyük boyda kesilmiş, kızartılmış veya kebabı yapılmış etten getirmiş olurlardı hamama.

Bakın bu hamam meselesi düğünlerde de çok önemlidir. Gelin namzeti hamama götürülür ve oğlan tarafında kim var kim yok, ana, abla, hala, teyze, sırayla yıkar. Göbek taşına sofralar kurulur, yenilip içilir, para ile çağrılan, “zilli” denen kadınlar ayak bileklerinde zilli halhallerle raks ederler.

Damat hamamı da bir âlemdir. Oyunlar, içkiler, olmadık muziplikler gırla gider. Sırayla herkes damadı sabunlar, ta ki zavallı sıcaktan bayılana kadar.

Zanaatkârlar

Tokat'ın tek tük önemli caddelerinden olan Meydan'da on iki kuyumcu dükkânı çalışırdı. Bu caddede bir tek Türk kuyumcu vardı, çok sayılıp sevilen Celal bey. Diğer kuyumcular hep Ermeni'ydi. Yaz tatillerinde, yetenekli bir zanaatkâr olan Yervant Evren'in yanında çalışırdım; dükkânımız Celal beyinkinin yanındaydı. Öbür yanımız da Kibir Diran usta, onun yanında da antik Tokat işleriyle meşhur Gagoş'un Suren usta. Onun hemen karşısında Balcıların Hovagim usta. Gagoş'un Suren ustanın hemen yanı başında eski Ermeni işlerinde çok görülen *savatın*⁺ piri Aram usta. Yanında, ayakkabıları gıcır gıcır Boğos usta. İskarpınların sırrını ise ünlü kunduracı *Goba* Sarkis usta bilirdi. Bütün devlet büyüklerinin ayakkabılarını ya İncelerin Aram ya da *Goba* Sarkis yapardı.

O ustaların yaptığı güzel işlere benzer bir işi merhum patrik Şınork Kalustyan'la çıktığımız bir Anadolu gezisinde bulmuştum. Erzurum'daydık, kuyumcular çarşısını geziyorduk. Çok eski bir dükkânın önünde durduk, içeride çok yaşlı, saçları bembeyaz bir adamcağız vardı. Vitrininde tozlu bir yüzük vardı. Gümüş, üstündeki desen Ermen *savat* işi. Eşim sordu:

“Amca, bu yüzük kaç para.”

Amca yüzüğün ederini söyledi.

Eşimin hiç pazarlık yaptığını görmemiştim, iş olsun diye herhalde, “Şu kadar vereyim, o yüzüğü bana ver,” dedi.

Adamcağız hiç diretmedi.

“A kızım, ver o parayı, al sana nasip olsun, bir *gevura* gitmesin,” dedi.

Eşimi iyi tanıyordum, “yer yarılaydı da içine gireydim,” diye düşündüm o an.

“Olmadı amca, alamam ben o zaman! Çünkü *gevurun* en koyusuyum, Ermeni *gevuruyum*.”

Adamcağız sessizce başını salladı, mahcup olmuştu.

“A kızım, bu yüzük tee ustamdan kalma. Ustam Ermeni'ydi, bu dükkânı her sabah '*Der voğormya*'^[13] diye açardı. Al bu yüzüğü de ustamın ruhu şad olsun.”

Ne yaptıysak yüzüğe karşılık para kabul etmedi.

*

Karşıda gördüğüm bina Asri han. Tokat'ın ünü her tarafa yayılmış yazmacıları bu handadır. Yazmacılık küçük iş değildir Tokat için, aşağı yukarı otuz kırk evin ekmek kapısı, şehrin bakırcılıktan sonra en çok para kazandıran işi. Hemşerim İşnar ağbi anlatırdı:

“Ta İngiltere'ye kadar uzanırdı Tokat yazmalarının ünü. Manchester'a yazma satanlar vardı Tokat'tan. Hele komşu şehirlere, güneydeki komşularımıza mal yetiştiremiyorduk.”

Kadınların başlarına taktıkları *çıt* denilen örtüler rengârenk iplere asılıp kurutulurdu. Genellikle çiçek desenli bu yazmaların her birinin adı farklıydı: çarkıfelek, çoban gülü, melek kanadı, ahu gelin... Gelinlik kızların *çeyiz*lerinin olmazsa olmazıydı bunlar. Hele Didoz'un Kirkor amcanın çizdiği desenler, boya ustası *Pesa*^[14] Nazar'ın baskıları, Tatos'un Aram'ın ustalığı... Tokat Ermenileri yazma işine damgalarını vurmuşlardı. Onlar kum taneleri gibi dünyanın dört bir yanına dağılınca yazmacılık da eski değerini kaybetti.

İyi bildiğim, herkesin bildiği, tanıdığı, güvendiği dükkânların hiçbiri kalmadı Tokat'ta. Hemen

Bohor efendinin yanında Kılıçların Dikran efendinin manifatura dükkânı vardı mesela. Dikran Kılıçyan giyim kuşamıyla tam bir beyefendi, öyle ki, zamanın Tokat valisi İzzettin Çağpar, pazar günleri makam arabasıyla Kılıçların Dikran'ın bağına, Tokat kebabı yemeye giderdi. Şuradaki ufacık dükkân Çıtçıt'ın Aram amcanın kırtasiye, aktariye ve bonmarşe⁺ karışımı mağazasıydı. Amerikalılar gibi renkli kareli gömlek giyerdi, tertemiz bir insandı. Dükkânının içinde, üzerinde “Kurşun kalem demek, Faber demektir!” yazılı koca bir kalem asılıydı.

Usta dediğin Ermenidir, ben elhamdülillah Müslümanım!

1955'te, askerlik yaparken, görevli olarak Sivas'ın Yıldızeli kazasına giderdim. Yıldızeli Sivas'la Tokat arasında, bir zamanlar çoğunlukla Ermenilerin ve Alevilerin yaşadığı bir yerdi. Burada Sarkis Seropyan adında, esmer, uzun boylu, atletik bir çavuş da görev yapıyordu; onunla çok iyi dost olduk ve askerlikten sonra da birlikte çok vakit geçirdik. Sarkis çavuş on altı askerle beraber Yıldızeli'nin bir tepesinde seyyar bir telsiz tesisini kontrol ediyordu. Çok önemli, çok ciddi bir görevdi bu, askeri birlikleri birbirine bağlayan telsiz hep çalışmalıydı; karda, kışta, kıyamette, onlar hep görev başındaydılar. Sarkis çavuş da bir subay gibiydi adeta. Bir gün:

“Gel,” dedi, “Seni Şahin emmiyle tanıştırayım, Yıldızeli'nin en çok sevilen şahsiyetlerinden biridir. Görsen hayran kalırsın, kırk elinde kırk hüner var. Yıldızeli'nin avukatı, diş doktoru, baytarı, tarım uzmanı... Ne istersen ondan sorulur. Zaten kendi de ‘yetmiş köyün her şeyiyim’ der. Dışın mı ağrıyor, başın mı ağrıyor, atın mı hasta, buğdaya kırağı mı yağdı? Hepsini Şahin emmiden geçer.”

Sarkis çavuşla Şahin emminin yazıhaneyle muayenehane arası bir şey olan işyerine gittik. Şahin emmi dev gibi bir adam, biz çocuk gibi kaldık yanında. Hemen yanındaki köşede bir adam uyukluyordu; ufak tefek, kafası sanki taşla ezilmiş gibi yamru yumru, velhasıl biraz garip görünümlü bir tipti. Sarkis çavuş ona da dönüp:

“Merhaba usta,” dedi.

Vay canına, adam bir canlandı:

“Tövbe estağfurullah! Ben usta mıyım, elhamdülillah Müslümanım, neden usta olayım ki!” diye çıkıştı.

Yörede ustalar genellikle Ermeni olduğundan usta diye anılmak gücüne gitmişti.

Sarkis çavuş sinirlendi adamın çıkışına:

“Ne parlıyorsun götten bacak! Adam, sen yüz yıl uğraşsan yine usta olamazsın, selamımı geri aldım! Şahin emminin yazıhanesinde sin diye sana selam verdim ben!”

Adam şöyle bir sallandı, allandı, içinden çıkamadı işin. Bizim Sarkis çavuş da hırsından titriyordu. Neyse ki o tok sesiyle Şahin emmi girdi araya:

Behey muhtar, bunların kusuruna bakılmaz, bunlar asker. Biz asker milletiz, bunlar bizim gözbebeğimiz, keyfine bak sen, uyumana bak, ne de olsa *cahel* genç.”

Güller ve balıklar

Yine kaledeyim. Tokat'ı alçaktan uçan bir tayyaredeymişim gibi seyrediyorum burada; bitmiş tükenmiş, sel gitmiş kumu kalmış olsa da... O güzel evlerden, konaklardan, bağlardan bahçelerden geriye kalanlar nokta nokta gözüme batıyor. Çoğu devlet dairesi olmuş, sinema olmuş, okul olmuş; ancak bu şekilde kalabilmiş ayakta.

Hemen şu Kaledibi’nde, Tokat’ın en güzel okka güllerini⁺ bahçesine seren ve o gül bahçesine canı gibi bakan, akşamları güneş yavaş yavaş gözden yiterken güllerin arasında *cermak çurunu*^[15] yogurt eşliğinde keyifle yudumlayan Ohanik emminin evi vardı. şimdi virane olmuş halini seyrettikçe aklıma Cahit Sıtkı’nın meşhur mısrası geliyor:

Bu kaçınıcı bahçe gördüğüm, tarumar...

Ohanik emmi Tokat’ın tek balıkçısıydı. Sanki çağlayarak akıp giden bütün Yeşilırmak onundu. Nehrin girdisini çıkısını, suyun dönüp durduğu, çağıldadığı, balıkların yuvaladığı, topladığı yerleri avucunun içi gibi bilirdi. Ağını kuvvetlice sallar, kefare benzeyen balıklardan bolca yakalardı. Sonra da söğüt dallarını bir ucunda bir çatal kalacak şekilde keser, balıkları bu dallara beşerden dizerdi. Soğuk nedir bilmezdi. Keçe pantolonu her zaman dizine kadar sıvalı, gömleği de karnına kadar açıktı. *Alabros*⁺ kesilen saçları kırışmış da olsa, sırtından hiç eksik etmediği o *çölaki*⁺ yeleğiyle, kuşadığı ve dimdik yürüyüşüyle hep gencecikti.

Sloganı hep aynıydı: “Handi balık!” yani, “Haydi balık!” Fiyatları sabitti. Beş balığa bir lira derdi. Elli kuruş vermeyi teklif edersen, kızar, hiçbir şey demeden yürür gider, sonra arkasını döner “Kömür de istiyor musun!” diye çıkışırđı. Yakaladığı balıkları hemen satar, iki saat içinde evine dönerdi. Hanımı Annik hala mezesini hazırlamış olurdu, evin tek kızı Anuş ablaya servis yapardı. Ohanik emminin Odeon marka bir gramofonu vardı. Plakları sıra sıra dizer, ardı ardına çalardı. Kemani Tatyos efendi eşliğinde yudum yudum içerdi *cermak çurunu*.

Anuş abla beni çok severdi.

“Gelsene deli Agop,” derdi, “sana demet demet gül vereyim.”

“Aman vur” oyunu ve Yerevan

Biz daha parmak kadar çocuklarken “aman vur” diye bir top oyunu oynardık. Bir daire çizilirdi. Ortada bir top olurdu. şimdiki lastik toplardan söz ediyorum sanmayın, paçavradan dikilmiş toplardı bunlar. Biz lastik topa ancak 1945’ten sonra kavuştuk. Herkes elini topun üstüne koyar, top havaya fırlatılır, bir kişinin ismi söylenirdi. Bu isim söylenir söylenmez diğerkleri hemen savuşmaya bakmalıydı. İsmi okunan kişi topu yakalayıp “stop” diye bağıırır, böylece diğerklerini oldukları yerde hareketsiz bırakırdı. Böylece topuyla birini vurup oyundan elemeye bakardı. Bu oyunda herkes kendine bir takma isim seçerdi. Çoğunlukla ülke ya da şehir isimleri seçerdik. Almanya, İngiltere, Paris. Suren ağbinin takma ismi ise hepimizinkinden farklıydı: *Yerevan*, yani Ermenistan’ın başkent Erivan... *Yerevan*’ın efsane güzelliği daha çocuk yaşıımızda kulağıımıza fısıldanmış, adeta beynimize nakşolunmuştu. Suren ağbi dahil kimsenin Ermenistan’ı görmüşlüğü yoktu ama çocuk hayal gücünün sınırı olmuyor ki.

Ermenistan’a göç!

Günlerden bir gün kulaktan kulağa bir haber yayılmaya başladı Tokat Ermenileri arasında. Önceleri herkesin fısıltıyla konuştuğu haber bir süre sonra Tokat Ermenilerinin en önemli meselesi haline geldi:

“Sovyet Rusya karar almış; Türkiye, Mısır, Yunanistan, İran, Suriye ve Irak’taki bütün Ermenileri Ermenistan’a topluyor.”

Bu haber bütün Tokat Ermenilerini şaşırttı. Ermenistan’ın göçmen kabul etmesi şaşırtıcıydı. Evet,

Ermenistan Alman tehlikesinden uzaktı ama Rus himayesi altında kan ağlıyordu. Hitler’in kan kardeşi zalim posbıyık Stalin’in çizmesi Ermenilerin sırtındaydı. Gizliden gizliye bir göç tutkusu o mahzun Tokat Ermenilerini sardı kısa süre de. Şehrin ileri gelenlerinden bazıları İstanbul’daki akrabaları aracılığıyla Rus Konsolosluğu’ndan somut bilgi almak istediler. İstanbul’dan yanıt çok geçmeden geldi. Evet. Doğum tarihini, cinsiyetini, adını, soyadını bildirmen ve üç vesikalık fotoğrafla başvurman yetiyordu. Başta gözünü budaktan sakınmayan Nişan ağbim ve arkadaşları olmak üzere gençlerde hemen bir hareketlilik başladı. Büyük gizlilik ve sevinç içerisinde düştüler yola. İş dallanıp budaklanınca gizliliği de kalmadı. Bu coşku yavaş yavaş Türk komşularımızca hor görülmeğe de başladı:

“Bizim ne zararımızı gördünüz ki böyle sokaklara dökülüyorsunuz,” diyorlardı.

Ok yaydan çıkmıştı bir kere. Pek çokları neye benzediğini dahi bilmeden yıllardan beri için için özlem duydukları Ermenistan’a gitmek için harekete geçiyordu. Ağbilerimiz “merhaba’yı unutmuş, ünlü bestekâr Saadettin Kaynak’ın bir şarkısıyla birbirlerini selamlar olmuşlardı:

Yolculuk var, yolculuk var, yarma,
Sevenler diyarına,
Yoldaş olmak ne mutlu,
Gönlünün uyarma yolculuk var.

İşte bu göç seline kapılanlardan biri de balıkçı Ohanik emmi oldu. Vakit kaybetmeden, neyi var neyi yok, hepsini hiç pahasına sattı. Çok geçmeden yeni bir haber bomba gibi düştü şehre: Rusya bütün dünyadaki Ermenileri kabul ediyordu, ancak Türkiye’den gidecekleri istemiyordu! Böylece bir sürü insan büyük bir hayal kırıklığı yaşadı, Ohanik emmi için ise bu tam bir yıkımdı. Tokat’ta krallar gibi yaşayan, bütün devlet büyüklerine, bütün ahaliye balık satan, çok sevilip sayılan Ohanik emminin elinde hiçbir şey kalmamıştı. Bir zaman sonra, Ermenistan’a değil ama İstanbul’a göçtü, yıllar sonra onu Kumkapı’da deniz kenarında gördüm. O devasa bedeni ufalmış, çehresi tamamen değişmiş, ihtiyarlamış, gözlerinin ferisi gitmişti.

Armaşlı bir aile

Şu köşedeki ev envai çeşit oyma taşla bezeli hâlâ, şurada ki küçük evinse ahı gitmiş vahı kalmış. Oysa zamanında hayran hayran seyrettiğim bu ev ünlü taş ustası Hamazasp ustanın eviydi. Hamazasp usta ve ailesi; ince, narin tül gibi eşi Yevkine teyze ve onun gibi kibar güzel dört kızı. Kimselerin işine karışmaz, tencerede pişirip kapağında yerlerdi. Gün batıp da, karanlık güneşin kızılı üzerinden Tokat’ı bir perde gibi yavaş yavaş sardığında onların evinde bir ışık yanardı. Bu ışıkla beraber sadece kızların yer aldığı küçük bir koro madrigaller⁺ söylemeye başladılar. Lakin okudukları şeyler ne Tavralı Tokatlıların ne de öz be öz Tokatlıların anlayacağı düzeyde değildi. Anamın söylediklerinden hareketle onların farklı bir Ermeni ayini okuduklarını biliyorduk. Teganniler çoğunlukla lambadaki gaz bitene kadar devam ederdi.

“Neydi o akşam çaldığınız güzel şarkılar?” diye sorduğumuza, bizi biraz hafif gördüklerinden olacak, kaçamak cevaplar verirlerdi:

“Aman canım, o da bizim müziğimiz işte.”

Anam, “Bunlar Armaş okulunda okumuşlar, Tehcir’de de buraya oradan gelmişler,” derdi.

Bu Armaş nasıl bir yerdi, neredeydi ki anam Sorbonne üniversitesiymiş gibi göklere çıkarıyordu?

Sonradan öğrendim. Armaş, İstanbul’a yakın, İzmit’le Adapazarı arasında, eski adı Bardizag, sonraki adı Bahçecik olan bir yerde kurulu eski bir Ermeni manastırı ve okuluymuş. Burada, yemyeşil

doğanın, meyve bahçelerinin içinde çok önemli bir kültür merkezi faaliyet gösteriyormuş, okulları, matbaalarıyla... Tehcir'den sonra bölgeden çıkarılan Ermenilerin yerine gelenler birçok şeyi tarumar etmişler, çok şükür, “*gevur* ağacı” diye bırakıp kesmedikleri ağaçlar kalmış yalnızca.

Hamazasp usta da Ermenistan'a gitme tutkusuyla her şeyini yok pahasına sattı. Tam yola koyulacağı sırada gelen ikinci haber tıpkı balıkçı Ohanik emmiler gibi onları da mahvetti. Yıllar sonra Feriköy'de bir taksi durağında o narin kızların en küçüğünü, Nanor'u gördüm. Önünde bir tartı aleti, insanları tartarak beş on kuruş kazanıp evine bakmaya çalışıyordu.

Bulutların alıp götürdüğü yetimler

Hakkında bin bir türlü hikâye anlatılan Gılgıj dağı bir efsanenin vücut bulmuş halidir. Tehcir'den önce dağın eteğindeki Surp Sarkis kilisesinde bir yetimhane varmış. Burada kimsesiz çocuklar eğitim görür, hem de kilise korosunda okurmuş. Tehcir zamanı kilisenin papazını ve çocukları jandarmalar toplayıp götürmüşler. Nereye? Bilen yok. Çocuklar hep bir ağızdan ilahi okuyarak kiliseden ayrılmışlar. Sonra ne olmuş peki? Jandarma onbaşı Kör Hacı adlı biri vardı, o anlatmış dedeme.

“Birden Gılgıj dağı bembeyaz bir bulut sardı, etrafta o güne dek duyulmadık bir gürültü vardı. Bulut çocukları kucakladı, dağa doğru uçtu, çocukların hepsini götürdü, biz de arkada öylece bakakaldık.”

Onbaşı yemin de vermiş dedeme Gılgıj dağında yaşananların aynıyla vaki olduğu üzerine. Anam her perşembe gündeğümünde kilisenin yıkık taşları arasında dolaşır, yetim çocukların ruhları için İncil okurdu.

Kirkoroslul Varjabed emmi

Tokat'ta alışkan ve kültürlü insanların yaşadığı köyler den biri de Korkoros, ya da Kirkoros'tur.⁺ Gıgıj dağının yamacındaki bu köyün halkı bağıcılıkla, bahçecilikle uğraşırdı. Anam:

“ocukluğumda bazen atla giderdik o köye. Aman ne bolluk ne bolluk, cennet gibiydi! Güzel bir okulu, bir kilisesi vardı, bazı havalarda kilisenin an sesi bize kadar gelirdi.”

Tokat'ta tek başına yaşayan yaşlı bir ağa vardı: Kirkoroslul Ohannes ağa köyde *varjabedlik*, yani öğretmenlik yaparmış. Ohannes ağa un ve yoğurtla yapılan *pastan* orbasını çok sevdiğinden anam *pastan* yaptığında onu mutlaka bize ağıırırdı. Biz ona “*Varjabed emmi*” diye sesleniyorduk. Kyn anlattığı zaman dünyasını unutuyordu adeta. Kirkoroslul *Varjabed* emminin ağızından dinleseydiniz, siz de anlardınız oranın dünyanın en güzel köyü olduğunu:

“Bağılardan çıkan meyveyi yiye yiye bitiremezdik. Elmayı armudu kışın yem ola diye mala⁺ verirdik. Bir suyumuz vardı ki Gıgıj dağından gelir, *kari ha*^[16] kayasının dibinden fokur fokur kayardı. Ağızını dayayıp iemezdin, buz gibiydi. şekerle karışmış bir suydu sanki, taş yesen on dakika sonra eritirdin. Markirit *dudu* lahana yaprağının içine *tomatesi*, isotu, hıyarı, maydanozu şöyle bir doğrayıp iki kelle de soған sarmısak kırdı mı, bir somun ekmek bana mısın demezdi.”

“Varjabed emmi, neden lahana yaprağının içine doğardınız?”

“nk oban salatası lahana yaprağının içinde aldığı tadı başka hiçbir yerde almaz.”

Kirkoros'a olan özlemi *Varjabed* emmiyi yer bitirirdi adeta. Acıdır, birkaç saatlik mesafedeki o köye, hasretiyle yanıp tutuştuğu doğduğu yere bir daha gidemedi. Zamanında jandarmaya karşı koymuştu, tevkif ederler diye gitmeye korkuyordu. “Ahlar, vahlar” içinde köyündeki güzel günlerini anlatmaktı onu hayata bağlayan şey. Ailesini, eşini ve biricik kızını Tehcirden sonra bir daha hiç görmemişti, onların ateşiyle yandı gitti.

Yeryüzündeki cennet

Tokat'ın en köklü ailelerinin birinden gelen Sırpuhi Evran el sanatlarında çok başarılıydı. Cam zerindeki vitray çalışmalarında kullandığı eski gotik şekillerle sslediğı Ermenice harfler çok başarılıydı. Tokat'ın sanat elisiydi ve g ettiğı Kanada'da dünya çapında ünlü oldu. İşte o Sırpuhi Evran bana bir defasında:

“Hep inançla çalışırım. Onun için İsa'dan bir iz, yüce Tanrı'dan bir ışık görünür eserlerimde. Biz Tokatlıyız, biz bu kadar imanlı olduğumuz için Allah bize yeryüzünde Tokat gibi bir cennet vermiştir.”

Gerçekten de Tokatlıların birçoğu çok inanlıydı. Anam bir kilise âşığıydı mesela, çevrede ne kadar harabe kilise varsa onlara dua etmeye gider, beni de mutlaka beraberinde götürürdü. Haç dağının eteğindeki harabe halindeki Surp Kevork kilisesi bunlardan biriydi. Anam bu kiliseye yıkılmadan önce, gençliğinde gidermiş. Pazar sabahları güneşin doğmasıyla beraber duaya giderdik. Anam yana yakıla dualar okurdu, gizliden koynundan çıkardığı kitabı ve kiliseden kalma taşları perdi. Yarım daire şeklinde bir sahneye benzeyen bir yerde beni de elimden tutup üç kere dolandırır, kutsal kitabı başıma koyar:

“Ya Rab İsa, şu deli oğluma izan ver, akıl ver,” diye yakarırdı.

Arada beni aydınlatmaya çalışırdı:

“Bu gördüğün yuvarlak yere *horan*^[17] derler. Papaz efendi duayı burada yapar.”

*

Anamın Tavra Ermenilerinin çok inançlı olduğunu göstermek için anlattığı bir hikâye vardı. Bir gün bir mahkeme için anamın dayısı Okka emmiyi adliyeye çağırmışlar. Hâkim: “Doğruyu söyleyeceğine dair yemin eder misin?” diye sorunca, Okka emmi: “Elbet *ğurban*,” deyip haçını çıkarmış, başlamış Ermenice duaya: “*Hanun hor yev vortvo...* [\[18\]](#)” Hâkim şaşkın, “Ne yapıyorsun, burası kilise mi!” diye diye bir güzel paylamış Okka emmiyi...

*

Bu Haç dağı vaktinde bir Ermeni semtiymiş. Onlar da oradan çıkartılmışlar. Yerlerine Malatya yöresinden muhacirler gelmiş. Kilise de bundan sonra yıkılmış. Bir pazar günü yine anamla dua etmeye gitmiştik. Birdenbire nereden peyda olduğu belli olmayan orta yaşlı bir adam anama ağza alınmayacak küfürler etmeye başladı:

“*Pis ge vur!* Bir daha buraya gelersen ayaklarını kırarım, cenabet kadın!”

Adam küfür etmekle hızını alamamış olacak ki pantolonunu indirip anamın öptüğü yıkık taşların üzerine işemeye başladı. Anamın dal gibi vücudu tirim tirim titriyordu. Başını göğe kaldırdı, incecik dudaklarından bir şeyler döküldü. Boynu bükük:

“Gidelim deli oğlum,” dedi, “Rabbim İsa onun cezasını öbür tarafta verir.”

*

Haç dağına gidip de dua ettiğimiz kiliseyi yıkanlar, bu işi yaparken ne kadar zorlandıklarını anlata anlata bitirememişlerdi şehirde, yaptıkları matah bir şeymiş gibi. Kilise çok dayanıklıydı, küçük taşları inşaatçılara malzeme olmuş ama temelde kullanılan büyük yekpare taşlar yerinde kalmıştı.

Ünlü Deli Aslan “Bu taşlar benim sayemde kaldı, derdi, “Duydum ki Haç dağındaki o küçük kiliseyi yıkıyorlarmış. Dediklerine göre her an yıkılma tehlikesi varmış. Ben anlamadım, bu ne tehlikesidir! Yıkana kadar ne hal çektiler. Yirmiye aşkın amele koçbaşıyla kilisenin duvarına çarpıyorlar, onlar yere düşüyor, kilise ayakta. Galiba mimar Taşçıyan ağanın elleri tutuyordu binayı. Çan kulesine halatlar takıp, mandalara çektiler yıktılar. Giden gitti, sadece iri temel taşları duruyordu. Yıkımın ustası ‘Bu taşları ne yapacağız, kimse de kullanmaz,’ deyince atıldım:

‘Ey yüce ağa, bırakın o taşlar yerinde kalsın.’

‘Netçen ulen *gevuroğlu*?’

‘Dedem o taşları ta Gümenek’ten getirmiş manda kağnılarıyla, bırakın da ağalar arada bir seyredeyim.’

‘Peki ulen kart *ge vur*, bırakın taşlar yerinde kalsın.’ ”

*

Şu karşıda duran, şimdi devlet dairesi olan bina mimar Mihran efendinin konağıymış. İki yüz yıllık aile, İstanbul’u süsleyen, yaptıklarıyla bu güzel şehre nice eserler katan koca Balyanlar gibi elde çekiç, camiler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, köşkler yapmışlar Tokat’ta. Bir diğer mimar Agop Havlucuyan efendi ise camiler de inşa ettiği Tokat’ın yedi kilisesinin ikisinin mimarıymış. Ermeniler Tokat’ta okullar, bağ köşkleri, hanlar, hamamlar inşa etmiş, velhasıl yıkmamış, yapmışlar.

Evimiz gizli kilise

Evimiz herkese açıktı. Babam, yemek sofrası kurulduğunda aniden bir misafir gelirse çok mutlu olurdu. Soframız kutsanmıştı, kim gelse doyardı. 1941 yılında evimize Sivas elinden Arus adında bir yakınımız geldi. Arus ablanın gelişi de bizi fazlasıyla mutlu etti. Bir gün, biz hep birlikte sofradayken dışarıdan çok büyük bir gürültü duyuldu. Arus abla hemen atıldı:

“Bir ilahi ses geldi gökten, iman edin, İsa geliyor! Bu dünyanın sonudur, tövbe edin! Gökten bir ses geldi, tövbe edin, tövbe edin!”

Bu bir çağrıydı. Zaten dine yakın olan evimiz bir anda tamamen kiliseye döndü. Kevork ağbim kendini tamamen dine adadı, Arus abla bizden ayrılıp Amasya’ya gittiğinde ağbim onun bir numaralı müridi olmuştu. Dünya zevklerinden tamamen arındı, adeta inzivaya çekildi. Bu arada evimiz daha bir kalabalıklaşmaya başladı, birçok Ermeni genci ağbimle aynı havayı soluyordu artık.

Tokat’ta kilise yoktu artık ve pazar sabahları bizim ev bir nevi gizli kilise oluyordu. İlahiler okunuyor, dini konularda fikirler alınıp veriliyordu. Bu arada kalemi hayli güçlü olan ağbim dini piyesler yazıyor, işler büyüyor, karanlık gecelerde bağ altlarında veya Yeşilırmak boylarında topluca ilahiler okunuyordu. Tokat bağlarının üzerinde su kanalı yapılıyordu o zamanlar. O kanalların, köprülerinin altlarında dua ediliyordu gizlice. Bu durum yıllarca sürdü. Çok sıkıntılar çektik. Kimi zaman, ilahi sesleri dışarıdan duyulunca, cam yokluğunda camlarımız taşlanıyordu. Kevork ağbim Hristiyanlık propagandası yaptığı gerekçesiyle kaç kez dövüldü ama kapımız da taşlansa, camlarımız da kırılrsa bundan vazgeçmedi. Bilakis, ta yetmiş iki yaşında vefat edene dek inancının esiri oldu. Onu gören, hangi dinden olursa olsun, “Bu zat ahir zaman peygamberi!” diyordu. Türklerin bazıları da başları sıkışınca onun yardımını istiyorlardı:

“Çocuk hasta. Peder Kevork gelsin de bize İncil-i Şerif’ten bir dua okusun.”

Yeşilırmak’ta çimme keyfi ve bir araba dayak

Hasat mevsimi başladığında biz de iki aylığına Tokat’tan babamın değirmenine göçerdik. Bu bizim yaylamızdı, yani yazlık tatilimiz. Yola çıkmadan önce ne kadar kilimimiz, halımız varsa Mıgır emminin yaylısına yükleyip ırmağın kenarına götürür, Yeşilırmak’ın coşkuyla akan sularında yıkardık. Anam o gün bize kıymalı peynirli sini böreği yapardı. Ye böreği, sonra çim çimebildiğin kadar Yeşilırmak’ın sularında. Yorulur, güneşten nar gibi kızarırdık. Akşam gün batınca Mıgır emmi yaylısıyla gelir bizi alırdı.

*

Bir bahar günü Osgihan ağbimle Yeşilırmak’a çimmeye gittik, anamın haberi yoktu ama önemli değildi, çünkü ırmak bizi davet ediyordu. Mayısın ilk günleriydi, tatlı bir güneş meyve ağaçlarının arasından şarkı söyler gibi süzülüyordu. Yeşilırmak adeta şahlanmıştı, sahile vuran köpüklü dalgalar bizi bir mıknaş gibi çekiyordu.

Abim, “Gel anamdan izin alalım,” dedi.

“Vermez,” dedim, “hemen şuradan kaçıp gidelim ağbi, anam nasıl olsa duymaz.”

Yola düştük. Güneşte erimiş kar suyunun vücudunu ürperterek seni sarması o kadar güzeldir ki, suyun içinden çıkmak istemezsin. Kar suyu ve sıcak mayıs güneşi... Aslan kükremesini andıran Yeşilırmak’ın köpüklü sularına daldık, çıktık, üşüdük, ısındık. Vücudumuza bir zindelik, bir diriliş geldi, çelik gibi olduk. Arkamızdaki meyve bahçeleri kulakları tırmalayacak kadar çok kuş sesiyle doluydu. Her ağaçta yüzlerce kuş. Akşama doğru yavaş yavaş üstümüzü giyindik. Gelin gibi

süslenmiş allı pullu bahçelerin arasından eve doğru yola çıktık.

Su bizi yormuş, helak etmişti. Üstelik geç de kalmıştık. Anam meraklanmıştı mutlaka ve bizi sıra dayacağına çekeceği malumumuzdu. Eve ne kadar çabuk varırsak cezamızın o kadar az olacağını da biliyorduk. Şu pazarcık dibinden gidersek bir an evvel eve varırdık. Ama orada da muhacir çocukları vardı, rahat vermezlerdi. Yine de sokağa daldık. Korktuğumuz başımıza geldi, sokağın çocukları sanki oradan geçeceğimizi biliyormuş gibi bizi bekliyorlardı.

Üçüncü sınıftayken okulda bir müsamere tertiplemiştik. “Yiğit Ali” diye bir oyundu. Ben Yunan generali olmuştum. Yiğit Ali beni süngüsüyle esir alıyordu. Oyun icabı o kadar korkuyordum ki zıngır zıngır titremeye başlıyordum, bir süre sonra da korkudan pantolonum aşağı düşüyor, donla kalıyordum. Yunan generali don gömlek sahnede! Halk da kahkahalar, alkışlar içinde.

Oysa şimdi rol değildi, gerçekten korkuyordum. Beş on muhacir çocuğu hemen yolumuzu kestiler: “Durun ulan!”

Hazır ol vaziyetinde durduk ağbimle. Sudan çıktığımız zaman bahar soğğundan titremiştik ama şimdiki titreme bambaşkaydı. Acaba bize ne yapacaklardı? İki kardeş kurbanlık koyun gibi yan yana duruyorduk. Beni yüksek sesli bir ağlama tuttu, hüngür hüngür ağlıyordum. Ağbim:

“Oğlum sus, İsa bizimledir. Korkma.”

Ama korkuyordum. Çocukların en iriyarı olanı:

“A be kefere enikleri, ne ağlarsın be kızanlar, sizi dövmüyacaz, elimizi kefereye sürüp kirlletmeyiz.”

Bir tanesi yere bir haç çizdi.

“Ulan bu puta tükürüp, sonra çiyniyeceksiniz, o kadar cezanız bugün!”

Dünyamız yıkıldı! Olur muydu böyle şey, Rab İsa’nın üzerinde kanını döküp ruhunu teslim ettiği kutsal simge! Anam hep: “Haç bizim tacımız, ona bir şey yaparsak çarpılırız.” derdi. Tövbeler olsun! İkimiz de “Yok.” deyip başımızı salladık. Hücüm alayı hemen faaliyete geçti. Sağdan soldan tekmeler, tokatlar geliyor, düşersek de kaldırıp tekrar vuruyorlardı. Ağbim beni korumaya çalışıyordu:

“Ağbiler,” dedi. “Ona vurmayın, bana vurun. O daha çocuk.”

Bu söz onları iyice coşturdu. Üç dört kişi beni *lök* gibi, yani topaç gibi evire çevire dövmeye başladı. Uzaktan tellal Rızaların bahçıvanı Hurşit ağbi görününce derin bir nefes aldık.

“Ulan Allahsız namussuzlar, ne istersiniz bu gariplerden!”

Topluca saldırır, biri taş atınca da topluca kaçarlardı, öyle de yaptılar. Kafama çok vurmuşlardı, gözlerim iyi görmüyordu. Ağbimle sesimiz kesilmişti iyice, ağzımızı açıp tek bir laf edemedik. Hurşit ağbi bizi anama teslim etti:

“Ah Markirit hatun, bırakma şu çocuklarını.”

Ellerini sıkıp parmaklarının kemikleriyle kafama vurmuşlardı. Kafamda yumru yumru şişler vardı. Anam başımızı, yüzümüzü kuyudan çektiği buzlu sularla yıkadıkça:

“Vah yavrum, beddua vermem, imanıma yakışmaz! Vay! Bir insana da böyle vurulur mu!”

Hemen uyumak istedik ama anam bırakmadı. Meğer uyursak bir yerimize felç inermiş. Durmadan konuşup, öğütler verip bizi uyanık tutmaya çalışıyordu:

“Niçin haçı çiğneyip dediklerini yapmadınız? İsa Mesih yalnız affetmek için dünyaya geldi. O hep affetti, kendini haça geren Romalı askeri de affetti. O kadarla kalmadı, ‘size bir tokat atana öbür yanağınızı çevirin’ dedi. Hiçbir zaman gücenmezdi size, bilakis sizi kutsardı.”

Topçam'da piknik

Aslında Yeşilırmak boyunca her yer mesire yeri, her kuytu salkım söğüttü ama Topçam'ın güzelliği bir başkaydı. Akkavakların altında kokulu bodur *lülüt*⁺ ağaçları adeta birer küçük saray bahçesi oluştururdu. İlkbahar güneşi kendini gösterdi mi gençler piknik için Topçam'a yollanırdı. Buz gibi suları, sakız kokan çamlarıyla Topçam hemen bağların üstünde bir kartal gibi kanatlarını açmış, Tokat'ı kucaklamıştı.

Hele mayıs gelince, yeşil çamlar altında bilek kalınlığında akan Karaoğlan çeşmesi bizi bekliyor olurdu. Baharın ilk pikniğini Topçam'da yapardık. Sanki bağlarımıza kırağı yağmış! Topçam'a gitmesek, şöyle kara bir oğlak çevirmesek Karaoğlan çeşmesi bize darılırdı. Hanımlar arabalara, biz atlara, şarap testileri eşeklere yüklenir, yola düşülürdü. Yiyecek olarak sadece oğlak olmazdı, o tadımlıktı, günün sembolüydü. Bez içinde yapılan, eşi benzeri olmayan sucuğumuz ateşte yanmaması için dilimlenmez, el içi büyüklüğünde köşe köşe kesilir, ateşe öyle konurdu.

Ekip başkanımız ünlü demirci Mıgır Karakaş ustaydı. Kendi yaptığı ve “dilpare” dediği az yağlı pastırmayı doğrar, yanına da ağzına kadar dolu uzun bir elma sepeti içinde Tokat'ın ünlü kuzu pırzolasından alırdı. Ağaların hepsinin başka bir vazifesi olurdu, işte Mıgır usta pastırmadan sorumluydu. Ateşler içinde yanan sinesini kendi üzümüyle yaptığı şarapla ıslatırdı. Oğlak, Mıgır ustanın yaptığı üç çatallı demire geçirilirdi. Çevirmenin ustası da Asdvadzaduryanların ortanca oğlu Dikran'dı. Ne yürekli ne bilekli bir insandı... Zaten Asdvadzaduryanlar dedin mi akan sular dururdu. Durmadan fakir fukaraya koşan Aram efendinin çocuklarıydılar.

Tokat'ta çevirme yaparken ateşi hayvanın altına koymazlar, ateş yanda yanar. Tıpkı Tokat kebabındaki gibi en az üç dört saat çevrilirdi; kekik suyu, nar suyu ve sıvı tereyağı kızaran yerlere devamlı sürülürdü ki nar gibi olsun. Yörenin bol soğanlı az mercimekli ünlü bulgur pilavı bir kazandan ortadaki koca bir siniye dökülürdü. Mıgır usta o demir gibi pençesiyle şişi şöyle bir sallayınca etler parça parça pilavın üstüne dökülürdü. Demir şişte yalnızca kemikler kalırdı. Bu, hanımların ve çocukların yemeği idi.

Artık ızgara pırzola, sucuk ve pastırmanın zamanıdır. Hemen ocağın yanında udi Osgihan Evren emmi, kemanda Atam, nam-ı diğer Ethem usta, santurda Harut usta, rakı başında Mıgır usta ve kebab başında Diran usta. Tabii ki rakı çok önemlidir. Hiçbir Tokatlı Reji rakısı almazdı, bütün Ermeniler rakı yapardı. İşin sonunda ağır cezalara çarptırılmak da vardı ama kimse oralı olmazdı. O canım üzümü rakı yapmazsan olmazdı; üzüme de günah değil miydi!

*

Rakı yapılan üzümler iki çeşitti: kömüş *ciciği*^[19] ve *pıtamad*^[20] üzümü. Bu üzümler o kadar suluydu ki sapından kopardığınız zaman hemen parmaklarınız yapış yapış olurdu. Sarıkız üzümünden pekmez, papaz başı ya da kazova denilenden de şarap yapılırdı. Rakı için, üzüm suyu daha buharı üzerindeyken bir imbiğe dökülürdü. Bu imbikte buharlaştırılan üzüm tülbent yardımıyla süzülür, böylece bir özsu elde edilirdi. Bu suya *enberiya* denirdi, bir nevi votkaydı. *Enberiyaya* anason çekilince rakı elde edilirdi. Anason ise ancak geceyarısı çekilirdi; bu işlem için ortalıktan el ayak çekilmiş, mahallede kimse kalmamış, ahali uykuya dalmış olmalıydı. Evin her tarafı sıkı sıkıya kapatılırdı. Tedbirler bununla da bitmez, pastırma artıklarının sinir ve uç kısımları ateşte yakılır, etrafı pastırma kokusu sarardı. O arada anason da *enberiyaya* karıştırılır ve rakı hazırlanmış olurdu.

Gece bir yerlerden döndüğümüzde, örneğin halama yaptığımız ziyaretlerden sonra, komşuların birinden buram buram pastırma kokusu geliyorsa rakı çekildiğini anlardık. Bazı Türk komşularımız:

“Kusura bakmayın ama çok pisboğazsınız. Hadi yemekte sobada pastırma kızartıyorsunuz ama

geceyarısı o saatte pastırma... Tövbe estağfurullah!” derlerdi.

Rakı yaptıkları için Ermenilere epey kızarlardı ama kimi zaman da anamın kapısına çalar, “Markirit hatun, bizim oğlanın rengi attı bu aralar, sizin o zıkkımdan biraz versene,” derlerdi. Böyle zamanlarda anam burnunun altından gülerdi:

“Sofudur, soğan yemez; bulursa kabuğunu da yer!”

*

Piknikte ateşe *fosul* da konulmuştur tabii, Tokatlının en sevdiği yemeklerden biri... Patlıcan, domates, biber, bütün olarak ateşe konur, soğanla beraber ateşte nar gibi kızartılırdı. Sonra malzemenin kabukları soyulur, büyük bir tencere içinde iyice kıyılır, bol tereyağı ile karıştırılırdı. Belki etten bile lezzetli olurdu *fosulumuz*.

Artık hava kızıışmıştır, bardaklar şerefe iner kalkar. Fasılda Tokat şarkıları, Tokat türküleri, Tokat’a has Ermenice şarkılar söylenir. Oyunlar oynanır, genç kızlar genç oğlanlar kurtlarını dökerler. Kahkahalar göğsüne çıkar. Dönüşte eşyalar pürneşe toplanır, kaplar yıkanır, ateş söner, neşe sönmez, herkes geldiği gibi yola düzülmeye hazırlanır. Ortalıkta bir tek çöp bırakılmazdı. Yalnız ormanın dört ayaklı gece ziyaretçileri için kemikler ağaçların altına konulur.

Akhevvel Azniv hala

Hemen şu üst sokakta “şalvarı büyük” Vahan amca otururdu. Çok iyi bir inşaat ustasıydı, güzel eyvanlı evler yapardı. Çocukları olmadığı için karısı Azniv halayla bir başlarına yaşarlar, hatta “Biz Edi’yle Büdü’üz!” diyerek bu halleriyle alay ederlerdi. Vahan usta hiç kimsenin suyuna sabununa dokunmaz, kimsenin kedisine pist, tavuğuna kışt demezdi. “Köroğlu” diye çağırdığı eşi Azniv hala öyle değildi; hiçbir bilgisi olmadan bilge kesilmişti. Herkesin akıl fikir hocasıydı. Ama kimse onun dediğini yapmazdı, anca kafa sallarlardı. O anlatır, karşı taraf kafasını sallarsa, ne şiş yanardı ne baş. Bir keresinde dâhiyane bir fikrini anam benimsemişti de olan az daha bana oluyordu!

Beş yaşındayken artık haşarılığım haddi aşmış; ele avuca sığmıyor, bütün ağbilerimi, ablalarımı sıraya koyuyormuşum. Dayak ve cezalar günlük eğlencem olmuş. Ne bir acı, ne bir tövbe, “huylu huyundan, deli soyundan, bir karış boyundan vazgeçmez” misali hep aynıymışım.

Azniv hala bir gün anama:

“Makır hanım, bu çocuğun içinde cin var, yemin ederim. Bizim köyde de böyle bir oğlan vardı o cin çıkana kadar rahat etmediler. Cinler kazan altına girmeyi sevmezler, hemen lanet olur, çocuğun içinden çıkarlar.”

Tokat’ta her evde sonbaharda bulgur kaynatılan dört kollu büyük kazanlar vardır.

“Bahçenin ortasına, çimenlerin üstüne oğlanı oturt, gözüne ve ağzına ekmek bağla, burnu açık kalsın ki boğulmasın. Üstüne bulgur kazanını çevir. Kazanın üzerine koca bir taş koy ki devirmesin. En üste büyük oğlunun İncillerinden birini koy. Haçlı olsun. Sen de haçını çıkar, deli oğlan öylece kazanın dibinde kalsın. Ne zaman kazandan hiçbir ses çıkmaz, anla ki cin içinden çıkmıştır. Sen de kurtulursun, o da.”

Nasıl olmuşsa bu iş anamın aklına yatmış ve beni de ikna etmek için pazarlığa girmeyi bile göze almış. O zaman çay şekeri yoktu ve çayı pekmezle içiyorduk. Bu yüzden çay şekeri iyi bir rüşvet sayılırdı. Beş tane çay şekerine evet demiş ve kendimi kazanın altında bulmuşum.

Hayli vakit geçmiş, kazanda hiçbir canlılık yokmuş, ne bir ses, ne bir çırpınma. Ablam, “*Mayrig*^[21] bu oğlandan hiç ses yok!” diye anamı uyarmış.

Korkup kazanı kaldırmışlar.

Ablam, “Kazan güneşin altında ateş gibi olmuştu,” diye anlatırdı. Ben iki kat patlıcan rengini almışım. Ablam çığlıkları basmış. Bende hiçbir hareket yok, kaskatı kesilmişim. Hemen kuyudan buz gibi sular çekilmiş, ablam kova kova suları üstüme boşaltmış.

“Deli kardeşim gitti!” diye saçını başını yoluyormuş.

Gözümü açtığım zaman anamla bacım ölüm için ağlıyorlarmış.

Kendime gelir gelmez ilk aklıma gelen tabii ki şekerler olmuş:

“Bana ne ana! Ben şekerimi isterim.”

Ayransever Manuk usta

İşte şuradaki demirci dükkânında Karakaş’ın Manuk usta çalışırdı. Kardeşi Mıgır ustayla meslektaş olmalarına rağmen ayrı dünyaların insanlarıydılar. Manuk usta dev cüssesine rağmen sessiz sakin bir adamdı; yegâne zevki, eğlencesi testi testi ayran içmektir. Dükkânda demiri bir ekip halinde döverlerdi. Bazen dört, bazen beş çekiç, makine ile kurulmuş gibi, ateşten çıkardıkları madenin üzerine “dan, dan” vururlardı. Bir işçi biteviye körük çekerdi. Küçücük yaşımda o koca koca adamların elinin kolunun bir makine gibi çalışmasını hayran hayran seyrederdim.

Çalışırken her yanından ter fışkıran Manuk usta dükkânında üst katın kapısını itip evine, kulağı az işiten hanımına seslenirdi.

“Lusiiiiin!”

Lusin teyze akşamdan hazırladığı ayran dolu testiye hemen kuyudan çekip getirir, Manuk usta da lıkr lıkr kafaya dikerdi ayranını.

Mıgır ustanın ikizleri

Haşarılıkta benim şöhretimi gölgeleyen, anamın “Senden de beteri varmış!” diye yaka silktiği ünlü ikizler az önce sözünü ettiği demirci Manuk ustanın hem meslektaşı hem kardeşi olan Mıgır ustanın çocuklarıydı. Mıgır usta, kardeşi Manuk ustanın aksine bağırıp çağıran, yetimin hakkını yumrukla koruyan yiğit bir adamdı. Şarap ve pırzelayı yanı başından hiç ayırmazdı. Hiç kimsenin lafını yemez, karşısındaki hükümet memuru bile olsa, haklı olduğu bir davada hakkını yedirmezdi. Mesleğinin en iyisi olduğu için dükkânının önünde hep kuyruk olurdu. Yaptığı işlere damgasını da vururdu ve insanlar hep onun damgasını arardı. Belki de bu yüzden Varlık Vergisi + zamanı en yüksek vergiyi ona kesmişlerdi Tokat’ta. Mıgır ustanın ikizleri de babalarından aldıkları hızla Tokat’ta nam yapmışlardı ama o kadar sevimliydi ki insan kızamıyordu.

Mıgır amca bir gün bir koyun kestirmiş, içini boşaltıp hayvanı tüm olarak kazana koydurmuş. Ocağın üstünde tüm koyunu haşlayıp, etli ekmek yapacaklar. Pikniğe, Tokat’ın ünlü baraj gölü Almus’a gidilecek. “Etli ekmek de neymiş?” demeyin. Bir tabak biber, maydanoz, dereotu, tuz, öbür yanda da *işkeve* dediğimiz, sacda pişen biraz kalınca yufka. Et kesilir, malzemeler bu sıcak *işkeve* ye konur, *düremeç* yapılıp afiyetle yenirdi.

Piknik günü faytoncu Mıgır emmi yaylıyı getirmiş, şaraplar testilenmiş; iki arabayla doğru Almus’a gidilecekmiş. Mıgır usta et tavda mı, olmuş mu diye anlamak için kazana bir bakıvermiş:

“Abooo!”

Kazanın üstünde garip bir şey. Meğer ikizler Ohanik ve Yervant aşka gelip evin kedisini kesip

kazana atmışlar. İkisinin de elleri tırmıklanmış, kan içinde. Mıgır emmi ünlü odununu eline alıp ikizleri bir kovalama kovaladı, ama ne yapsın, bütün et çöpe gitti, bu işten en zararlı çıkan da zavallı kedi oldu tabii... Velhasıl, ikizler benim kurtarıcımdı adeta, onların yanında ben uslu çocuk sayılırdım.

Aram ustanın kızları

Havasından mı, suyundan mı bilmem ama, şimdi düşünüyorum da, Tokat'ın kızları pek güzel olurlardı. Mesela komşu dükkânımızdaki kuyumcu Aram Çitçi'nin iki kızı, Lusin ile Seta... Babalarının dükkânını ziyarete geldiklerinde üç kalfam da çaktırmadıklarını sanarak onlara bakar, gözlerini bir türlü bu iki güzelden ayıramazlardı. Kızlarsa bir an bile başlarını önlerinden kaldırmaz, hep yere bakarlardı; terbiyeleri buydu. Zaten Aram usta kızlarına bakıldığını bir hissetse...! Çok efendi bir insandı ama damarına dokunmazsan.

Aram ustanın kızlarını da beğenirdi ama anamın gözü Manuk ustanın büyük kızı Nıvart'tan başkasını görmezdi; boy bos, güzellik, hepsi yerindeydi. Zengin kızı mı, işçi kızı mı olduğunu anlayamazdın, ne bir kibir ne bir hava...

Garip anam kimi zaman heveslenir:

“Kedinin ahmağı bonfileden pay umar, Manuk ağa şu kızını büyük oğlum Kevork'a bir verse,” der, ama beni şöyle bir alıcı gözüyle yukarıdan aşağıya süzünce durumun vahametini anlar, hemen ayakları yere basardı:

“Sen seni bil sen seni, sen seni bilmez isen, çok yakarlar enseni!”

Haham ve Bohor efendi

Hemen şu sağ tarafta Sulu sokağa açılan aralık Yahudi mahallesiydi. Bu bir çıkmaz sokaktı. Yedi sekiz Yahudi aile bu mahallede iç içe yaşırdı. Kadınlar çok ender dışarı çıkardı. Bir Arap kadını gibi ferace içinde, yaşmak içinde gezerlerdi, ellerinde bile siyah eldiven olurdu. Göbeğine kadar sakalı olan siyah fotr şapkalı bir hahamları vardı. Bir zamanlar kale arkasında küçük bir Yahudi mezarlığı da varmış, ben görmedim. Haham efendinin eşi Tokat'ın en iyi ebesi olduğu için hayli hürmet görürdü. Ermeni veya Türk ebeler de vardı ama insanlar onların bazı falsoları yüzünden hahamın karısını çağırmayı tercih ederlerdi. Haham ne zaman sokağa adımını atsa mahallenin çocukları bir tempo tuttururlardı:

Kapi kapalı, baca tikali

Nerden çıktı şu bizim, Haham efendinin canı.

Hemen ardından daha beter bir tane daha:

Yahudi illeti, yutar bütün milleti.

Yahudi, yaka biti, bizim sokağın iti.

Bembeyaz sakalı ve irikıyım vücuduyla cınar gibi ulu bir görünümü olan zavallı haham kendini güçbela atardı evden içeri.

*

Tanıdığım Tokatlı Yahudilerden biri de kıyafet satan Bohor efendiydi. Anam hepimize lazım olan kıyafetleri ondan alır, babam bunun karşılığında Bohor efendiye un verirdi. Ne acıdır, Yahudiler hakkında anlatılan uyduruk hikâyeler yüzünden yerli halkın çoğu onlara kin besler, bu yüzden

Yahudiler de genellikle korku içinde yaşarlardı. Bu hikâyelerin etkisiyle, kışın babamla Bohor efendinin dükkânına hesap için gittiğimizde tir tir titrerdim, halbuki o tam anlamıyla bir beyefendi.

“Pehlivan’ın oğlu, bana hesap gösterme, sen bana ne kadar un yolladığını söyle yeter,” der, babamın yazdığı hesap pusulasını buruşturup atardı.

Yıllar sonra bir gün İstanbul’da ailecek bir adağımızı gerçekleştirmek istedik ve Yedikule’deki Surp Pırgiç Ermeni hastanesindeki⁺ ihtiyar ve kimsesiz hastalara birer yiyecek paketi hediye etmeye karar verdik. Babamla bir çikolata fabrikasına gittik, taze çikolata ve tatlılardan bir paket hazırlattık. Ben hesap ödemek için kasaya yanaştım, az ötede duran şık giyimli gözlüklü bir zat babama bakmaya başladı. Adam yaklaşıp iki elini babamın omzuna koydu.

“Pehlivan’ın oğlu?”

Babam, “Didon!?” diye karşılık verdi.

Sarmaş dolaş oldular.

Koca adamlar gözyaşı döktü. Meğer Didon Bohor efendinin kardeşiymiş, harp sırasında sadece gayrimüslimlerin alındığı Yirmi Sınıf ihtiyat Askerliği’nde babamla birlikteymişler.

“Vay benim Tokatlı kardeşim, vay benim iki yıl sırt sırta verdiğim arkadaşım!”

Fabrikanın sahibiymiş meğer. Hesap pusulasının yarısını ödeyene kadar hayli zorluk çektim. Adağımız olduğu için para ödemek istediğimi söyledim ama ısrarla “çorbada benim de payım olsun” diyor, para almak istemiyordu.

*

Şu insanoğlu olmaya ki zayıf bir insan göre, kurt kesilir hemen. Babamla Yahudi arkadaşının sarmaş dolaş olduğu an bugün bile gözümün önünden gitmiyor. Böyle zamanlar, insan olmanın güzel bir şey olduğuna dair inancım güçleniyor.

Keresteciler

Yedi kilise ve on bir Ermeni köyüyle Tokat’ta yirmi ile yirmi beş bin arası Ermeni yaşarmış. Bu insanların Tokat ve çevresindeki şehirlerin ekonomilerine katkısı çok büyükmüş. Mesela Tokat’ta ilk hızarhaneyi Ermeniler kurmuşlardı. Hızarhanelerde çatallı iki ağacın üzerine yerleştirilmiş iri keresteleri iki usta karşılıklı keserdi. Böyle dört-beş tezgâh vardı, çalışanları kâmilen Ermeni ustalarıydı. Yerleri Tokat müzesinin yanındaki Hızarıcılar mevkiiydi. İptidai bir çalışma yöntemiyle Tokat’a yakın birçok şehrin ahşap ihtiyacını karşılarlardı. Dökülen talaş da para ederdi, çünkü o zamanlar kimileri talaş yakmak için özel sobalar kullanırdı. Ormanlar şehre 30 kilometre mesafedeydi. Keresteler manda arabalarıyla taşınırdı. Kökleri asırlar öncesine dayanan bir aile olan Göncülerin Garabed efendi sonraları nakliyat işini kolaylaştırdı. Keresteler orman memurunun bilgisi dahilinde kesildikten sonra Yeşilirmak’tan faydalanarak taşınmaya başlandı. Tokat’ın içinde Selçuklulardan kalma büyük bir köprü vardır, Hıdırlık köprüsü. Köprünün su geçen kovanlarına fincan denir. O fincanlara engel konur, kütüklerin takılıp kalması sağlanırdı. Fincanlara gelmeden kerestelerin sağa sola takılmasını engellemek için beş altı adam ellerindeki demir çengelli sopalarla keresteleri kurtarıp akıntıya verirlerdi.

Hemşerim Suren Evran ağbinin anlattığına göre, az önce sözünü ettiğim dedesi Garabed Göncüyan İstanbul’a gidip gelen tüccarlardan, dış ülkelerle işi olanlardan nehirde kütükleri taşımak için elektrikli bir sistem öğrenmiş. Bir sürü para harcayıp Almanya’dan iki usta getirtmiş ve Yeşilirmak’ın *kumpet*⁺ dediğimiz bir kısmına bir elektrik türbini kurmuş. Böylece kereste fabrikası

elektrikle çalışmaya başlamış. Tokat birçok şehre çeşitli ebatlarda kereste satmaya başlamış. Ancak bir süre sonra bir sabah işçiler çalışmaya gelince fabrikanın dümdüz edildiğini görmüşler. Hâlâ elle çalışan rakip keresteciler makineleri kırmış, dedeye de bir daha türbini kurmaması için gözdağı vermişler ve elektrikli kerestecilik devri uzun bir süre açılmamak üzere kapanmış.

Almanya’ya mahlep ihracatı

Hiç mahlep yediniz mi? Yaban vişnesinin ufağıdır, bazıları ona “kara yemişen” derlerdi. Eski zamanlarda insanlar sıtmaya tutulana bu mahlepi verirdi. Vaktinde, Tokat eşrafından Murat Dülgeroğlu Almanya’nın ünlü ilaç firması Bayer’e postayla biraz mahlep ve bir de mektup yollamış:

Saygıdeğer beyler,

Bu paketin içindekinin adı mahleptir. Biz bunu bir torbaya koyup eziyor, sonra da yiyoruz. Sıtmaya yakalananlar hemen iyileşiyor. Ben de sıtmaya yakalandığımda, aynı yöntemle hiçbir arızaya uğramadan iyileştim. Size sıtmaya karşı çalışmalarınızda mahlebi dikkate almanızı öneriyorum...

Olacağı bu ya, kısa bir süre sonra Almanya’dan mektup geldi, cevap olumluydu. Birkaç ay içinde, o devir için hayli modern sayılabilecek bir sistem kuruldu ve mahlep toplanıp işlenmeye başlandı. Mahlep, bir at koşulmuş özel bir değirmende eziliyordu. Daha önce bezlerde yaylatılmış (kurutulmuş) mahlebin çekirdekleri ezildikten sonra eleniyor ve çuvallanıyordu. Tokat’ta Müslüman kadınlar dince günah sayıldığı için çalışmadıklarından otuzu aşkın yoksul Ermeni kadını burada ekmek parasını çıkarıyor, yokluk içindeki o yıllarda Tokat’tan Almanya’ya ihracat yapılıyordu.

Namus belası

Ablam iki arkadaşıyla birlikte terzilik yapardı. Taşçı Mihran ustanın en büyük kızı Karzuk ablayla birlikte terzilik okulundan mezun olmuşlardı. Lafazanların Lusin abla da ablamın yanında kalfalık ediyordu. Karzuk ablanın hali vakti yerindeydi, zevk için, bilaücret ablama yardım ederdi. Hele İslamların bayramlarında, düğünlerinde işleri başından aşardı. İşte bu üç kız bizim evin neşe kaynağıydı. Ama birisi onlara ustaları Vehanuş ablayı sormaya görsün. Hemen neşeleri kaçır, benizleri solar, dakikalarca hiçbir şey konuşmadan öylece dururlardı.

Neden mi? Anlatayım.

Vehanuş abla sadece rahat ve pırıltılı giyimiyle değil aynı zamanda güzelliğiyle de Tokat’ın en şık kadını olarak tanınırdı. Ablam ve Karzuk abla pazarları hariç her gün onun çırağı olarak çalışırlardı o zamanlar. Vehanuş ablanın kocası Avcı Murat Tokat’ın bilekli adamlarındandı. Ben tanıdığımda ise Tokat hapishanesinin tek Ermeni mahkûmuydu. İrik yım, kalın kaşlı, tok sesliydi. Yıllarca hapis yattığı halde gücü yerindeydi. Haftanın iki günü iki saatliğine jandarma eşliğinde hapisten çıkardı, zira hapishanenin kantinine bakardı. İşte o zaman ustam Yervant Evren’e uğradı. Ustam onun eski masa arkadaşıydı, cebine usulca para koyardı.

Av merakından ötürü “Avcı Murat” diye anılan bu dağ gibi adam şeytana bir kez uymuştu. Bir gün kahvede otururken, hemen arka masada oturan inşaat işçisi bir Ermeni bir arkadaşına Avcı Murat’ın karısının, yani Vehanuş ablanın ne kadar güzel, ne kadar alımlı olduğundan söz ediyormuş. Avcı Murat, o dev yapılı adam, konuşulanları işitince ayağa kalkıp bir Osmanlı tokadı aşk etmiş adamın suratına. Ufak tefek, çekirdek tipli hasmı ikinci tokatta kanlar içinde yere yıkılmış; ancak kahvedekiler araya girince kurtulmuş Avcı Murat’ın elinden.

İkinci vaktiymiş, ablam ve Lusin ablanın paydos saati. Avcı Murat yüzünden düşen bin parça,

ablamların dükkânından içeri girmiş, “Ustanız nerede?” diye sormuş. Ablamlar “yan odada,” diye cevaplamışlar. Avcı Murat odaya girmiş ve girmesiyle üstü başı kanlar içinde dışarı çıkması bir olmuş. Ablamlar Avcı Murat’ın Vehanuş ablayı dövdüğünü sanmışlar, ki o zamana dek hiç olmamış bir şeydi bu. Avcı Murat odadan çıkmış, kaskatı dikilen ablamlara bakıp:

“Kapıyı kapayın, gidin! Bir daha da bu kapı açılmayacak!”

Adam evden çıkıp gidince ablamlar ürpererek içeri girmiş. Vehanuş abla ayakta durmaya, bulup buluşturduğu bir havluyu boynuna sarmaya çabalıyormuş. Avcı Murat boynunun yan tarafını yarıya kadar kesmiş meğer. Hemen boynunu bağlamışlar. Vehanuş işaretle:

“Beni anneme götürün,” demiş ve sonra yığılıp kalmış. Çılgıklar, haykırışlar, bayılmalar...

Avcı Murat karakola gidip teslim olduğunda Komiser buna çıkışmış:

“Olacak şey değil, niye yaptın bunu sen!”

“Namus meselesi!”

Komiser kalkıp bir tokat atmış.

“Beni deli etme! On senelik komiserim ve kıskançlıkta birinciyim; senin karın namuslu, iffetli bir kadındı. Öyle olmasa, karımın, kızımın, bacımın terzisiydi. Hiç yollar mıydık!”

*

Ablam olan bitenden sonra hastalanmış, bir ay yataktan kalkamamıştı. Bu meseleden önce bizim evde herkesin yüzünde güller açar, kahkahadan geçilmezdi. Karzuk abla şöyle böyle hâlâ yaşamakta, ömrü bol olsun. Bizim evin manevi kızı Lusın abla hiç mutlu olmadı, şimdi seksen beş yaşında Kınalıada’da oturur. Ablam da hiç gülmedi, düzenbaz, dolandırıcı, ahlak yoksunu biriyle evlendi, hep çile çekti. O da anam gibi elli iki yaşında göçüp gitti.

Askerde bir ölüm

Tokat’ta erkek terzisi dedin miydi insanların aklına iki kişi gelirdi. Aslında terziler çoktu ama ikisi daima başa güreşirdi. Ohannes usta, Behzat caddesindeki o zamanlar için hayli lüks dükkânında kravatıyla, gömleğiyle, ceketiyile iskarpinleriyle bir zarafet örneği idi. Bütün devlet adamlarının terzisiydi. Diğer önde gelen terzi de dindarlıkta Kevork ağbimin rakibi olan dünya iyisi Misak Baydar ustaydı, Karzuk ablanın en küçük kardeşi. İkizi Setrak, Tanrı’nın boş bir zamanında özene bezene yarattığı bir yakışıklıydı, o devrin Rudolph Valentino’suydu⁺ adeta. Tokat Ermeni düğünlerinde tek eli cebinde ıslıkla tangolar söylerdi. En çok sevdikleri Necip Celal Andel’in “Martılar uçuyor etrafımızda” veya Zehra Erenlerin “Bir gönül macerası bu” adlı tangolarıydı.

Yaşları geldiğinde ikizler askere alındı. Aslında kanunen ikisinden birinin askerliğini tecil ettirme hakkı vardı ama aileleri birlikte gidip bir an evvel askerliklerini bitirmelerini uygun gördü. Askerlik arkadaşları olan Nişan ağbim anlatırdı:

“Erzurum’da askerlik yapıyorduk; hemen on kilometre ötemizde bir hayli Ermeni asker vardı. Bir pazar sabahı bölük başçavuşunu kandırıp bir cemse istedik oraya gitmek için. Kırmadı bizi, doluştuk cemseye, yola çıktık. Kalabalık olduğu için hepimiz ayaktaydık. Bir viraja girdik, daha ne olduğunu anlayamadan, ön tarafta duran Setrak cemseden yere düştü, hızla hareket eden aracın arka tekeri başının üzerinden geçti. Anında öldü. Dertten yıkıldık, onunla beraber öldük adeta. Garajdan cemseyi çıkardığımız için on beş gün hapis cezası aldık. Başçavuşun meseleden haberi olduğunu hiçbirimiz söylemedik. Bölük komutanımız ‘Kendi gelenek ve göreneklerinize göre cenazesini kaldırın,’ dedi. İstanbul’dan gelmiş çocukların biri de kilisede vazifelymiş. Kendi imkânlarımızla bir ayın

tertiplerdik ve onu gözyaşları arasında atış poligonunun bulunduğu tepeye gömdük. Taşları yere dizerek kimsenin anlamayacağı şekilde bir haç yaptık. Setrak'ı oraya bıraktık. Evleri karalara büründü. Misak ağbi terziliği bıraktı, sonraları da kendini tamamen dine adadı.”

Çingeneler

Benim Çingenelere, Romanlara karşı ayrı bir sevgim, dostluğum vardır. Bütün Avrupa’da, Asya’da yaşayan, yeri yurdu belirsiz, durmadan dışlanan, durmadan suçlanan bu gezgin insanların yaşamı tutkun olduğum türden bir hürriyeti anımsatır bana hep. Onlar hep bugünü yaşar, yarına, geleceğe önem vermezler. Bir dilim ekmekle yetinmesini bilirler. Bir teneke konserve, üç telli kırık bir kemandır bütün varlıkları... Aralarında sanatkârlar, artistler çoktur. Türkiye’de -dünyanın başka yerlerinde de- Çingene lafi çokça aşağılama için kullanılır, kimi yerlerde onlara insan gözüyle bakılmaz, üzülrüm. Onlar ne hasta olurlar, ne doktor bilirler, ne yünlü bir yatak içinde yatarlar, ne de sofraları süslü püslü yemeklerle, tabaklarla doludur. Tencerede pişirip kapağında yerler, ama iş eğlenmeye gelince başa güreşirler.

Tokat’ta Çingeneler bağbozumunda ortaya çıkardı, yaptıkları işe başakçılık denirdi. Bir üzüm deveğinde unutulmuş yarım salkım üzümü, meyve ağaçlarında nasılsa kalıvermiş birkaç meyveyi, bağın sebze kısmında unutulmuş sebzeleri toplarlardı. Ama bağ bekçilerine yakalanacak olurlarsa vah onların haline! Gerçi bütün bekçiler gaddarca davranmazdı. Örneğin bizim bağlara bakan dev gibi Nefo amca başakçılara dokunmazdı. Torbalarına koydukları ganimeti görmezlikten gelir, yarım ağızla “Bir daha görmeyeyim bizim bağlara indiğinizi,” derdi.

Nefo amca

Yeri gelmişken size biraz da Ermeni bağlarının gönüllü bekçisi Nefo amcadan söz edeyim. İnsan onun heybetli vücudundan korkardı. Yaz kış hep bağlardaydı; elinde, tek silahı olan, *zoğal* (kızılıcık) ağacından koca sopası, bağlar bahçeler ta bağ mevsimi gelene kadar ona emanetti. Elceğiziyle yaptığı kulübede yaşar, kendinden başka kimse o kulübeye giremezdi. Zaten kimseyle senli benli olmaz, hiç konuşmaz, yalnız arada bir kendi sorar, kendi cevapları. Başından hiç eksik olmayan, rengi atmış, şapka mı tas mı olduğu belirsiz bir fötr şapka takardı. Tokat’ta Ermeniler umumiyetle bere veya kasket korlardı başlarına. Baktığı bağların sahiplerinden aldığı beş on kuruş harçlıkla yaşamını sürdürürdü. Hiçbir şikâyeti, hiçbir kaygısı yoktu.

Ondan hem çok korkar, hem de onunla konuşmayı çok severdim. Korkardım, zira ananın hikâyelerinde anlattığı o devlerden biri zannedirdim Nefo amcaı. Yılbaşı geldi mi şehre iner, aralarında bizim evin de olduğu bazı evleri ziyarete gelirdi. Uzun bir sepet içinde üzüm, domates, biber, ceviz getirirdi hediye olarak. Ona sorardım: “Nefo amca, bu kış ayında, bu kadar taze üzümü, bu kadar taze domatesi nereden buluyorsun?”

“O benim sırrım,” derdi.

Gerçekten de bu bir sırdı. Tokat soğuşunda taze sebze saklamak! Nefo amca bu sırrını kendisiyle beraber götürmedi, anama anlattı:

“Sebzeleri ahırın karanlık bir köşesine, bol saman içine gömeceksin. Sert, iyice olmamış domates, üzüm, biber hiç hava almayacak. Kerameti budur.”

Başparmağının üstünde bir haç dövmesi vardı.

“Nefo amca bunu kim yaptı parmağının üstüne?” diye sordum bir gün.

Koca işaret parmağıyla burnumu tuttu:

“Bu küçük burnunu her şeye sokma,” dedi.

Anam beni, “Bırak Nefo’nun yakasını, adamcağız rahat etsin!” diye paylayınca Nefo amca hemen araya girdi:

“Bırak Pehlivan’ın gelini, çocuktur konuşsun, ben onun yaşındayken konuşacak kimse bulamadım.”

Bana gün doğmuştu:

“Nefo amca, peki yılbaşının geldiğini nasıl anlıyorsun?”

“Kolay. Bir sene üç yüz altmış beş gün çeker. Yaz boyu topladığım cevizlerin üç yüz altmış beş tanesini sayar, öyle saklarım. Her gün bir tane kırıp yerim. Cevizlerin hepsi bitince yılbaşı geldi derim. Ha, benim babam bizim köyün *varjabedi*, yani öğretmeniydi, ondan çok şey öğrenmiştim zamanında. Boyu cüce şubat ayı her dört senede bir yirmi dokuz çeker, onun için dört senede bir şubata bir ceviz eklemeye dikkat ederim.”

Bir süre durur, düşünür, sonra birinin sorusuna cevap verircesine tane tane anlatırdı:

“Senin Pehlivan dedenin ağabeyi bizim köyün muhtarıydı, Isdepan *Rais*. O devirde Ermeniler muhtara *Rais* derdi. Onun çok ekmeğini yedim, şimdi onlardan yadigâr bir tek baban kaldı. İşte onun için her yılbaşı Tokat’a iner, başta baban olmak üzere, bir iki evi ziyaret eder, sonra da kendi sarayına dönerim. Anladın mı fırtına Agop?”

Babama döner:

“Eh, Pehlivanın oğlu, helalini alayım da yola devam edeyim.”

Giderken, anam Nefo amcanın koltuğunun altına kavga dövüş bir çıkın sokmaya çalışırdı. Çıkının içinde sucuk, pastırma, kavurma, çemen ve pestil olurdu.

Nefo amca babamla helalleşir, uzun bol şalvarının cebinden çıkardığı para kesesinden anamın bütün ikazlarına rağmen, bana ve sessiz ağbim Osgihan’a yılbaşı harçlığı verirdi.

“Dokunma zevkime Pehlivan’ın gelini, onlar benim yeğenlerim!”

Sonra evimizi kutsar, nedense çekine çekine haçını çıkarır, geldiği gibi sessizce, bir gölge gibi kaybolur giderdi.

*

Bir yılbaşı Nefo amca gelmedi, bizim eve de kara bir bulut çöktü sanki. Anam kendince bir neden buldu bu gecikmeye:

“Deli oğlan, sana ceviz hesabından bahsediyordu ya. Belki de hesabı karıştırdı, yarın çıkar ortaya.”

Nefo amca ertesi gün de, daha ertesi gün de gelmedi. Hepimiz bir akrabamızı kaybetmiş kadar üzüldük. Nefo amcanın ne ölüsü ne dirisi bulundu. O dev adam nasıl oldu, nereye gitti bilinmez ama ortadan kayboldu.

Barsamyanların kaderi

Şimdi sadece büyük sütunları kalmış olan şu bina ünlü Barsamyanlarındı. Bir gün bu aileye ait 1902’de çekilmiş bir fotoğraf gördüm. Anadolu insanının, Sivaslıların, Tokatlıların o tarihlerdeki kültür ve estetik düzeyi hakkında, giyim ve kuşamları hakkında çok şey anlatıyordu bu fotoğraf. Özene bezene hazırlanmış, usta terzilerin elinden çıkmış elbiseleri içinde kadınlar ve genç kızlar, onlar

kadar şık takım elbiseleriyle papyonlu, fesli, bastonlu erkekler...^[22] Vay viran olmuş bina, sende kimler yaşamış kimler!

*

İstanbul’da bir gün dükkânıma doksanlarında bir beyefendi geldi. Selam sabahtan sonra:

“Tokat hakkında *Marmara*’daki^[23] yazılarını okuyorum. Sana dedelerimin resmini getirdim,” dedi ve çantasından özene bezene bir fotoğraf çıkardı.

“Bak şu babam, kadın doktoru. Şuradaki fesli adam amcam, eczacı; onun yanındaki amcam cerrah; en köşedeki amcam da eczacı. Tehcirde toplu halde sürülmüşler. Yalnız, babamın Tehcire çıkartılmayacağına dair bir emir gelmiş. Meğer, Tehcir işini düzenleyen şeflerden birinin karısı hamileymiş. Babam ve annem bu sayede Tokat’ta kalmış ama ailenin kalanı yollarda telef olmuş; bir daha da hiçbirinden haber alınamamış.”

Zepür ananın Tehcir hikâyesi: Tokat’tan Malatya’ya

Havada bulut yok, bu ne dumandır

Mehlede ölen yok, bu ne figandır.

Havada ne bulut, ne duman vardı ama Ermeniler için bir karar verilmişti ve ondan sonrası hep karanlık olacaktı. Devlet-i Âli Osman’a onca sadık Ermeniler, devletlerine onca nazır, paşa, bürokrat vermiş Ermeniler, günü gelince vatan için can veren Ermeniler.

Anamın çok sevip öz anası yerine koyduğu yaşlı Zepür ana anlatırdı:

“*Dellallar* sokak sokak, avazları çıktığı kadar bağıırıyordu:

‘Yarın, ola ki hiçbir kefare-yi âdem hanesinden ayrılmaya, sayıma girilecektir!’

Gerçekten de memurlar geldi, evimizin tapusunu teslim ettik. Bütün mal mülk yazıldı. Sürgün, Malatya’ya.

‘Bu evrakı orada defterdarlığa götüreceksiniz. Onlar da size Malatya’da mal mülk verecekler.’

Neden devlet baba bu göç? Bunun cevabı yok, gideceksin. Hem de üç gün içinde, artık nasıl gidebilirsen. İster at arabanla, ister eşekle, ister trenle, ister yürüyerek. Üç gün içinde Tokat’ta hiç Ermeni kalmayacak. Buna seferberlik dediler, üstümüze şarkılar dizdiler, ismi batasıca seferberlik.

Oduna gide gide, dağda odun kalmadı,

Seferberlik çıkalı, doğru kadın kalmadı.

Altmış bin Kürt mahkûm affedilip Hamidiye Alayları adı altında elbise giymiş, kafilelerin yanı başında, sözde seni bekliyor. Malın, mülkün, namusun onun elindeki süngüde... Can hesabı sorulmuyor, Tehcir başladı.

Dedemin, hükümet konağında çok itibarı vardı.

‘Gidem Kerim ağayı görem, belki de bir faidesi olur,’ dedi.

Gözyaşlarıyla, dualarla dönüşünü bekledik, bekledik, acaba bir müjde...

‘Yok,’ dedi ‘içeri bile giremedim, çünkü konağın *kapusuna* koca bir yazı konmuştu bez üzerinde, uçarı kaçarı yokmuş, bütün Ermeniler gidecek.’

Hükümetin önü serili halı,

Şu giden Ermeniler sevkıyat malı.

Yola çıktık. Bazı Türk komşularımız bizden fazla ağlıyorlardı. Kimileri ta şehrin çıkışına kadar bizimle geldiler. Ya Rab, şu iyi insanlara bak! Peki kudurmuş da bizi ısırın it hangisi? Yola

çıkanların hepsi insandı. Para döke döke, yolda ölenleri, yeni doğan bebeleri bir kenara bırakarak, azala azala Malatya'ya vasıl olduk.

Malatya da aynı Tokat gibi, yemyeşil bağlar bahçeler. Yalnız, elimizdeki mal beyannamesini gösterecek bir merci yok. Sonunda bulduk, bulduk da bu işle ilgili efendi memur:

‘Siz neden bahsediyorsunuz!? Kimin malını kime veriyoruz!’

Malatya'dan kim bilir hangi Arabistan çölüne sürülmüş Ermenilerin evleri vardı, ama hepsine muhacir Müslümanlar yerleştirilmişti bile. Biz ise bezden, çuvallardan yaptığımız kulübeler içinde, saklamaya muvaffak olduğumuz birkaç kuruşla karın doyurmaya bakıyorduk. Hastalık, sıtma, ishal... Kazdığımız bir çukura gideni gömüyorduk. En büyük yemeğimiz on paraya aldığımız lahanaydı. Kürtler kızımı kaçırdılar, bir daha ne izini gördüm, ne yüzünü.

Artık tükenmekte olduğumuz bir anda yeni bir emir geldi:

‘Hepiniz geldiğiniz yere dönebilirsiniz.’

Daha zor şartlar altında, tüterek, biterek, dökülerek Tokat'a döndük. Bir yarım nüfus daha kayıplara karıştı. Evler...

Kim evinin kapısını çalsa aynı cevabı alıyordu:

‘Abe cenabet bir daha ki vurmayasın hanemin kapısını!’

Yine de Türk komşularımızın bazıları bize sıcak bir yer verdiler, ekmek verdiler, aş verdiler; yaramızı sardılar...

Dodurga'ya yol görüldü

Temmuzun on beşi geldi mi çanlar bizim için çalardı. Babama, değirmene gitme zamanıdır çünkü. Tokat'a kırk sekiz kilometre mesafedeki Artova kazasına bağlı Dodurga köyü, Çekerek ırmağının kenarında yüz on hanelik bir köydü. Ta eylül sonuna dek orada kalırdık. Babamın değirmenindeki odalarda değil, Dodurga'nın ağası Nalbantların bizim için hazırladığı köy odasında kalırdık; çünkü iki gözlü değirmen sabaha kadar durmadan çalışırdı.

Babamdan “Hadi, gelin artık,” diye haber ulaşınca yer yerinden oynardı bizim evde. Birkaç gün sonra, bir kuşluk vakti arabacımız Halil çavuş gelip bizi alacaktır. O gece evde kimse uyuyamaz, kimse kabına sığmazdı. Ağbimle hayal kurardık, Dodurga'da Çekerek ırmağının hem suyunu içeceğiz, hem durmadan çimeceğiz, diye. Koyuna gidecek, gece çobanlarla beraber yatacağız. Sabır dayı beni öne, Osgihan ağbimi arkaya alacak, atıyla o bitmez tükenmez vadileri, ovaları geçeceğiz. Harman süreceğiz. Artık şehir hayatına veda; dağlara, ovalara, ormanlara merhaba.

Yola çıkmadan önceki günlerde anam hazırlıktadır, işi çoktur. İki ineğimizi semtin çobanına teslim eder. İneklere bakmasına karşılık elde edilecek süt çobanın hakkıdır. Öte yandan, bütün köye hediye alınacaktır. Dodurga'nın kamilen Alevi olan insanları dini büyüklerinin tasvirlerini günah saymazdı. Bu yüzden, Allah'ın Aslanı Şir Ali efendinin ucu çatal Zülfıkar kılıcıyla olan tasviri onlar için en makbul hediye idi. Hediyeyi verdiği evde hemen o gün koyun kesilir, meclis kurulur, sazlar, sözler, halaylar... Ezgiler, övgüler hep Allah'ın Aslanı için. Kadınlar yüzlerini örtmez, genç kızlar, genç erkekler birlikte oynar. Alevilerin sosyal yaşantısı böyle rahat olduğu için zor kullanıp kız kaçıran bir Alevi göremezsiniz.

Yolumuzun üstünde, Artova ile Tokat arasında ünlü Kızıl *Eniş*'in⁺ sağında Tahtaba isimli Ermeni köyü vardır. Anam orada bilhassa Pesa Ğazar ağanın evine uğrar, arkadaşısı Sohik anayı görür, kızlarına incik boncuk, saç bağı gibi hediyeler götürürdü. Kızıl *Eniş*'i çıkınca ormanlar, nehirler

içerisinde dümdüz bir ovaya varırdık. Kırk beş kilometre sonrası Sivas'tır. Çamlıbel'i aşınca Çiftlik kazasına varılır, solunda, bir kilometre ötede de Bolos⁺ adlı Ermeni köyü vardır. Anam, en yakın arkadaşı burada oturduğundan Bolos'a da uğramadan yapamaz. Onların da kızlarına hediye alınır.

Kunduracı *Goba* Sarkis'ten Osgihan ağbim ve benim için özel yemeni alınır. Yemeni, bağısız, altı kabarıklı köy ayakkabısıdır. İki kardeş durmadan dağ taş dolaşacağımız için yemeniden başka bir şey dayanmaz, ayağımızda paramparça olur. Diğer ağbilerim çalıştıkları için Dodurga'ya gelmezler, yalnız üç numaralı ağbim Nişan bazen birkaç haftalığına gelirdi. Köydeki yedi değirmenle hep akrabaydık. Değirmenden değirmene tur atardık. Osso emmi, Haygaz emmi, Takvor emmi... Aşık Tokatlı amcam Avedis'le birlikte bunlara uğrar, her gittiğimiz yerde yoğurt, bal, taze değirmen ekmeği yerdik.

Nehir boyu yürürken güneş tepeye çıkarsa çobanlar sürüyü ta güneş sönene kadar söğüt ağaçlarının altına çekerlerdi. Koyunlar gölgede uyurdu. Biz oradan geçerken, iri toraman kurtlar için beslenen köpeklerini bağlasınlar diye çobanlara seslenirdik; mazallah, *kırık*, yani eşek sıpası kadar kangallar kafalarının tası atarsa insanı mahvederlerdi. Kurda bir kibrit çakınca korkup kaçardı, ama kangallara meşale bile kâr etmezdi.

Anam çobanlarla, sürülerle birlikte gecelememiz için bize birer *gocuk*⁺ da alırdı. Söylemeye gerek yok, sürüyle geçirdiğimiz geceler bizim en büyük zevklerimizden biriydi. Koyunlar dağda *yavuda* yatar. *Yavu*, koyunların ön ayaklarıyla toprağı ustaca kazarak yaptığı küçük bir çukurdur. İnanın, her koyun kendi *yavusunu* bulur, orada yatar. Kimse kimsenin *yavusuna* tecavüz etmez. İnsanların hayvanlardan öğreneceğı ne çok şey var!

Biz köye yaklaşınca damlardaki insanlar arabamızdan çıkan tozu görür, babama haber salarlardı hemen. Köyün başında bazı gençler at üzerinde bizi karşılar, iki zurna, bir davulcu ortalığı neşeye boğardı. Gören de Artova kaymakamı geliyor zannederdi. Halbuki gelen Değirmenci Pehlivanların ailesidir. İşte Alevilerin insan sevgisidir bu.

*

İşte o yıl da arabamız henüz gün doğarken kapımıza yanaştı. Bıyıkları yüzünün yarısını kaplayan arabacı Halil Çavuş Alevi duahanıydı. Derdi benimleydi, anama:

“Hatun abla, deli Agop akıllandı mı? Yoksa eskisi gibi deli mi? Pehlivan ağa dedi ki, eğer eskisi gibi deliyse onu getirme, çıldırırım.”

Bu yalan haberden ötürü sabahın köründe dünyayı birbirine katar, sonra da anamdan günün ilk şamarını yerdim. Halil Çavuş, bıyıklarını sıvazlar, yerine otururdu. Geleneğı bozmaz, her zamanki gibi sessiz ağbim Osgihan'ın hakkını yer, arabanın önünde, Halil Çavuş'un yanında otururdum.

Günün ilk ışıklarıyla Tokat halkı sokaktadır. Anam yol üstünde gördüğü tanıdıklarla helalleşir ve böylece yola revan olurduk. Bey bağlarını aşar, hemen solumuzdaki eski Ermeni köyü Geyras'ı⁺ geçtikten sonra ormanlar içerisinde kıvrım kıvrım bir yola çıkardık. Kızıl *Eniş*'e geldiğimizde yalnız anam arabada kalırdı, biz inerdik, çünkü hayli dik ve uzun bir yokuştı. Yokuşun ortalarındaki Tahtaba köyündekiler bizi sevgiyle karşılardı. Sohik hala *gatnaburumuzu*, yani mis gibi sütlaçımızı hazır etmiş, serin bir yere koymuş olurdu. Anam onlara sıtmaya karşı kullanılan Atapirin adlı ilaçtan ve biraz da kinin verirdi; genç kızlara da tarak, ibrişim, iğne benzeri şeyler.

Karnım doyduktan sonra tek arzum bir an evvel değirmene gitmekti. Kızıl *Eniş* bitince düz ovaya çıkardık. Yolumuz önce sola, sonra sağa, sonra sola döner, çok eski bir Ermeni köyü olan Bolos'a geliriz. Bolos'ta bizi yine bir sevgi seli kaplardı. Heriknaz halanın eyvanında otururduk. Ağlamalar, sarılmalar, hasret gidermeler... Anam dağarcığını açar, içinden yine alacalı bulacalı köy hediyelerini

çıkardırdı. Karşı taraf altta kalır mı? Keçi peynirini, çökeleği, kaymağı yığarlar önümüze. Genç kızlar, küçük kızlar, “el öpmeyen kız evde kalır” düsturundan hareketle anamın elini öpmek için sıraya girerlerdi.

Atımız yolunu bilir, sapmıştır Dodurga köyüne. Avşar ağası, Bedir kale ve Dar yol yakınında bir taşın üstünde bizi beklemekte olan babam görünür uzaktan, üstü bembeyaz unla kaplıdır. Kırmızı yanaklarından değirmen kokusu, o iri gözlerinden sessizce birkaç damla yaş gelir. Bunlar sevinç gözyaşlarıdır. Babam anamı, “Hoş geldin *hanum* eşim,” sözleriyle karşılardı her zaman.

Köyde merasim alayı bizi karşılar. Anam davulculara, at koşturan genç çocuklara bahşiş verir. Avuç avuç çerez dağıtır. Odamıza yerleşiriz, bu dakikadan itibaren köylü olmuşuzdur. Zaten hiç yabancı olmamız bir dünyadır bu. Beraberimizdeki yükler arabadan indirilir. Bütün köy sıraya dizilir, “Hoş geldin, sefa geldin hatun abla...” diyerek anamı ve bizi bir daha bağrılarına basarlar. Bir süre sonra el ayak çekilince üstümüzü çıkarır köylü urbalarına bürünürdük, uzaktan değirmenimizin sesi bize “hoş geldiniz” der gibi tıkr tıkr gelirdi. Anam âdeti veçhile haçını çıkarır, Rabbi İsa’ya hamd duasını eder, biz iki kardeş kendimizi hemen ırmağa atardık.

*

Ertesi gün el öpmeye çıkardık, zira Tokat’ın tahıl ambarı Artova kazasının ununu sağlayan değirmencilerin neredeyse hepsi Sivas’ın Tavra yöresinden akrabalarımızdı. Birkaç kilometre arayla dizilmiş bu değirmenler Tokat’ın bütün kazalarının ihtiyacını karşılayacak kapasitedeydi. Evden gelen çıkınları anam peyderpey dağıtır, bütün akrabalara hal hatır sormaya, hoş bulduk demeye giderdik.

Değirmenin tavukları

Anamın en sevgili oğlu Osgihan ağbimin ilk işi kuluçkada tavuk var mı diye değirmenin avlusundaki kümesi teftiş etmektir. Değirmende tavuk şarttır, çünkü ortalığa saçılan buğdayın ayak altında ezilmesi günahdır. Her tavuk kuluçkaya yatmaz, kuluçkaya yatacak tavuk birdenbire değişir, yüzü kıpkırmızı olur ve çok saldırgan bir hal alır. Hemen ona folluk hazırlanır. Folluğa on kadar yumurta konur, tavuk hızlı hızlı gıdıklamaya, sinirlenmeye, saldırganlaşmaya başlar, yumurtaları görünce bir nebze sakinleşir ve gidip yumurtaların üzerine oturur. Yirmi bir gün boyunca arada kalkıp beslenir, su içer, ama hemen yumurtalarına döner. Üç hafta sonunda kabuklar çatlar ve mini minicik sarı kafalar çıkar ortaya, bu günlerde tavuğun yanına yanaşmak cesaret ister. En tehlikeli hayvan bile tavuğun yanına sokulamaz. Cıvcıvlerini arkasına takıp öyle bir havalı dolanır ki!

Bir da asi tavuklar vardır. Bu hayvanlar kendilerinden başka kimsenin bilmediği bir kuytuya yumurtlar. Kuluçkaya yatmaz ama yumurtaların üstünü sıkı sıkıya samanla örterler. Asi tavuğun kaybolduğunu sanan Osgihan ağbim yas tutmaya başlar hemen. Bir süre sonra bizim kayıp tavuk, arkasına cıvcıvlerini takıp bir kumandan edasıyla değirmen kümesine dönüş yapar. Tanrı garibin eşeğini kaybeder, sonra da buldurup sevindirirmiş, ağbimin hali de bu hesaptır.

Çobanlarla

Çobanlar bizden hepi topu birkaç yaş büyük çocuklardı. Tertemiz, kar tanesi gibi pirüpak, saf köy çocukları. Onların yanına, koyuna giderdik; gün boyu koyun güder, akşam koyunlarla yatardık. Anam bizi onlara rahatça teslim ederdi. Kim bilir, bu şekilde yavaş yavaş kişiliğimizi bulacağımızı

düşünüyordu herhalde.

Bir ova göz alabildiğine uzanırdı önümüzde. Bodur lülüt ağaçları, tatlıbilem, kekik, kuşagzı, yaban madımağı, sapını sıktağında tatlı süt gibi bir mayı akan sütözü... Buralar yaylım ovalarıdır, yani hayvanların yaylandığı yerlerdir. Yaylanma güneş tepeye çıkana kadar sürer. Sonra koyunlar ırmağa salınır, hayvan kana kana içer suyunu. Su içme faslı bittikten sonra hemen ağaçların gölgesine uzanırlar. Güneşin etkisi hafifleyince ikinci yaylıma çıkılır. Kangallar da bu arada hep tetiktedir.

Anam azığımızı vermiştir; torbamızda kuru peynir, sarmısak, çökelek, iki baş soğan ve *gömme* dediğimiz, iki sac arasına konup kızgın külde pişirilen ekmek. Çoban sabah en çok süt veren iki koyunu sağmış, testiye koyduğu sütü *eşmeye* bırakmıştır. *Eşme*, ırmağa yakın bir yerdeki sulucak otlarının birkaç tutam sökülmesiyle açılan su dolu boşluğa denir, burada buz gibi su kaynar. Sabahtan *eşmeye* konan testideki süt öğleye kadar buz kesilir, üstü kaymak bile bağlar. Azıklar açılır, suyu kaçmaması için bıçakla kesilmeyen, yumrukla kırılan soğanlar ortaya konur, sarmısak, tuzlu kuru peynir de cabası...

Akşam olunca toraman köpeklerin sorumluluğu artar. Kurtla boğuşurken bir gözünü kaybetmiş olan Kör Kilik pek yamandır, on köpeğe bedeldir adeta. Un ve etsuyuyla karıştırılmış bir yiyecek olan *yal*la beslenen bu kangallar çok ciddidir. Dört bir yanı gözleriyle tarayarak soldan sağa, önden arkaya koşarlar. Ayakta koyun kalmasına izin vermezler. Eğer ayakta bir koyun görürlerse bir insan gibi göğüs vurarak koyunu çukura düşürürler. Gündüz gölgeye çekilip uyuyan bu toramanlar, gece uyku nedir bilmezler.

Çoban başı bu dev köpeklere bizi koklattığı için hayvanlar tarafından artık dost belenmişizdir, ama sürüye yanaşan bir yabancı olursa doğduğuna pişman olur. Geceleri çobanlar koçlardan birine taktıkları bir ipi kollarına bağlarlar ve öyle yatarlar. Kurt gelecek olursa koç korkuyla yerinden fırlar, böylece çobanı da uyandırır.

Gocuğumuzu çekip azık torbamızı başımızın altına koyduk mu köpeklerin ve kurtların ulumaları ninni gibi gelirdi bize; tepemizde göz kırpan binlerce yıldızı seyrederken okulda öğrendiğim türkülerden birini tuttururdum kendi kendime. Türküme her zaman baş çobanın kavalının ezgisi eşlik ederdi.

Ekinler harman yerinden değirmene

Ve nihayet ekinin kesilme zamanı, yani ekinin orağa geldiği günler...

Rengârenk tarlalar kadar güzel bir resim bilmem ben. Gelinciklerle süslü tarlalar en ufak bir esintide okyanus gibi dalgalanırlar. O tarlalarda en büyük zevkimiz altın rengi başakları koparmak, içinden süt akan buğday tanelerini çiğneyip sakız yapmaktı, buğday sakızı. Tarlada dört erkek ellerinde tırpanlar kaz uçuşu dizilir, başlarlar tırpanı sallamaya. Dikkatlidirler, yerde bir karış sap bırakırlar, bu bir karışı da *mal* zevkle yer, yani inekler, mandalar, öküzler...

Kadınların ağzından kimileyin yanık, kimileyin şen türküler hiç eksik olmazdı. Geniş ekin demetleri yapar, onu da bir ekin sapıyla bağlarlar, sanki cetvelle ölçülmüş gibi bütün demetler aynı büyüklükte olur. Ertesi gün, ekinler *dirgen* denen üç ağızlı küreklerle *çetene* denen, söğüt dalından yapılmış elips şeklinde koca koca sepetlere konur. Herkesin harmanda belli bir yeri vardır; gece harmanda yatılır. Üst üste dizilen ekin kümbetli bir eve benzer. Akşamları ekinin içerisine girer, o mis gibi buğday kokusu altında konuşur, gülüşür, bitap düşünce de kafayı vurup uyurduk; ta sabah olup köyün köpekleri yüzümüzü yalayıp bizi uyandırana dek.

İkinci fasıl döven faslıdır. O devirde döven rençperin en ihtiyaç duyduğu şeydi. Doktor Hıraç'ın

ailesinin yaptığı döven için köylü sıraya girerdi. Zaten bu yüzden onların aile ismi Dövençiler olmuştu. Ailenin ikinci oğlu olan Barkev ustanın yaptığı dövenin dişleri asla dökülmezdi. Döven, buğdayı ezmeye yarar, buğdayı başaktan ayırıp samanı ortaya çıkarır. Yaklaşık bir buçuk metre uzunluğu, yarım metre eni olan bir tahtadır. Hafif eğimli olan ön kısmında aleti çeken manda veya öküzü bağlamak için boyunduruk denen bir kısım bulunur. Döveni kuvvetli hayvanlar çeker, bazen at da koşulduğu olur. Dövenin asıl önemli kısmı buğdayı başaktan ayıran altıdır. İhlamur ağacından, yarısına kadar düz, yarıdan sonra eğimli bir satıhtır. Düz kısmına sıra sıra ve eşit yükseklikte üç yüz kadar çakmaktaşı çakılır. Döven kimi zaman peşin paraya, kimi zaman veresiye satılır, parası harmandan sonra ödenir. Köy yerinden kimsenin kimsede bir kuruşu kalmaz. Garip köylü hak yemez. Her dövenin üzerine de bir kişi oturur, iki ila üç döven aynı anda çalışır. Durmadan daireler çizecek olan hayvanın gözlerine başı dönmesin diye kapalı gözlükler konur. Bu arada kimileri de hayvan işeyecek olursa ellerindeki kovayla yetiştirmek için bekler. Şafakla başlayan bu iş gün batana kadar sona erer. Gün sonunda buğday artık ezilmiş, başaktan ayrılmıştır.

Üçüncü fasıl *çeç*, yani ekini yığın haline getirme faslıdır. Sabah gündeğümüyle beraber buğdaylar *yabalarla* havaya savrulacaktır ki saman bir yana buğday bir yana düşsün. Rüzgâr önemlidir; eğer yoksa bir iki gün beklenir. Olmadı, yağmur duası gibi rüzgâr duasına çıkılır. Rüzgâr estiğinde *yaba* denen beş dişli tahta kürek iş başındadır. Bu iş ustalık ister, tek bir buğday samana karışmamalıdır. Birbirinden ayrılan yığınların bir tarafı insanların, öbür tarafı da hayvanların yıllık yiyeceğidir.

*

Harman bir bayramdır, harman yeri de bayram yeri:

Harmana gel gün kararınca
Harmana gel tan kararınca
Bir bakayım gel yanıma
El atayım bir boynuna.

Harman yerlerinde yavuklular gün boyunca birbirlerini seyreder, ahlayıp oflarlardı. Çalışma aralarında davullarla zurnalar ortalığı şenlendirir, hele gece ay varsa gürül gürül, neşeli bir kalabalık kaplardı her yanı. Halaylar, deyişler, türküler geç vakitlere dek sürüp giderdi.

*

Buğday, *harar* ya da babamın söylediğince *telis* denilen büyük çuvallara doldurulur. Her bir çuval otuz kile, yani doksan kilo buğday alır. O dev çuvallar kağıya ta Mısırlı Firavunların zamanından kalma usullerle yüklenir: Kağının arkası yere eğilir; kalın organlar çuvalın altına çekilir, sonra iki delikanlı bir yandan iki delikanlı diğer yandan bir bant ya da ray üzerinde ilerletir gibi kaydırarak kağıya yüklerler çuvalları. Bu çuvallar eve girmez, doğru babamın değirmenine gider. Değirmende *keşik* denen bir usul vardır, sıraya girmek gerekir. Çoğunluk sırasına razıdır, ama arada sabırsız ve uyanıklar da çıkmaz değildir. *Keşik* sırasına riayet edilmesini kollamak değirmende babamı en çok yoran iştir.

*

Değirmencinin hakkı otuz kile buğdayın bir kilesidir. Köylü buğdayın bir kısmını küçük çuvallara çeker, bir kısmını tohumluk diye ayırır, bir kısmı da devlete verilecektir; memurlar daha harmandayken devlet hakkını alırlar. Kalan kısım şehirde satılacaktır. Ele geçen para köylünün bir yıllık geliridir, düğün mü yapılacak, eksik mi görülecek, hep o paradan... Harmanlar çekilir, ardında bir sürü yakıcı gönül macerası bırakarak. Bir süre sonra kız istemeler başlar. Ve tabii başlık parası... Kız isterse aşk ateşiyle yanıp tutuşsun, yine de başlık parası istenir. Bir çift öküz, inek, manda veya

koyun karşılığında pazarlık bağlanır. Sonbaharın son günleri köylerde düğün, şenlik günleridir. Ne davetiye gönderilir, ne düğün salonu vardır, ne köy kahvesi. Oğlan evinde, kız evinde, üç gün durmadan oynanır, zıplanır. Kesilen besili bir boğa bütün hısım akrabayı doyurur, komşu köylerden gelenleri de. Bunlardan başka sonbahar hazırlığı mutat işlerden oluşur. Bulgur kaynatılır, buğday el değirmenleriyle yarıp kışlık yarma hazırlanır. Hayvan dışkısının yuvarlak kütleler halinde yapıştırıldığı duvarda kurutulmasıyla tezек, yani yakacak elde edilir.

Keliş ağa

Salor eskiden bir Ermeni köyüymüş. Orada, boyu bir karış, gözlerinin biri bir tarafa öbürü öbür tarafa bakan, patlıcan burunlu, astığı astık kestiği kestik, çift tabancalı, konuşurken hırsından ağzından köpükler çıkan bir ağa bozuntusu vardı. Kafası kel olduğu için adı Keliş'ti. Yörede babamın sevmediği tek insandı. Buğdayını getirdiğinde babamın karşısına eli belinde dikilirdi. Aslında babamla zıt kardeşler gibiydiler, biri cüce biri dev. Babam pençesiyle şöyle bir tepesine bassa onu mukavva gibi ezecek sanırdınız.

Hırsla sorardı:

“Nerede benim çuvalım?”

Babam gayet mülayim bir sesle:

“Aha burada Keliş ağa.”

Zemheri buzağısı gibi burnundan nefesler çıkarır, şöyle adamakıllı duramazdı hiç. Karakışta doğan buzağılara zemheri buzağısı denir. Bu buzağılar doğar doğmaz çok üşüdükleri için epey bir süre evin içinde, hatta sobanın yanında tutulur, yalnız süt emmeleri için analarının yanına götürülür. İlk üç dört gün, henüz ciğerleri tam gelişmediği için çok zor soluk alır ve burnundan makine gibi istim çıkarırlar. Keliş'in eli hep tabancasındadır. Psikanalist Freud'a öykünerek söyleyecek olursak, “silah onun erkekliğidir adeta.”

“Bu çuvalı hemen şuraya al!”

Babamın sabrı genişti, sakın sakın Keliş'in hamlesini savuşturmaya çalıştı:

“Ama Keliş ağa, o iki çuval Adıgüzel Ali ağanın çuvalları, senden önce geldiler.”

Keliş gözlerini yana kaydırarak haykırdı:

“Ulan *gevr* yavrusu, Allah'ın Kızılbaşı'nın çuvalı bir mümininkinden daha mı makbul?”

Babam hak yemezdi, tavrında diretti. Sekiz yaşında çocuk vücuduna her nasılsa girivermiş şeytani bir mahluk gibi duran bu adamın, babamın karşısında bir fare gibi nasıl ezilip büzüldüğünü, nutkunun tutulduğunu, renkten renge girdiğini ağbimle seyrediyorduk. İçimiz içimize sığmıyordu, kendi kendimize:

“Baba sen ne biçim adamsın? Şu herife bir tokat aşk etsene Allah aşkına. Yazık, sen Pehlivan Toran ağanın oğlusun!”

Çocuk mantığımızla iç dünyamızda kopardığımız yaygara babama hiç ulaşmadı ve o bildiğinden şaşmadı, başından beresini çıkarıp:

“Boynumuz kıldan ince ağa, istersen vur boynumu. Ben nasıl sırayı bozayım, Adıgüzel Ali ağa duysa ne der!”

Tahta askerin havası birdenbire indi. Çünkü Adıgüzeller ne hak yiyen ne yediren, en az otuz kişilik mert bir aileydi. Başını sallayarak, lanet okuyarak çekilip gitti. Babam sıkıntıyla terlerini sildi, zira bu sinir muharebesi sırasında içine ata ata biriktirdikleri ter olarak alnından fişkırıyordu.

Alevi dedesi Behram kâhya ve Kürtler

Bir gün değirmene Behram kâhya adında yaşı sekseni aşkın bir Alevi dedesi geldi. Üstü başı yırtılmıştı, perişan bir haldeydi. Her bir cümlesinde bin mana olan, ağırbaşlı, kendini bilen, mümtaz bir kişiydi. Babam onun perişan halini görünce dayanamayıp sordu:

“Erenler, geçmiş ola, nedir bu halin?”

Behram kâhya attan indi, babam testiden bir kâse ayran verdi. Adamcağız biraz kendine geldikten sonra:

“Pehlivan’ın oğlu,” dedi “bana bir saat mühlet verseler, dört şey var ki hepsini yok ederim: Biri tilki, biri kurt, biri Çingene, biri Kürt. Tilki kurnazlıkla kümeslerdeki hayvanları çalmakla ün yapmıştır. Çingeneler de öyle, uğradıkları bir yerde mutlaka beraberlerinde bir şey götürürler, yumurtanın içinden sarısını bile... Kurdu bilirsin, hain hayvan, girdiği sürüyü bitirir. Kürt mü, Allah düşürmesin ellerine! Az evvel Dumansız’dan geçtim, bilirsin Kürt köyüdür. Önümü kesip hem soydular, hem vurdular, sonra da kayboldular.”

Çingenelere ne kadar yakınlık duyduğumdan daha önce söz etmiştim. Bizim değirmene yakın üç tane Kürt köyü vardı. Bizim oralara pek gelmezlerdi. Yıllar sonra asker oldum, doğuya, güneydoğuya gittim, hiçbir Kürt’ten tek bir kötülük görmedim. Bilakis ben onları dobracı, mert insanlar olarak tanıdım. Hele biri Eleşkirtli, diğeri Siirtli iki Kürt asker arkadaşım oldu ki, öl dersem ölmeye hazırıldılar. Bizim yöredeki Kürt köyleri asırlardır eğitimsiz bırakılmış olmaktan ötürü kaba saba insanlar olurlardı, doğrudur. Ama, her milletten iyi de kötü de çıkmamış mıdır sanki?

Nano bacı, Sabır ağbi, bir kavuşma ve bir ölüm

Değirmenimize yakın Kürt köylerinden birinin adı Sivri’ydi. Burada, kuş uçmaz kervan geçmez bu köyde, anamın en asil dostu olan Nano veya Nanu bacı oğlu Sabır ağbiyle birlikte yaşardı. Aslı Ermeni’ydi, daha on üç yaşındayken Kürtler tarafından kaçırılmış, Sivri’ye getirilmişti. Amerikan yetimhanesinde okumuştı. Çok temiz bir Ermenicesi vardı, o kadar ki annemin yanlış kullandığı bazı kelimeleri düzeltirdi. Kadıncağız anama “Otuz beş senedir bu dağ başında kaldım,” diye dert yanardı. Sivri adı, köyün sipsivri bir dağ tepesi üzerinde kurulu olmasından ileri geliyordu. Nano bacının tek bir oğlu olmuş, bu yüzden de kendinden yirmi yaş büyük kocasından defalarca dayak yemişti. Kim bilir belki de bu yüzden oğlunun adı Sabır kalmıştı.

*

Biz Dodurga’da babamın değirmenindeyken bir gün Nano bacıyla Sabır ağbi bizi ziyaret ettiler. Atlarının terkisinde içi yiyeceklerle dolu çift gözlü bir heybe vardı. Anamla sarıldılar birbirlerine, hasret giderdiler. Ama Nano bacının halinde tavrında bir başkalık vardı bu defa, daha bir mutluydu sanki.

“Makır hatun, öldü domuz. Nihayet! Ne var ne yok satıp Tokat’a yerleşeceğim. Canıma tak dedi. Ölsem, hiç olmazsa ölümü bir papaz okusun, bir Ermeni mezarlığına gömerler, doğduğum gibi öleyim. Sabır da yaşını aldı, köyden hiçbirini istemez, Tokat’tan bir Ermeni kızı alacağım Sabır’ıma. İsmi de değiştirip babamın ismini, Sarkis koyacağım.”

Nano bacı uçuyordu adeta mutluluktan. Ama asıl Sabır ağbiyi görmeliydiniz. Nefti golf pantolonuyla, yarı kırık çizmeleriyle, gümüş kopçalı Çerkeş yeleğiyle, hele Şimşek diye çağırdığı atıyla öyle yakışıklıydı ki. Şimşek ne attı öyle, üç ayağı sekili, alnı beyaz akıtmalı, kâkülleri dimdik. O denli güzel atı sonradan yalnız kovboy filmlerinde gördüm ben. Sabır ağbi atıyla bir

insanmışçasına konuşurdu, o nereye gitse Şimşek de arkasından giderdi. “Hadi oğlum bir şaha kalk da Pehlivan emmin görsün!” deyince hayvan hemen anlar, şaha kalkardı.

*

O günlerde, Tokat’tan gelen gelgitçimiz Kara Ali dayı bomba gibi bir haberle geldi Dodurga’ya. Tokat’a buğday götürür, ihtiyacı olanlar için oradan bir şeyler getirirdi. Meğer Tokat’a Marsilya’dan gelmiş bir Ermeni otuz yıl önce Kürtler tarafından kaçırılan kız kardeşini arıyormuş. Şebinkarahisar’dan çıkmışlar Tehcir yoluna, iki kardeşi yolda ölmüş, kız kardeşini Kürtler kaçırmış. Kendisi de sonradan Fransızların toplayıp götürdüğü yetim çocuklarıyla Marsilya’ya gitmiş ve yıllarca unutamadığı tek bacısını aramak için Tokat’a gelmiş. Başlamış kapı kapı Ermeni evlerini dolaşmaya, köyleri, kasabaları arşınlamaya... Nihayet mahallemizin gayri resmi muhtarı Çil Mannik teyze ona “Makır bacı böyle birinden bahsediyordu,” diye Nano bacıdan söz etmiş. Haberi işitince Nano bacı aklını kaybetti neredeyse, ağzı dili tutuldu.

Sabah arabamız hazırlandı, anamla Sabır ağbi şafakla Tokat’a indiler; akşamüstü yanlarında Marsilya’dan gelen adamla değirmene döndüler. At arabasının üstünde kostüm kravatlı bir adam annemin yanında oturuyordu. Araba değirmenin bahçesine yanaştı, Nano bacıyı adeta güneş çarpmıştı, bütün vücudu titriyordu. Kostümlü efendi de aşağı indi. Şöyle bir iki dakika birbirlerine bakiştılar, hiçbir şey konuşmadılar. Sonra birbirlerine sarıldılar ve ayrıldılar, yine konuşmadan. Bir müddet sonra bu defa birbirlerinin kemiklerini kırarcasına sarıldılar ve hüngür hüngür ağladılar, ağladılar. Anam ağladı, babam ağladı, herkes ağlamaya başladı. Ben katılırcasına ağlamaya başladım, zaten anam “Deliler yufka yürekli olur, öyle olmazsa dünyayı yıkarlar!” derdi.

Sonra iki kardeş bizden kopup nehir boyu yürüdüler. El ele tutuşuyorlardı. Anam gözyaşını silerken “Ah benim Nano bacım, senin gibi nice binler binler var, Allah onlara da yardımcı olsun!” diyordu.

Bir süre sonra döndüler.

Anam Nano bacıya, “Yarın sabah Tokat’a ineriz, sen kardeşini köye götürme, kimseye bir şey deme, sakın köyün bilmesin, bu mesele aramızda kalsın,” diye sıkı sıkıya tembihledi.

Anam planı yapmıştı. İki kardeş Tokat’ta buluşacak, İstanbul’a geçeceklerdi, oradan da ver elini Marsilya.

Nano bacının kardeşi Boğos efendi, “Hiçbir şey düşünmeyin, paramız pulumuz var. Tokat’ta bir otele yerleşir, kâğıtlarını çıkarttırırız,” diyordu.

Ertesi gün anamın eşliğinde Tokat’a indiler. Aslı Ermeni olan arzuhalci Burhan bey hukuki meselelerde bir avukat kadar bilgiliydi, ona gideceklerdi. Sabır ağbi de neleri varsa yok pahasına satıp bir an önce köyden kurtulmak, kimseye açık vermeden kaybolmak istiyordu.

O günlerde babamın değirmenine gelen Sivri köylüler durmadan Nano bacıyı ve Sabır ağbiyi çekiştiriyorlardı. Nano’nun gevur olduğunu, namussuz olduğunu, koca ağasının mezarını bırakıp gittiğini ağızlarından salyalar akıtarak babama veriştiriyorlardı. Babam, “bilmem, görmedim”den başka söz söylemiyordu. Köylüler arasında: “O kadın şurada karşıma çıksa, hiç acımam, hemen kurşuna dizerim!” diyenler bile vardı.

*

Şimşek’in ne olacağını kimse bilmiyordu. Onca iş arasında Sabır ağbinin zihnini belki her şeyden çok bu mesele kurcalıyordu. Uzun uzun düşündükten sonra bir gün babama:

“Garo dayı,” dedi, “Şimşek’i sana armağan ediyorum, benim sana yadigârım olsun.”

Babam karşı çıktı:

“Katiyen olmaz; bu at senin üç tarlandan daha fazla para eder. Ben ne yapayım atı, bakamam ki.”

Onca ısrara karşın babam dediğinden dönmedi. Bu güzel at kala kala iyi para veren meşhur Keliş ağaya kaldı. Sabır, söz kesildikten sonra Keliş ağaya, “At ahırda kalsın, ben gittikten sonra çıkartırsın Keliş ağa,” dedi.

Şimşek değirmenin ahırını birbirine kattı. Bir şeyler hissetmişti. Anam, “Atlar perilerin bineğidir, bazen ahırda duran atın terlediği görülür, zira periler biner onlara,” derdi. Şimşek de Sabır ağasının yokluğunu hissediyordu. Şahlanıyor, kişniyor, ön ayaklarını yere vuruyor, yerleri eşeliyordu. Her kişnemesiyle koca değirmeni titretiyordu.

Nihayet sabahleyin elinde boğa bağırsağından yapılmış kırbaçıyla Keliş ağa çıkageldi. O güne kadar hiç kırbaç yememiş hayvancağız ilk kez bu iğrenç herif yüzünden tanışacaktı kırbaçla. Keliş ağa ahırın kapısını açtı, bir hevesle atın eyerini, gemini taktı. Şimşek önce direndi, sonra durur gibi oldu ve Keliş ağa kapı önündeki binek taşına çıkıp atın üzerine atladı. At şöyle bir gerildi, şahlandığı gibi Keliş’i çuval gibi yere vurdu. Aynı manzara beş on defa tekrarlandı. Keliş aptallaştı, her yeri ağrımaya başladı.

Babam, “Keliş ağa, hele binme, şöyle birkaç gün alışsın hayvan sana,” deyince bizimkinin aklı yattı.

Ancak haftalar geçmesine rağmen Keliş ağa ata binemiyor, her denemesinde kendini yerde buluyordu. Artık sabrı tükenmişti.

“Ulan *gevurun* atı da *gevur* olur! Dinsiz imansız at!” diye bağırıyor, kırbaçıyla hayvana eziyet ediyordu. Ne olursa olsun Şimşek onu üzerine bindirmedi.

Bir gün bizim değirmenin yakınında at Keliş’i öyle bir yere vurdu ki adamın ağzı burnu kan içinde kaldı. Atın yularından tutup topallaya topallaya değirmene geldi. Değirmenin önündeki büyük kavağa atı bağladı. Havada olağan dışı bir şey vardı, bunu hissedebiliyordum. Keliş ağa babamdan duvara asılı manda urganını istedi. Babam itiraz edemezdi, verdi. Keliş ağa atın ayaklarını birbirine bağladı. Babam daha fazla dayanamadı:

“Ağa Keliş, hayvana bir şey yapma! Senin gibi bir ağaya yakışmaz. Nihayet hayvandır, sat gitsin. Demek ki aksi hayvanmış.”

“Sus ulan *gevur* uşağı! Sen mi bana ders verecen!”

Keliş ağa değirmenden kaptığı bir küreğin sapıyla atın dizlerine vurmaya başladı. At inleyerek yana yıkıldı. Sopalar başına gözüne iniyor, Şimşek’in gözünden yaşlar akıyordu. Keliş hırsını alamayıp elindeki sopayı Şimşek’in burun deliklerine soktu, oluk gibi kan fışkırmaya başladı.

Babam, “Etme eyleme Keliş ağa, türabın olayım⁺, merhamet et!” dedikçe Keliş daha da coşuyordu.

Sekiz yaşındaydım, kendimi yerden yere atıyor, bir dodalık kuşu⁺ gibi zıplayıp yalvarıyordum:

“Keliş ağa yapma!”

Babam hiç kızmaz diye bilirdim ama bu başka türlü bir işti. Kartal gibi kanatlarını açtı ve birden yer gök inledi: “Yeter ulan Allahsız, imansız, it herif!”

Babam bir pençesiyle Keliş’i tutup savurdu, herif bir anda on metre ötede buldu kendini. Babamın bütün siniri sanki bir anda boşaldı. Keliş kedinin pençesinden kurtulmuş fare gibiydi, ne tabancasına el attı ne bir söz söyledi. Ağzından burnundan oluk gibi kan akan o güzeller güzeli atın başı yere düştüğü zaman Keliş ayaklarını sürte sürte uzaklaştı.

Babamın yanına koştum hemen:

“Babacığım, neden daha önce davranmadın?”

“Oğlum, zamanı gelirse sen de bunu öğrenirsin; atacak barutum o kadardı, bir atımlık barut!”

Keliş bir daha hiç değirmenimize gelmedi. Babam “Ok yaydan çıktı, gelse de göreceği var!” diyordu.

Söylememe gerek var mı, hayat zamanla bana da bir atımlık barutu olmanın ne menem bir şey olduğunu öğretti tabii.

Çurudak kaplıcası

Değirmenimizin yirmi kilometre ilerisinde tarihi kaplıcalar vardı. O zamanlar ismi Çurudak'tı^[24], sonra oldu Çırdak ve nihayet Sulusaray. Yörede Roma devrinden kalma pek çok saray kalıntısı vardı, yüzlerce kırılmış heykel, birçoğu ahır olarak kullanılan nice lahit. Ünlü Jül Sezar “*veni, vidi, vici*” yani “geldim, gördüm, yendim” dediği ünlü savaş için Milattan Önce 47 yılında Tokat'ın Zela, bugünkü adıyla Zile kazasına gelmiş ve burada yeraltından fişkıran sıcak suları görüp hayran olmuş. Havuzlarda Roma devrine ait bu kalıntılar arasında yüzerdik. Anam, “Bu suda çimdin mi ne derdin varsa hepsi uçar gider; çünkü bu su kudretten geliyor, Allah'ın bize lütfudur,” derdi. Gerçekten de Çurudak'ta bir hafta kaldıktan sonra bütün dertleri, tasaları ardımızda bırakır, sıhhat bulur, zindeleştirdik. Tokat'a dönüşte bambaşka insanlar olurduk adeta.

Tokat'a dönüş, Bolos köyü ve Tıbrevank

Bir sabah Bolos'tan Heriknaz hala anamı ziyarete geldi. Bir köşeye çekilip fısır fısır konuşmaya başladılar; hayli dertleştiler, kadıncağz içli içli ağlıyordu. Bir süre sonra anam Heriknaz bacının sırtını sıvazladı:

“Hiç düşünme Heriknaz bacım, ben sana Tokat'a dönüşümü iki gün önceden haber salarım. Gün doğanda senden geçerim, gönlün ferah olsun.”

Sarılıp vedalaştılar. Artık ne konuşulduysa aralarında, anam çok yeislendi, o gün hayli dertli gözüktü.

Artık Tokat özlemi de giderek bastırıyordu. Bir zaman sonra hazırlıkları gördük, değirmen değirmen gezip eş dostla vedalaştık. Anam Bolos köyüne haber saldı: “Pazar sabahı kuşlukta oradayım, emaneti hazırla.” Pazar sabahı babamın gizli gözyaşlarıyla yola çıktık. Gizli diyorum, çünkü babam gözyaşlarını hep gizli gizli döker, ama gözlerinin kızarmasının önüne geçemezdi. Yol boyunca yürüdü babam, bizi takip etti. Bolos'a varmamıza az kala o değirmenine döndü, biz yola devam ettik. Bolos, sık ağaçlar içerisinde çok verimli bir köydü.

*

Bolos deyince aklıma hep İstanbul'daki bir Ermeni okulu gelir. Nereden nereye... Hikâyesi biraz uzundur ama gelin anlatayım. Ben İstanbul'a 1946 yılında geldim. Bilirdim ki, bütün kiliselerin rahiplerinin başı, patrik diye bir lider vardır. Ben geldiğimde bu büyük din lideri, Muşlu Mesrob Naroyan hazretleri 1944'te ölmüştü. Onun yerine Sivas Tavralı, çok heybetli, çok macera geçirmiş bir zat, Kevork Aslanyan patrik vekili olmuş, patriklik seçimi de devlet izin vermediğinden bir türlü yapılamıyormuş. Aslanyan İstanbul Ermenilerini ikiye bölmüştü. Bir kısmı onu göklere çıkarırken, bir kısmı da yerin dibine batırıyordu. Olaylar, kavgalar... Kiliseler dua yeri olmaktan çıkmış, harp meydanı haline gelmişti: “İsterüük...” “İstemezüük...”

Ta 1950 yılına kadar mesele sürüncemede kaldı. Devlet nihayet gerekli izni verince patrik seçimi yapılabilirdi. Aslanyan aday olmadı ve Arjantin Ermenilerinin dini önderliğini yapan Trabzonlu bir ruhani, Karekin Haçaduryan patrik seçildi. Bu yaman Trabzonlu, üstün bir eğitimci, yazar ve ilahiyatçıydı. “Laz inadı” vardı damarlarında, bildiğinden şaşmaz, her şeyin iyisini yapardı. Bir altmış boyundaydı; uzun beyaz sakalı, kelebek gözlükleriyle mini bir devdi. Kolunu sıvadı, Ali babanın çiftliği haline gelmiş olan kiliseyi ve kilise insanlarını hizaya soktu. Sağ eliyle haç çıkarıp sol eliyle cep dolduran nice parazitleri temizledi. Bu Karadeniz uşağının en büyük hayali Ermeni toplumu için ruhban yetiştirecek bir okul kurmaktı. O günün mevzuatı böyle bir şeye izin verir

değildi. Ancak o yılmadı, devlet büyüklerinin, bürokratların kapısını hiç durmadan aşındırdı ve Üsküdar Bağlarbaşı'nda Surp Haç Tıbrevank adlı okulu Türkiye'de Ermeni topluluğuna ilahi bir hediye olarak sundu. Haçaduryan Patrik bir gün Tanrı'nın yanına gidince, onun yaktığı kültür meşalesini Yozgat'ın İğdeli köyünden yetiştirmiş, büyük bir kültür sahibi yeni Patrik Şınork Kalustyan daha da canlandırdı. Rahipleri, papazları Anadolu'ya saldı ve dört bir yana pirinç taneleri gibi dağılmış Ermenilerin çocuklarını, gençlerini toplayıp İstanbul'a getirtti. Vaftiz olmamış olanları vaftiz ettirdi. Gelen çocukların neredeyse hiçbiri Ermenice bilmiyordu, birçoğu da Türkçe. Ama Kalustyan yılmadan, usanmadan yürüdü zorlukların üzerine.

Dönemin çok önemli eğitimcileri, Ermenice hocaları Dr. Vartan Gomikyan, Keğam İşkol ve Dr. Ardaşes Nişanyan, fizik ve kimya hocası Vahan Acemyan, matematik hocaları Vartan Aslanyan, Hampartzum Dadyan ve Ara Aratan, İngilizce hocaları Hermine Acaryan ve Rahip David Harding, edebiyat hocaları Sabri Altınel ve Demir Özlü, tarih hocası Melahat Akman Tıbrevank'a toplandılar. Bu sayede o çocuklar Ermeniceyi de Türkçeyi de İngilizceyi de bihakkın öğrenip çıtayı yükselttiler. Tıbrevank'ın temeline Rabbi İsa'nın nurlu yüzüyle harç koydukları için, yıllar sonra dünyanın neresine gidersem gideyim, gördüğüm Tıbrevanklılar hep yükselmiş, önemli yerlere gelmiş, kendilerini yoktan var etmiş insanlar oldular. İki büyük dini lider ve onların eli kolu olan papazlar, eğitimciler, o yalınayak başı kabak, yoksul çocukları toplayıp yüksek mevkilere erdirdiler; o yüzden hepsinin adı hep minnetle, şükranla anılır bugün bile.

Günlerden bir gün elime Tıbrevank okulunu tanıtan bir broşür geçti. Burada Tıbrevank'a o güne dek Anadolu'nun hangi yörelerinden öğrenci geldiğine dair bir liste vardı. Listede Bolos köyü de vardı ve karşısındaki rakam 19'du. Bolos'u şöyle bir gözlerimin önüne getirip bu rakamın önemini anlayınca gözlerim doldu. İşte bu okulun gücü buydu. Unutulmuş bir köyü bulup da oradan 19 çocuk çıkarmak, sevabına okutup yetiştirmek. Hey gidi Tıbrevank hey!

*

Daha Bolos'a varmadan gözlerim fıldır fıldırdı, saat erkendi, anam "Uyu!" diyor, ayak altında dolanmamı istemiyordu: "Yat hele, gün doğanda ben seni uyandırırım." Sabah sabah anamın tepesinin tasını attırmaktan korktuğum için başımı atın saman torbasına koydum ve tavşan uykusuna yattım. Ama bir şeyler döndüğünü hissediyordum. Arabamız Bolos'ta Heriknaz halanın kapısında durdu. Gözümü araladığımda koltuğunun altında bir bohçayla Heriknaz halanın büyük kızını gördüm. Ana kız sarmaş dolaş olmuş hiçkırı hiçkırı ağlıyorlardı.

"Ya Makır bacı, kurtlar bu kuzuyu kapmadan al götür. Önce Allah sonra sen. O gökte, sen yerde, elleriniz üzerinden eksik olmasın. Bir kötü hali olursa salıver, değirmen arabasıyla geri gönder. Ama şimdi hiç durmadan, alacakaranlık ışımadan gidin buradan. Yolunuz selamet olsun, fazla durmayın."

Anam bu gibi durumlarda çok soğukkanlı olmasına rağmen bu defa gözyaşlarını tutamadı. Kızcağz bir yaprak gibi titreyerek arabaya bindi. Anamın elini öptü.

Anam:

"Hiçbir şeyi dert etme. Bilirsin tek bir kızım vardı, Arus'um, onu Sivas'a gelin verdik, şimdi evimde yeni bir kızım olacak, seni hiçbir çocuğumdan ayırt etmem. Eğer bize ısınmazsan, Tokat'ı sevmezsen, elimle geri getiririm. Sen de şunu bilesin Heriknaz bacı, 16 yıl senin kızın olmuş, şimdi de benim kızım oluyor. Haydi kal sağlıcakla."

Arabamız Tokat yönüne sapmıştı ama yeni bacımın gözyaşları durmamıştı. Köyünün duman tüten bacalarını bilen, tarlasında çift süren, pınarlarından testilerle su taşıyan şu garip kız ardına baktıkça gözyaşlarının esiri oluyordu. Kınalı avucunda tuttuğu oyalı mendilini evine, köyüne sallıyor, sallıyor, ağlıyordu. Anam beyit ustasıydı, çok hafif, tatlı, meltem gibi bir sesle söyledi:

Tokat'ın dört bir yanı bağlar,
Analar hep karalar bağlar.
Bu ne zulüm verdin ya Rab,
Gelen ağlar, giden ağlar.

Sivas'a gelin giden ablamın hasretiyle yanıp tutuşan anam yeni kızına öz evladımıştıçasına sarıldı. Daha ilk günden ablamın iş arkadaşı Lusin *kuyriğe*^[25] fistanlar diktirdi, iskarpinler aldı ve yeni bacım tam bir şehirli kızı oldu. Bütün akraba ve dostlar bize kız görmeye geliyorlardı. Evimizde yeni bir hayat başladı, deli Agop'a da yeni bir oyun çıkmıştı; neler çekti o kızcağız benim gibi bir arsızın elinden. Ama hiç yılmadı, beni hep kardeşi gibi sevdi. Anama, "Makır hala, o benim *ğardaşım*," diyordu o güzel köy Türkçesiyle. Geldiği hafta anam Ermenice öğretmeye başladı ona, köylük yerde o güne dek vaftiz olmadığından vaftiz ettirmek de istiyordu ama dini merasimi beklemeden ona ablamın adını verdi: Arus. Yeni ablamız Tokat'a çok çabuk intibak etti. Şehir ona saray gibi geldi. Anam onun üzerine titriyor, ona en güzel giyecekleri alıyor, yavaş yavaş onu bu yeni hayatın içine sokmaya bakıyordu.

Düğünümüz var dostlar!

Bizim değirmende yatıp kalkan bir delikanlı vardı, babamın sağ kolu. Adı Hacı'ydı, aslında kimi kimsesi kalmamış bir Ermeni çocuğuydu. Çiftlik kazasındaki bir dostu babama: "Pehlivan, bu oğlan sizden, al götür, kimsesi yok," demiş, babam da alıp değirmene götürmüş garibi. Yazın değirmenin su yolculuğunu yapardı. Suyolculuk deyip geçmeyin, cesaret isteyen bir iştir. Yazın köylüler tarlalarını sulamak için değirmene gelen suyu çevirir, tarlalarına yönlendirirdi; suyu o alır, bu alır derken değirmenin suyu azalır, randımanı düşer. İşte su yolcu da gün boyu, nehir boyu yürür, elindeki kürekle, su alan tarlaların suyunu keserdi. Korku bilmeyen bir yiğit, saf bir melekti Hacı.

Değirmenin ihtiyaçları için Tokat'a geldiğinde bizde kalırdı. "Abla, abla," diye peşinde dolandığı anama deli olurdu, anam da onu öz evladı gibi severdi. Anam bazen durmaksızın ona sorgu sual eder, ailesine dair ayrıntıları hatırlamasına yardımcı olmaya çalışırdı.

Anamla Arus ablamın sarıburma tatlısı hazırlığında olduğu bir gündü. Biri hamur açıyor, diğeri de ceviz kırıp tatlının içini hazırlıyordu. Anam birden "Buldum!" diye haykırdı. Hacıyla Arus'u nişanlamak fikri düşmüştü aklına. Her köy kızı gibi Arus bacım kıpkırmızı kesildi. İki gözü iki çeşme "Yok, istemem!" diyebildi, utancından oda oda kaçıyordu. Hemen değirmene haber salındı, Hacı çağırıldı.

Anam planından ona bahsedince aslan gibi Hacı'nın nutku tutuldu, kıpkırmızı oldu.

"Ama Makır hala!"

"Aması maması yok, oğlan bizim, kız bizim!"

Ağlamalar, itirazlar hep boşa. Anam evin büyüğüdü, sözünden çıkmak olmazdı. Hemen yanımızdaki küpçü Dikran emminin altındaki iki küçük odalı yer kiralandı.

"Şimdi köye git, benim ağaya söyle su yolculuğuna başka birini bulsun. Seni burada bırakacağım, Tokatlı olacaksın. Bir hafta sonra burada ol."

Hacı, anamın elini öptükten sonra değirmene döndü.

Tokat Ermenilerinin eski bir gelenekleri, dayanışma alışkanlıkları vardır. Herkes bu boş eve karınca kararınca bir şeyler taşıdı ve kısa bir sürede şirin mi şirin bir ev düzüldü. Anam bir coşkulu, bir keyifliydi ki, görmeliydiniz. Önceleri ağlayıp sızlanan Arus bacım ikide bir bahane uydurup evine gidiyor, belli ki içi içine sığmıyordu. Anam bu hale burnunun dibinden gülüyordu.

Anam terzi Misak ağbiye Hacı’yla vücut ölçüleri aynı olan üç numaralı ağbim Nişan’ın ölçüsüne göre bir damat kıyafeti diktirdi. Bolos köyüne haber gitti ve dört kişilik kız tarafı evimize misafir geldi. Arus’la Hacı arasında önce belediye nikâhı kıyıldı. Anam sonra Tokat’ımızın o zamanki gayri resmi rahibi *Der Mıgır* emmiye ikisini vaftiz ettirdi. Üstelik her zaman insan içine karışmayan eski kilise görevlisi *zıpkacı* Mihran emmi de bu *gınunkta*, yani vaftizde okudu. Hacı’nın vaftiz ismi de Mıgırdıç oldu.

O günlerde lamba yakmak için kullanılan gazyağını bulmak en büyük meseleydi. Gazyağını vesikayla alırdık, gazı veren memur İbrahim ağa genellikle Ermenilere iltimas geçer, fazla fazla verirdi gazyağını. Bu işi kotarmada aracı olabilecek kişi de Duğsuk halaydı, zira İbrahim ağa ne zaman onu görse “ablama benziyorsun” der, ağlarmış.

Duğsuk hala:

“Makır hatun, sen hiç düşünme, benim de çorbada tuzum olsun,” dedi ve herkes gazyağının damlasına muhtaçken İbrahim ağadan üzerinde orak çekiç kabartması olan mavi renkte Rus gazı almayı bildi.

“İbrahim ağa bu tenekenin üstünde 18 litre yazıyor! Kaç para vereceğiz?”

“Al git hadi, durma burada.”

Gazyağı gelince anam hüngür hüngür ağladı. İnancı yerine gelmişti bu sayede:

“Dünya da batsa şu iki garibin düğününü yapacağız,” diyor, başka bir şey demiyordu.

Kaçak rakı yapmakta kullanılan sıvıya anason konulmazsa votkaya benzer bir içki olan *enberiya* elde edilirdi. Hafifti, önce su gibi içilir ama sonra tatlı bir sarhoşluk verirdi. Bu içkiye renk renk pasta boyası katılırdı, allı, sarılı, yeşilli. Anam küçük kurabiyelerin cümlesine “şeker işi” derdi. Tepsi tepsi şeker işi yapıldı, evlerden bülbül yuvası, burma baklava akın etti, ev çerezlerle doldu taşı.

Harp zamanı, pasif koruma günleriydi, gece on birden sonra ne sese ne ışığa izin vardı. Saat on oldu mu herkes evine çekilirdi. Bizim düğün bir gün sürecekti ama onca güçlüğe rağmen dört günü buldu. Yıllar sonra, büyük kompozitör Gomidas’ın⁺ öğrencilerinden biri olan ünlü şef Parseğ Ganaçyan’ın korosunda koristken öğrendiğim “Dalilo” adlı neşeli mi neşeli şarkıya uygundu halimiz.

Dalilo Dalilo sıncan e

Yotn or kişer harsnig e

Davul zurna gı perenk

Yotn or kişer gı barenk^[26]

Biz davul zurna pek bilmezdik ama dört gün dört gece düğün yaptık. Çalgısını koltuğuna alan bizim eve damlıyordu. Dört oda ve cumbalı salon dolup dolup boşalıyordu. Su gibi içki akıyordu. Ünlü Tokat fasılı, hanendeler, toplu halde söylenen şarkılar, ah ne eğlence. Zaten Tokat Ermenisine eğlenceden haber ver... İşareti alır almaz masalar kurulur, rakı konyak içilir, düğün bitse de eğlencenin arkası kesilmezdi. Çocukluğumun geçtiği Tokat’ta eğlence için her şey bir bahaneydi. Yalnız oyun havaları ve şarkılar değil, o eğlencelerde tangolar da çalınır, söylenirdi. Bunların en başarılı yorumcusu da merhum Setrak ağbiydi. Düğünlerde ise bu eğlenceler katlanarak artardı, yok kına gecesi, yok çeyiz gitti, çeyiz geldi, gelin hamamı, damat hamamı...

Yıllar sonra Arus ablayla görüşme

Böylece eski Hacı yeni Mıgırdıç’le Arus ablam çok güzel bir çift oldular. Mıgırdıç’i anam kuyumcu yanına koydu, mesleğini çok güzel öğrendi, koluna altın bileziğini taktıktan sonra askere gitti, sonra

da ben İstanbul'a geldim. Mıgırdiç'in askerliğinden sonra Amerika'ya göç etmişler. Ne onlar anamı, ne de anam onları unutmuş, hayli zaman mektuplaşmışlar.

Yıllar sonra bir gece vakti telefon geldi Amerika'dan. Karşıdaki ses:

“Agop Arslanyan'ı arıyorum,” diyordu.

“Bendenizim, buyurun.”

“New York'tan arıyorum, senin adına da, sana da kurban olayım.”

“Haşa!” dedim, şaşırmıştım.

“Ah benim deli Agop'um! Buradaki İstanbullu bir tanıdığa *Marmara* gazetesi geliyor. Orada senin bir yazını okudum, Tokat'tan, hem de benden bahsediyorsun. Aklımı kaybettim, İstanbul'a telefon açıp gazeteden numaranı aldım. Dünyalar benim oldu. Ben senin üvey ablan Arus'um.”

Birdenbire gözyaşlarına boğuldum.

“Ben sana kurban olayım Arus ablam. Ne güzel günlerdi onlar. Saçlarını örgü yapardın, ben onları yular gibi tutar, sırtına binerdim, neler, neler yapardım sana, beni affet Arus *kuyriğim*.”

Hemen sözümü kesti:

“Ah deli Agop'um, bırak bana ettiklerini, gözümde tütüyorsun. Ne kadar zamandır birbirimizden kopmuştuk, şimdi seni buldum. Yaşımı başımı aldım, biletim artık öte tarafa kesildi. Gel yanıma, misafirim ol. Hanımınla sana bilet yollayacağım, gel görüşelim.”

“Sağ ol abla. Şimdi değil ama en yakın zamanda zaten geleceğim Amerika'ya, sana da mutlaka uğrayacağım.”

“Ne güzel günlermiş onlar be Agop. Şimdi sade rüyada görüyorum. Sen o günleri geri getir, ben seni yine sırtımda gezdireyim, üstüne de milyonlar vereyim.”

İstanbul'a hazırlık

Tokat'tan İstanbul'a on iki yaşımda geldim, ünlü Kartacalı kumandan Hannibal gibi zafere doğru gidiyordum adeta. Rüyalar şehri İstanbul, yedi tepe üzerine kurulmuş efsane şehir. Yıllardır masallarda dinlediğim, içinde yüzlerce saray, konak olan şehir, yüzlerce hatta binlerce Ermeni. Ben İstanbul'a varır varmaz, “Aaa, Agop gelmiş, bu çocukta okuma tutkusu varmış. Tokat gibi bir şehirde müthiş talebelik yapmış, anası babası Ermenice okur yazarmış üstelik. Bu çocuğu okula koyalım da güzel güzel okusun,” diyecekler, beni dört gözle bekliyorlar sanıyordum.

*

Hiç unutmam, İstanbul'a gelişimin ikinci yılı, çektiğim acılardan, yoksulluktan midemde büyük sancılar peyda oldu. Bana el uzatan komşumuz Sırpuhi hala beni Ermeni bir radyoloğa götürdü.

“Bu oğlan bizdendir, sahipsizdir, bir mide röntgeni çekiversek?”

“*Madam* Sırpuhi, sen biliyor musun mide röntgeninin fiyatını?”

“Doktor, bir kısmını ben öderim.”

“Bu gemi böyle yürümez, Hilal-ı Ahmer'e gidin, orada parasız çekiyorlar.”

Sırpuhi hala, o dev yapılı kadın, elimden tuttu ve birlikte dışarı fırladık; adamın kafasına bir şey fırlatmamak için kendini zor tuttuğunu görebiliyordum.

*

Atları ahırdan dışarı çıkarırken at sahibi hayvanı muhakkak bir tımar edip şekle şemale sokar. Benim İstanbul'a gidişim de o hesaptı. Anam önce Kılıçların Dikran efendiden kaliteli kumaş alıp

Ohannes ustaya güzel bir kıyafet diktirdi. Hayatımda ilk kez ısmarlama kostüm giyiyordum. Sarkis ustanın fotinleri ile birdenbire *şehherli* oluverdim. Tokat'ın usulü gereği ev ev dolaşıp helal almaya başladım.

En önemli kapım, Tokat'ın feylesof kadını, akıl hocası, Fransızca, kitabî Ermenice bilen, koltuğunun altında daima deri kaplı bir kitap taşıyan Kayane *duduydu*. İnce çerçeveli gözlüğü burnunun üstünden düşmezdi. Seferberlikte İzmir'den gelmiş bu kadını çoğunlukla ismiyle çağırılmaz, *Piladz*, yani “yıkılmış” derlerdi. Her sözünde bir Sokrates felsefesi vardı, konuşmasını bilen, dopdolu bir kadındı.

“Ne diyorsun deli oğlan? Sen parmak kadar çocuksun, bilirim ateş gibi oğlansın ama İstanbul'da ateşini hemen söndürürler. Allah saklasın, devler ülkesinde bir cüce. Öyle bir şehir ki, tozu kalmaz insanın. Neyse, bak da ayağını sağlam basasın ki kaymayasın, çünkü kayarsan kimse kolundan tutmaz. Allah korusun, bir tekme de onlardan yersin. Büyük şehrin büyük derdi, temizliği olduğu kadar pisliği vardır. Agop, ben bütün delileri severim. Yahu senin anan da baban da akıllı başında insanlar, nasıl ola da parmak kadar bir çocuğu...! Her neyse, yol görülmüş bir kere. Ne derler, ‘giderim diye yol duymasın, satarım diye mal duymasın.’ Kafan çalışıyor, bak ki iyiye çalışsın. Kötü çok kolay elde edilir, iyi ise çok zor.”

Bu âlim kadının elini öptüm. Alnımdan öptü. Ayrılığa, gözyaşı dökmeye alışıktı, bunlarla birlikte doğmuştu. Yıllar yılı acıyı, lanet olasıca göçü, büyük felaket yıllarını görmüştü. Ama... Yine de şimdi bile mendiliyle gözyaşlarını siliyordu.

Ayrılırken, “Sana bir soru soracağım, cevabını şimdi verme, gerekirse yıllar sonra verirsin, ben bu dünyada olmasam bile duyurum. ‘Dünyada en ucuz şey nedir?’ İstanbul bunun cevabını öğretir sana.”

*

O zaman bu soruya hiçbir anlam verememiştim. Aklıma bildiğim bir masal geliyordu yalnızca. Masalda bir kral üç oğluna kendisini ne kadar sevdiklerini soruyordu. Küçük oğlu “Tuz kadar,” deyince babası oğluna darılıyor, ama yıllar sonra sofrasında tuz bulunmayan bir ziyafette oğlunun ne demek istediğini anlıyor, veliahtı olarak onu seçiyordu. Peki *Piladz dudunun* sorusunun cevabı neydi...? İstanbul'a yerleştikten kısa bir süre sonra bu soruya vereceğim cevabı buldum. Dünyada en ucuz şey bir insanın canıydı. Bugün sağ olsaydın doğru cevabı bulup bulamadığımı sorardım sana *Piladz dudu*, topprağın bol olsun.

*

Çarşamba akşamı saat beşte Tokat'tan kırk iki kilometre ötedeki Turhal'dan İstanbul'a tren vardı. Elimizde Köse Haçık emmiden alınma tahta bavul, Turhal'e giden arabanın gelmesini bekledik. Araba geldi, eşyam arabaya kondu, ağıtlar yakıldı. Elmon hala bizimkilere takılıyordu:

“Görüyor musunuz, ‘deli, deli’ diye yaka silkiyordunuz, şimdi deli gidiyor diye ağlıyorsunuz.”

Tanıdıklarla birer birer vedalaştım. En yakın arkadaşım Lafazanların Murat'tı. Murat cebinden küçük bir çakı çıkarıp parmağını kanattı, “Hadi, sıra sende,” dedi. Ben de yaptım aynıını. O benden bir yaş büyüktü, parmaklarımızı birbirine sürdük ve böylece kan kardeşi olduk. Bugün, aradan altmış yıla yakın zaman geçti, bu arkadaşlık hiçbir kazaya uğramadı, bir çınar gibi serpildi, dallanıp budaklandı.

Araba hazırды. Arkamdan buğday, tuz, şeker serptiler, testiyle su döktüler.

“Yolun su gibi olsun, tadın tuzun eksik olmasın.”

Ben o kadar mutluydum ki, “Bu insanlara neden üzülüyor!” diye şaşırıyordum. Alt tarafı bir çocuk

bir yerden diğetine gidiyordun, harbe gitmiyordum ya. Meğer dünyadan haberim yokmuş, öyle bir harbe gidiyormuşum ki; dört bir yanım yedi başlı ejderhalarla sarılıymış da ruhum duymamış. Hayalimde taş ve toprağın altın, insanların bal kadar tatlı olduğu İstanbul'a gidiyordum. Koca bir tabela geliyordu gözümün önüne, "Doktor Agop Arslanyan." *Pıladz* hala ne derdi: "Gönül ahmaktır, umar!"

Âşık Tokatlı amcamın eşi, belki de Tokat'ın en güzel kadını Lusi yengem, anam, ben, Turhal'a doğru yola koyulduk. Onca yolu tek kelime konuşmadan gittik. Suskunluk hepimizi avucuna almıştı. Hassas bir kadın olan Lusi yengem yol boyunca ağladı. Hiç kılmıdamadan oturuyordum. İlk kez bir kostüm giyiyordum, ön göğüs cebime bir ayna, bir de tarak koymayı unutmamıştım; bu, kostümün havasıydı. Başımdaki kasket bile kumaşla aynı renkteydi. Vay be, şöyle bir resmimi çekseler ne afili olurdu! Turhal'da indik, istasyonda beklemeye başladık. İlk defa tren görecektim. Kahve gibi bir yere oturduk. Anam istasyonda uzun boylu, Çerkeş kıyafetli yakışıklı birini gördü.

"Ooo, bizim Çerkeş Yusuf ağa."

Adam da bizi görmüştü.

"Ooo, Pehlivan ağamın gelini. Hayrola, nereye gidiyorsun böyle? Ne o, yoksa Sivas'a mı yolculuk, kızının yanına?"

"Yok ağa yok, bizim deli oğlanı İstanbul'a yolluyorum."

Adamcağız şaşırırverdi:

"Yahu Makır bacı, bu deli 'hel' demiş sen de ona 'bel' olmuşsun⁺. Tövbeler olsun!"

"Allah'a emanet artık. Laf dinletemedik, bir kere ağzına bal sürüldü, bağlasan durmaz. Bu deli oğlanı yollamazsam kaçıp gider."

"Peki kime gidiyor bu oğlan?"

"Haydarpaşa'da amcası karşılayacak. Sen de galiba İstanbul'a gidiyorsun. Mukayyet ol oğluma, önce Allah'a, sonra sana emanet."

"Hiç kaygun olmasın hatun abla. Kayınbabanın çok ekmeğini yemişim, iyi ki bana rastladın. Dört gece üç gün yolumuz var, bu çocuk perperişan olurdu."

Yolda

Yusuf amca yol boyunca bana hayat hikâyesini anlattı. Meğer onu atlı Çerkesler, Tehcir zamanı o daha üç yaşındayken, ölmüş bir kadının yanında çırılçıplak vaziyette ağlarken bulmuşlar. Çerkeslerde at her şeydir, atı olmayan Çerkeş yoktur. Bir defasında babam değirmende beni bir Çerkeş köyüne götürmüştü de, genç kızların, oğlanların giyim kuşamlarına hayran kalmıştım. Bizim Tokat halkı ne yazar onların yanında! Evlerinde her şey gümüştü; babamla bana çay yaptılar, gümüş semaver, gümüş çaydanlık, gümüş bardaklar. Kızları, erkekleri bizim Tokat'takinden çok daha serbestti. Mızıka dedikleri, ama akordeona benzeyen körüklü bir çalgıları vardı, onun eşliğinde ritmik, kıvrak danslar yapıyorlardı. İşte Çerkesler bu çocuğu atlarının terkisine alıp köye getirmişler, temizleyip paklamışlar. Onu bulan adam adını Yusuf koymuş ve kendine evlat yapmış.

"Ben askerlik çağıma geldiğimde anlattı babacığım bana bütün bunları. 'Artık yirmi yaşındasın, istersen Tokat'a gidebilirsin, belki bir akraban çıkar, vebali bizden gitsin, seni azat ediyoruz,' dedi. Askere giderken onlarla vedalaştım, dönüşte Tokat'a yerleştim. Geçmişe dair hiçbir şey bilmediğim için kimseyi bulamadım, yengen Yeran'la evlendik ha deli oğlan. Vaftiz olmadan papaz efendi düğünümüzü yapmadı, biz de vaftiz olduk. Yusuf'un Ermenicesi olan Hovsep ismini aldım ama

herkes beni Çerkeş Yusuf diye çağırır.”

Yusuf amca Tokat'ta deri ticareti yapıyordu ve çok saygı görüyordu. O yolculuk boyunca beni bir baba gibi sahiplendi. O zamanlar kompartımanlarda fileden yapılma yük yerleri vardı. Yusuf amca diğer yolculara:

“Ağalar, şu hamağı bu delikanlıya yatak yapacağım. Çocuktur, dört gece uykusuzluğa dayanamaz, harap olur,” dedi ve ben dört gece o filenin içinde yattım.

İstanbul... İstanbul...

Haydarpaşa'ya vasıl olduğumuzda bitkin vaziyetteydim. O ne heybetli binaydı, çocuk romanlarında okuduğum dev şatolara benziyordu. Biz onun yüzde birine konak derdik Tokat'ta, vay canına, alt tarafı tren garı. Çerkeş Yusuf amcayla vedalaştık. Tahta bavulumu yere koydum. İriyarı bir adam bana doğru geliyordu. Onu resimlerinden tanıdım. Babamın evlat gibi büyütüp İstanbul'a yolladığı, çok çok sevdiği için hep “paşa kardeşim, paşa kardeşim” diye andığı, sonraları ismi Paşa'ya çıkan Yervant amcamdı.

Şaşkındım, bir rüya içindeydim adeta; ayakta mıydım, uyuyor muydum, uyanık mıydım? Işıklar vardı her yerde pırıl pırıl, üst üste binalar, ilk kez gördüğüm deniz, düdük çalan vapurlar, insan seli... Tokat'ta yol boyu yürüdüğümde o kadar az insana rastlardım ki, burada halk sokağa dökülmüş gibi geliyordu. Otomobiller, tren gibi ray üstünde giden tramvaylar... Şehir insanları bu süratle nasıl dayanabiliyordu acaba?

*

Tokat'ta Sivas'a ve Samsun'a çalışan iki otobüs vardı. Bir de, yakın vilayetlere sebze taşıyan, marş basması için önüne bir demir takılıp durmaksızın çevrilen kamyonetler... Bin bir güçlkle marş basar, bir süre sonra bu defa da aşınmış dolma lastiklerden biri inerti. Kısacası, bir kamyonun Tokat'tan Sivas'a gidişi Atlas okyanusunu aşmaktan daha zordu.

Tokat'a otomobili ilk getiren ünlü Madımağın Celal'di. Dört köşe, tıknaz bir adamdı. Yaz kış kafasını usturayla kazıttı. Hiç kimseyle konuşmayan, burnundan kıl aldırılmaz, pek tekin de olmayan biriydi. Tokat'a ilk kez kırmızı bir Ford ile girdiğinde şehirde yer yerinden oynadı. Kimileri buna cin arabası dediler. Behzat caddesinde bir aşağı bir yukarı piyasa yaparken nice kedi, köpek, tavuk, hindi ezdi. Kim, ne diyebilirdi ağalar ağası Madımağın Celal'e?

Behzat caddesiyle Sulu sokağın kesiştiği yerde Tekel bayii Remzi efendinin dükkânı vardı. Madımağın Celal bir gün arabasıyla dükkânın kapısını devirip içeri girmiş. Remzi amcanın nutku tutulmuş, ama Madımak oralı değilmiş. Cebinden parayı çıkarmış, “Remzi, bana bir paket sigara ver!” demiş. Adamcağız korku içinde, “Yahu Celal, sen cinlerle yaşıyordun, şimdi cinlerin arabasını da aldın, tam cin olmuşsun!” diyebilmiş.

*

Vapura bindik. Tokat'taki son günlerimde allahâısmarladığa gittiğim *Şapatabah*^[27] Hovsep dayı: “Agop oğlum, İstanbul'a gidince Galata denen köprüye dikkatli bak, altından tekneler geçerken kerpeten gibi açılır kapanır. Karşısında, denizin ortasında, padişahın kızını yılan sokmasın diye yaptırdığı kuleli bir yer var, oraya Kız Kulesi derler. O ne güzel bir yapıdır, denizin içinde bir inci gibi, benim için o kuleye bir selam ver. Boğazın güzelliği de dillere destandır. Ortada deniz büyük bir nehir gibi akar, iki yakası yemyeşil ağaçlar, köşkler, yalılar, konaklar... Saatlerce bak, doyamazsın.”

O gün Hovsep dayırı hayranlıkla dinlemiştim, şimdi İstanbul’daydım, ama ne köprüye, ne Kız Kulesi’ne, ne de boğaza bakabiliyordum, zira nerede olduğumu, ne yaptığımı, adımımı nasıl atmam gerektiğini, ayakta nasıl duracağımı bilemiyor, ağzım açık, elimde tahta bavulum, amcamın ardı sıra yürüyordum.

Amcam bana şöyle bir sıkı sarılmadı. İtalya’nın deli lideri Mussolini gibi kafasını salladı, lütfen bir “hoş geldin” dedi.

“Aman oğlum, ağzını o kadar açma sonra içine sinek kaçar!”

Utancımdan kıpkırmızı oldum. Ama ne yalan söyleyeyim, ne kadar dikkat edersem edeyim şehrin haşmetinden yine de ağzımı kapayamıyordum. Zaten Yusuf amca “İstanbul’da öyle binalar var ki, tepesine bakayım dersin şapkan kafandan düşer!” demişti. Binaların tepesine baktım ama şapkam yere düşmedi, zira amcam daha ilk andan şapkama kafayı takmıştı:

“Şu başındaki *gollig*^[28] kasketini çıkar, bir daha da taktığını görmeyeyim.”

Golliğin ne olduğunu bilmiyordum ama bir kez daha utancımdan yüzüm al al oldu, yavaşça kasketimi ceketimin cebine soktum ve tramvaya bindik. Şişhane yokuşu diye bir yeri çıkmaya başladık. İstanbul’da böyle dik yokuş olur muydu? Sonraları anladım ki İstanbul’da hiç düz yol yok, hep yokuş, yaşam yokuş, her anın yokuş; durmadan bu yokuşlarda çırpınacaksın ki nihayet düze erersin.

Amcam kafamda bir kayıt defteri olduğunu zannetmiş olmalı ki her tramvay durağının ismini söylüyor ve “Unutma bu isimleri!” diye tembihte bulunuyordu.

Biraz tereddüt, biraz korku içerisinde, “Olur emmi,” dedim.

“Aman, bu kelimeyi bir daha duymayayım! Emmi Tokat’ta kaldı, bana amca diye hitap edeceksin!”

“Peki amca,” dedim ve nihayet ismini çok kereler duyduğum Taksim’e geldik. Tramvaydan indik. Tokat’ta okul kitabında gördüğüm ünlü Atatürk heykeli Taksim’in orta yerindeydi, tanıdık bir şeyi görmüşçesine uzun uzun baktım o heykele. Amcamların oturduğu Feridiye caddesi hayli uzun bir caddeydi. Dört katlı bir evin önünde durduk, en üst kat amcamın dairesiydi. Buranın balkona çıkan bir odası çekme kat gibiydi, balkon da iptal edilip oda şekline sokulmuştu. Buraya amcamın “analığım” dediği ihtiyar bir kadın sığınmıştı, hemen köşedeki somya bana aitti. Sağ olsunlar, orayı o ihtiyar büyükanneyle paylaştık. Yengem asabi, mağrur, hep tepeden bakan bir tipti, ama ben İstanbul’a bir baltaya sap olmaya gelmiştim, kimseyi eleştirmeye hakkım yoktu. Onlara ben yalvar yakar olmuştum beni alsınlar diye.

Vay kaplara kacaklara sığmayan Agop, bu hallere de mi düşecektin!

Gurbetlik

Bir gün değirmende ağbimle yeni uçmaya başlayan bir şahin yavrusu yakalamıştık. Onu yakalayacağız diye parmaklarımız kan içinde kalmıştı. Niyetimiz kötü değildi, sadece kuşu beslemek istiyorduk. Çok maharetli olan Osgihan ağbim gün boyu uğraştı ve söğüt dallarından çok güzel bir kafes yaptı. Yavruyu kafese koyduk, yumurta haşladık, yiyecek ne varsa önüne koyduk. Yavru, yiyeceklere hiç bakmıyor, pençesiyle kafesi parçalamak için çırpınıyor, ateş gibi gözleriyle bize nefretle bakıyor, adeta kin kusuyordu. Bir süre sonra başını kafese vurmaya başladı. Büyük bir hata yapmakta olduğumuzu anladık, kafesin kapısını açıp onu azad ettik. Yavru şahin şöyle bir silkelendi, gerildi sonra yorgun kanatlarını açtı, hafif bir daire çizdi ve geldiği yöne doğru sanki bir özgürlük şarkısı söyleyerek uçup gitti.

*

O yavru şahinle aramızda bir fark vardı. Onu kafese biz zorla koymuştuk, oysa ben kafese gönüllü girmiştim. Modern şehirde bir köylü, bir değirmenci oğlu Agop'tum! Artık duyamayacağım sesler geliyordu aklıma. Sabahları serenat yapan horoz sesleri, çoban köpeklerinin ardı sıra yürüyen koyunların çingirakları, kuzu sesleri, yelesini rüzgâra kaptırmış atların özgür kişnemeleri, yüzlerce, binlerce serçenin, sığırcığın şarkısı, birbirine yaslanmış selvi ağaçlarının çıkardıkları hışırtı.

Şehirde ise hep binalar, binalar... Elini uzatsan karşıdaki evin penceresini açarsın, ama bunun adı gelişme! Biz Tokat'ta çok gerilerde kalmışız, bağlı bahçeli iki katlı evlerde saray misali oturuyormuşuz. Gece yarılarına kadar çalan tramvay çanını dinliyor, daracık yatağımda kımranmadan uyumaya çalışıyorum. Kımransam düşerim diye korktuğumdan put gibi yatıyorum. Ya Rab, ne zaman sabah olacak, olacak da bu insan ininden, Taksim, Feridiye caddesi 49 numaradan dışarı çıkacağım.

*

Tahtaba köyünden ihtiyar bir kadıncağz, Gülcivan ana hastalanmıştı bir gün. Arabayla Tokat'a getirdiler, anamın bir arkadaşının anasıydı. Anam onu bin bir rica minnetle Tokat Devlet Hastanesi'ne yatırdı. Kadıncağz bir gün kalabildi hastanede, ertesi gün yalvarıyordu:

“Ne olur Makır kızım, beni evine götür.”

Anam Gülcivan anayı hastaneden çıkarıp bize getirdi. Ona yüklükten çıkardığı en güzel yatakları serdi, etrafında bir hastabakıcı gibi fır dönüyordu, tek ki Gülcivan ana rahat etsin. Kadıncağz iki gün sonra:

“Makır kızım, hele köye bir haber sal da oğlum Ardavazt gelsin, beni köyüme götürsün.”

Anam çok hayıflandı:

“Gülcivan ana, burada kal, doktora yakın olmak iyidir, yoksa seni rahat ettiremedik mi?”

“Yok kızım, Allah senden razı olsun. Ben galiba öleceğim, gidem de köyüme, ahır sekimde şöyle bir yatam, hiçbir şeyim kalmaz.”

Ahır sekisi ahırın bir köşesine yapılmış bir odadır. Kışın çok soğuk olduğunda hayvanlarla beraber orada sıcak sıcak yatılır. Kadıncağz sekisini arıyordu. Ben de İstanbul'da kendi halimi onunkiyile özdeşleştiriyor, mahzunlaşıyordum. Burukluk beni esir almıştı ama yine de kendimi teselli etmeye çalışıyordum.

“Kimse seni allı pullu haberlerle, ille de gel diye çağırmadı. Kendi düşen ağlamaz, kimse sana ‘vah yavrum’ demez. Hem olan ne ki? Henüz ortada bir şey yok, kim bilir belki de yarın doğacak bir güneş seni huzura erdirecek. Hani *Pıladz* hala demişti, kızlar için ayrı erkekler için ayrı yatılı okullar varmış, bir de bakarsın öyle bir okuldasin.”

*

Anam kostümümün iç cebine bir on lira dikmişti. Tramvayda ikinci mevki üç kuruştı, yani cebimdeki az para değildi. Anam parayı düşürmeyeyim diye cebimin ağzını firketeyle kaparken: “Bu paraya mukayyet ol, kimseye kaptırma. Orası İstanbul, ne olur ne olmaz. O şehre giden, havasından mı suyundan mı, değişir, oraya uyarmış. Baktın olmadı, üçüncü mevki tren yedi lira imiş, Tokat'a bir bilet alırsın, üç lirayı harçlık eder, baba evine dönersin.”

Geldiğimin dördüncü günü, içerde bir askıda asılı duran ceketimin iç cebine elimi attım. Cep bomboştu. Tek dayanak noktam olan mütevazı servetim gitmişti. Utana sıkıla amcamın yanına gittim:

“Amca, iç cebimde bir para vardı, trenden inerken duruyordu, sonra acaba yolda mı düşürdüm?”

O yaşta kendi kendini kandırırsın, karşıdakini de kandırdığını zannedersin; ne yapayım, alenen

“siz mi aldınız?” diyemezdin.

Amcam birden kızardı, gözleri fırıl fırıl dönmeye başladı:

“Önce bir hareketlerini düzelt, karşıdakiyle konuşmayı öğren! Artık ahırdan çıktın, insanlar arasına girdin! Yontul, bu kütüklüğünle kalma! Ne bana ne yengene soru sorabilirsin sen, böyle bir hakkın yok! Biz sana soru soracağız, sen yalnız cevap vereceksin!”

Tokat’ta yabancı bir mahalleden geçtiğimizde kalabalık bir grup bizi karşılarsa, dönüş yok, dayak yiyeceğiz demkti. Öyle zamanlarda soğuk bir ter basardı beni. Aynı teri o an da hissettim. O güne dek babamdan bir fiske dahi yememiştim, anamın dayağı günlük besinim gibi olduğu için kaale alınmazdı zaten. Oysa bu adam beni döverse bana çok acı gelecekti. Neyse ki fırtına çarpmadı, geçti gitti.

Benim bildiğim, eşlerden biri kızıp sinirlendi mi diğeri işi küllemeye bakar, yatıştırır. Yengem ise tam aksiydi, yangına körükle giderdi. Masallardaki abartılmış kötü kadınları geçirdi. O kötü kadınlar yengemin yanında kanatsız birer melek gibi kalıyorlardı. Amcama kükrediği zaman o koca herif iki kat olurdu. Hiç alışıık olmadığım, ailemde hiç görmediğim huylar vardı bu evde. Her akşam ikisi arasında bir çingar kopar, ben naçar, fırtına geçene kadar bir deliğe sinerdim.

*

İstanbul’a vardığımın ilk haftası bir müjde aldım. Hafta başında Kapalıçarşı’da kuyumcu cıraklığına başlayacaktım. Yıl 1946. Kapalıçarşı’da kuyumculuk yüzyıllar öncesine dek uzanan bir Ermeni geleneğiydi. O zamanlar sıra sıra Ermeni kuyumcuları vardı, arada da ilaç niyetine Rum, Türk, Yahudi dükkânları. Çalışacağım yer Garbis Keçeci’nin ünlü Şen Tokat Pazarı’ydı. Evden bir nebze de olsa uzaklaşacağım, günün büyük kısmını bu dükkânda geçireceğim için çok mutluydum. Boşuna dememişlerdi: “Kul bunalır, bunalır, ama beklemediği bir anda Hızır yetişir.”

*

İşe başlasam da evde üzerimdeki baskı her geçen gün daha da artıyordu. Bir mengeneyle sıkıştırılıyormuşum gibi geliyordu bana. Üç cengâver ellerinde paslı kılıçlarıyla bana saldırıyordu sanki; her biri beni casus gibi kullanmaya çalışıyordu. Yengem “Amcan yolda karılara kızlara bakıyor mu?” diye soruyordu. Amcam, “Ben evde yokken yengen pencereye çıkıp gelip geçenle, erkeklerle konuşuyor mu?” ihtiyar cadı da “Yengenle amcan benim hakkımda ne konuşuyorlar?” diye sıkıştırıyordu. Durmadan “Hayır, görmedim, duymadım, bilmiyorum,” diyor, üç maymunu oynuyordum. Kızıyorlardı o zaman bana, ne aptallığım, ne alıklığım, dangalaklığım, kıroluğum kalıyordu. Her şeye boyun eğdim, boynum kıldan inceydi, kimseden şikâyetim yoktu. Kendim etmiş, kendim bulmuştum, Tanrı’nın bana verdiği cezaydı bu.

*

Babamın kan kardeşi Muşeg Boyacıyan Kadıköy’de oturuyordu. Tokat’ın en değerli ailelerinden *zıpkacı* Mihran emminin kızı Kayane ile evliydi. Hiç görmemiştim ama methini çok duymuştum. Amcamla haber yollayıp beni durmadan yemeğe davet ediyordu. O zamanlar Kadıköy’de bütün evler bahçe içindeydi ve bu bahçeler envai çeşit meyveyle süslüydü. Kadıköy’den Bostancı’ya kadar olan şerit Tokat’tan farksızdı, hep bağ bahçe. Sonraki yıllarda bu cenneti beton yığınlarıyla dümdüz ettiler.

Evcek yola çıktık. İstanbul’a geldiğim bir yıl olmuştu ama ilk kez vapura binip şehri görüyordum. Vapurda dışarıda durmak için izin aldım, izin verdiler ama bin bir ihtarla: “Kenarda durma, biri bir şey söylerse cevap verme, vapur iskeleye yanaşınca bizi bekle!”

Tanrı’nın bir cenneti olmalı bu şehir-i İstanbul. Göz alabildiğine uzanan güzellikler, masmavi

boğaz, yemyeşil, rengârenk çiçekler içinde kıyıları, sarayları. Gözümden bir yaş çeşmesi gayri ihtiyari akıp gidiyordu. O canım anamı, babamı, bacımı ve kardeşlerimi görüyordum, denizin üstünde yürüyüp gidiyorlardı. “Durun!” diyordum onlara, “Deli Agop akıllandı; buradayım kurban olduğum anam, bir lahzacık durun, neden benden kaçıyorsunuz? Ağbilerim, bir kere yanaklarınızdan öpeyim ne olur!” Ne durdular ne de bir cevap verdiler. Yüzüme bile dönüp bakmadılar ve sonra denizin üzerinde adeta buharlaştılar, kaybolup gittiler.

Başımı demirlere dayadım, boğazın yasemin kokulu rüzgârı yüzümü okşuyor, bir yandan da deniz beni çekiyordu:

“Gel Agop, sen Anadolu çocuğusun, ‘mihnet ile gül koklama, ısırgan otu ondan iyidir.’ Atıver kendini bu beyaz köpüklü sulara, bütün sıkıntıların bir anda biter. Tokat’a dön.”

Dönmem. Köprü altında yatar, hamallık yapar, yine Tokat’a dönmem; sırtıma teneke bağlarlar, herkesin oynucağı olurum sonra!

Bu tahayyüller içinde solmakta iken, birdenbire yüzüme bir ferahlık serpildi, şifa veren bir nefes beni sardı ve bana anamın sütü gibi mukaddes geldi. İrkildim, titredim. Yoksa bu Rab İsa’nın nefesi miydi? Derken ninni gibi tatlı bir ses geldi kulağıma, bozuk bir Türkçeyle:

“Neyin var yavrum, bir şeyin mi var, bir şey mi kaybettin? Sana yardımcı olayım.”

Lacivert eşarbının çevrelediği güzel yüzünde ilahi bir ışık yanıyordu. Bu bir rahibeydi. Anamın anlattığı rahibeyi ilk kez yanı başımda görüyordum. Anam, “Onlar kendilerini Rab Mesih’e adanmışlardır, hiç evlenmezler, isimleri ‘Mukaddes Kızlardır,’ derdi.

Pamuk kadar beyaz ellerini omzuma koydu.

“Bir şey mi kaybettin, neden böyle helak olmuş bir halin var?”

Sanki Tanrı katında hesap veriyordum. Bu şehirde ilk kez birine korkusuz cevap veriyordum.

“Evet ana, kendimi kaybettim.”

O kadar yavaş konuşuyordu ki, kelimeler bir fısıltı halinde çıkıyordu dudaklarından, dalga sesleri onu duymamı zorlaştırıyordu. Yanaklarımı öptü, elindeki beyaz mendille gözlerimi sildi. Donakaldım, kımıldayamadım yerimden. Anam sabahları ben uyurken gelir, parmaklarını gür saçlarımin içinde gezdirir, beni öper koklardı. O munis sesiyle adımlı sordu.

“Agop” dedim.

“Agop, Ermenisin?”

“Evet.”

“Gregoryensin^[29]?”

Bu kelimenin anlamını bilmiyordum.

“Evet,” dedim.

Takdir eden gözlerle baktı:

“İlk Hristiyanlar sizsiniz,” dedi.

Bunu hiç duymamıştım. Cevap vermedim.

Eli omuzlarımdaydı, içimden yolun bitmemesi için dilekler tutuyordum.

“Agop,” dedi, “biz hepimiz kaybolmuştuk, senin gibi başıboş olan, kurtlara yem olacaktır, çünkü sahipsiz koyunu kurt kapar. Tanrı bize acıdı, tek evladını bize çoban olarak yolladı, çünkü kötüye gidiyorduk ve yüce Mesih bizi kurtardı. Nasıl ki bu vapur birazdan limana sığınacak, bizim tek sığınacağımız da İsa Mesih’tir. Sen ona sığın, hiç kaybolmayacaksın. Zira ebedi ve mukaddes limanımız odur.”

Onun kanatları altında bir minik serçe gibi huzur duyuyordum.

“Bak,” deyip Moda yönünü gösterdi. Büyük bir haç görünüyordu uzakta. “Şu haçları görüyor musun? Ben o kilisede bulunurum çok zaman. Her perşembe sabah saat onda iki saat Türkçe ayin yaparız, ne zaman vaktin olursa gel; biz hangi dinden, hangi milletten olursa olsun bütün insanlar için dua ederiz. Allah birdir, zira hepimizi o yarattı. Ne zaman yolun düşerse gel kilisemize, beni ara, Mağdalena rahibeyi görmek istiyorum de.”

Elindeki siyah çantaya davrandı.

“Sana biraz para vereyim; borç olarak, büyürsen, ne zaman paran olursa bana ödersin.”

Hemen elini tuttum.

“Yok teyze,” dedim, “şu an o kadar zenginim ki...”

*

Vapur iskeleye yanaşırken bizimkiler geldi. Uzaktan görmüşler, yengem “Rahibeyle ne konuşuyordun?” diye sordu.

“Tanrı’yı konuşuyorduk.”

Amcam rahibeye sinirlendi:

“Boş kadın!”

Bu sırada benim içimdeki bütün fırtına dinmişti. Bir tüy kadar hafif, bir rüzgâr kadar hürdüm, zira başıboş bir koyun değildim artık, benim de bir çobanım vardı.

Muşeğ amca beni bağrına bastı, ağladı, öptü. Amcama hayır dualar etti:

“Yaptığın çok iyi bir şeydi; kan kardeşime bir yerde borcunu ödüyorsun.”

Amcam Tokat kebablarını yuttukça “Ne demek, ne demek,” deyip duruyordu. Musuş amca yengemi de bana baktığı için övdü:

“Agop’u arada bize de yollayın, hiç çekinmeyin.”

Yengem canı gönülden cevaplamaya çalıştı:

“Ne demek canım, çocuğun bize hiçbir ziyanı yok.”

*

Bu gezi beni çok mutlu etmişti. Fırtınanın gücü ne olursa olsun sığınacak bir limanım vardı artık, dünyam değişmişti, bana zor kurşun işlerdi. Ama evde yavaş yavaş suyum ısıniyordu. Aldığım haftalığı onlara veriyordum, onlar da bana bir harçlık veriyorlardı. Harçlıklarımından artırmaya çalışıyordum ve şeytan içime girmişti bir kere. Biriktirdiğim paraları yanımda tutmuyor, İstanbul’daki en büyük manevi desteğim olan, babamın dayı kızı Elmon halaya veriyordum. Bir süre sonra epey bir para biriktirmiştım. Bir gün İstanbul’dan Tokat’a giden birine verdim bu parayı, anama götürmesini söyledim. Anama da bir mektup yazıp “sakın bana bir şey yazma,” diye tembihledim. Bu, aileme gönderdiğim ilk paraydı.

*

Beş yıl kadar sonra, artık ufak ufak kendi ayaklarım üzerinde duracak hale geldiğimde Mağdalena anayı ziyaret etmek, ona olan gönül borcum için teşekkür etmek istedim. Beyaz bir orkide alıp Kadıköy’e geçtim, kiliseye yollandım. Kapıyı bir rahibe açtı:

“Kimi arıyorsunuz?”

“Rahibe Mağdalena anayı arıyorum.”

Durakladı.

“O şimdi Rab İsa Mesih’in yanında.”

Ne kadar üzüldüğümü görünce rahibe boynundaki haçla beni kutsadı. İyilik meleğimi yakalayamamıştım. Elimdeki tek beyaz orkideyi kilisenin minberindeki İncil'in üzerine koydum. Yukarıdaki bir tabloda bembeyaz kanatları ve şefkat dolu yüzüyle Mağdalena ana bana bakıyordu. Onun sayesinde yaşadığım her türlü zorluk bana kuvvet vermişti beş yıldır. Mücadele etmeyi, yılmamayı, her çıkmazın bir çıkışı, her gecenin bir sabahı olduğunu ondan öğrenmiştim. Onun ilahi ışığı bana ömrüm boyunca göz kırpacaktı.

Kapalıçarşı'da öğle yemekleri ve aşçılar

Öğle yemeğim üç kuruşa çeyrek ekmek -param olduğunda yarım ekmek- ve on kuruşluk tahin helvasından ibaretti. Çarşıdaki Rum bakkal Todorî usta beni görünce kahkahayı basardı:

“Hoş geldin benim yağlı müşterim, her tarafından Trabzon yağı akıyor! Bre *palikarya*⁺ senin gibi on müşterim olsa bir hafta sonra sermayeyi kediye yükler, gider Sultanahmet camiinin önünde el açarım!”

Okkalı göbeği, şarapla al al olmuş yanaklarıyla sempatik adamdı Todorî usta. Bazen artmış kaşar ve salam parçalarını bir kâğıda kor, “Al bre Pehlivan, bunlar sana hediye, para istemez,” derdi.

Şu bir gerçek ki Kapalıçarşı'daki ustalar merhametsiz ve acımasızdı. İki kardeş olan ustalarım her öğlen lokantadan gelen nefis yemekleri midelerine indirirler, beni buyur etmezlerdi. Taksim'deki Trigon adlı Rum pastanesinin vitrinindeki pastaları içim eriyerek seyreder, ilerde çok para kazanırsam on pasta birden yiyeceğime dair sözler verirdim kendi kendime. Yokluk insanı hayal denizinde yüzdürür. Büyük ustam yemek yerken öyle kendinden geçerdi ki, ağzının iki yanından yağlar akardı. Eh, yediği, çarşının en kral aşçılarından Vanlı Mihran ustanın yemekleriydi.

*

Kapalıçarşı kuyumcusu kadar boğazına düşkün esnaf yoktur. Onun için en ünlü aşçılar o zamanlar çarşıdaki lokantalarda çalışırdı. Bursalı iki Rum'un işlettiği Bursa lokantası meşhurdu ama iki ortak her gün hesap yüzünden kavga ederdi. Lokantanın garsonları ikiye ayrılır, tencere tabak birbirine girer, harp edilir, karakoldan polis gelince anca barışılırdı. Ertesi gün aynı harp tekrarlanır, para çekmecesine hangi ortak önce yetişmişse hasılatı cebe indirir, akşam kasayı boş gören öbür ortak ortalığı ayağa kaldırırdı. Ermenice çok güzel bir deyim vardır: *Koğî koğen koğtsav, Asdvadz desav zarmatsav*.^[30] En sonunda Bursa lokantası kapandı ve yerine bir banka şubesi açıldı.

Ermeni lokantalarındaki ustaların her birinin kendine özgü yemekleri vardı. Mihran ustanın yaptığı *havidz*^[31] denen Van tatlısı koca tepsilerle yapılır, hepi topu iki saatte biterdi. Hayk ustanın tandırının kokusu çarşayı tutardı. Hele toprak kapta yaptığı çoban güvecinin tadına doyum olmazdı. Mekânının adı “Türk lokantası”ydı. Üç katlı binada yer bulmak meseleydi.

Zırdeli Zare ustanın muhtelif balık çorbaları, midye dolmaları meşhurdu. Ama Allah korusun, kapıdan sığmayan o dev adam bir coşsun, ne tabak ne bardak bırakır, her şeyi kırıp dökerdi. Zare usta Nafia⁺ askerliği zamanında yol yapımında çalışırken bir taş yığınının altında kalmış, ölümden dönmüştü, siniri o günlerden kalmaydı. Oysa krizi tutmadığı zamanlar ne iyi adamdı. Benim gibi *hulez*^[32] çocuklar ustalarımıza yemek sipariş ettiğimiz zaman hemen okkalı bir midye açar, üstüne de biber ekler, “Ye *dzo*^[33], çükün düşmesin!” derdi.

Patronlar bu lokantaların her birini haftanın bir günü ziyaret ederdi mutlaka. Topikçileri,^[34] lakerdacıları ise her köşede görürdün. Ama hiç kimse ıstakozcu Hampik ağa gibi olamazdı. Cyrano de Bergerac'ın⁺ burnundan büyük, biber veya patlıcan gibi bir burun, hep sarkık kalın dudaklar, açık

düğmelerinden kıllar görünen bir göğüs ve belde Acem kuşağı. Yüzlerce Ermeni kuyumcunun çalıştığı Çuhacı hanın önünde “Ben böyle canavar görmedim!” diye bağırır, *çavelasındaki*⁺ ıstakozun övgüsünü yapardı. “Kamyon çekiyor!” diye haykırırdı, “Nah, az önce Gedikpaşa yokuşunda bir kamyon kalmıştı, işte bu canavar çekti!” Anadolu’dan mal almaya gelmiş adamlar tezgâhının önünden geçerken birdenbire duraklar, ıstakoz denen deniz canavarını hayretle seyredерlerdi. Hampik ağa onları görünce coşardı: “Vay hayvan vay, ben böyle hayvan görmedim!” Adamlar bir an alınırlar, ama o hiç istifini bozmaz, ıstakoza bakarak, “Ama ne hayvan! *Çorkodanı*^[35]!” derdi.

İşte bütün bu yemekler içinde ben tahin helvası ekmekle yaşar gider, yutkuna yutkuna doyardım.

Sırpuhi hala

Zaman çarkı lehime dönüyordu. Canım kadar sevdiğim kan kardeşim Lafazanların Murat İstanbul’a geliyordu. Onunla Tokat’ta beraber nice omuz omuza kavgalar vermiştik. Şeytan tüyü vardı Murat’ta, her kavgadan muzaffer çıkardı. Murat’ın yaz sonunda çok sevdiği dayısının yanına geleceğini duyunca günleri saymaya başladım. Artık yıldızım parlıyordu, acaba rahibe Mağdalena benim için de mi dua etmişti? Bana yeni bir hayatın başlangıcını müjdeleyen sürprizler art arda geliyordu.

Hemen yanıımızdaki evde Ermeni bir çift oturuyordu. Sırpuhi hala bizim evdeki huzursuzlukları, kavgaları, dövüşleri hep duyar, bana acırmış. Güçlü kuvvetli, gözünü budaktan sakınmayan, kıvırcık saçlı güzel bir kadındı. Mahallenin hiçbir delikanlısı ona kötü gözle bakamazdı. Kocası Harutyun amca mazlum, sessiz, efendi bir adamdı. Plymouth marka arabasıyla Taksim’den Sarıyer, Büyükdere taraflarına taksicilik yapardı 25 kuruşa. Çocukları olmamıştı. Ben onları tanıdıktan bir süre sonra, Harutyun amca, tam da ruhuna uygun bir biçimde, arabasının içinde uyurken hayata veda etti. Yapayalnız kalan Sırpuhi hala bana bir gariban gözüyle bakar, amcamla yengemden hiç çekinmeden balkondan seslenirdi:

“Agop oğlum, şu pastayı ye de içim açılsın, aslan oğlum!”

“Oğlum, şu sıcak köfteleri yut bakayım!”

Ya Rab, yoksa bu kadın gizli bir rahibe miydi? Olamazdı, zira mahallede can sıkıcı bir olay olursa bir erkek gibi yakası açılmamış küfürleri basardı. Sivas ellerinden gelmişti. Sivas’ta yaşayan Murat ismindeki dayısını anlatırdı bana hasretle:

“Alnı bir karış gelirdi dayımın, her at onu taşıyamazdı. ‘Murat geliyor’ dediklerinde yedi mahalle ayağa kalkardı. Yiğitliğiyle yörede nam salmıştı,” der, nedense sonrasını anlatmazdı, “Bizim ailenin Sivas’ta kalması mümkün değildi artık. Ne yapalım, kalktım, bu kaypak İstanbul’a geldim.”

Bir cumartesi akşamı amcama, “Oğlanı bu akşam bana verin, yarın sabah erkenden gezmeye götüreceğim,” dedi.

Amcam dakikliğe çok önem verirdi.

“Akşam kaçta dönersiniz Sırpuhi hanım?” diye sordu.

“Aşağı yukarı yedide evde oluruz.”

Evden alacaklarımı alıp Sırpuhi halaya gittim. O zaman evlerde banyo yoktu. Kazanla su kaynatılır, tuvalette bir oturağın üzerine oturulup o suyla yıkanılırdı.

Sırpuhi hala:

“Soyun oğlum,” dedi, “seni bir güzel yıkayayım. Yarın sabah Kartal’a gideceğiz, bizim Surp Nişan kilisesinin⁺ günü. Öğleyin de yukarıdaki bağlardaki ayazmaya⁺ gider, orada kâğıt kebabı yer, öneriz.”

Ne diyordu bu dev anası, dünya güzeli kadın? Kilise, bağlar, kâğıt kebabı... Yerimden fırlayıp boynuna atıldım, karşılıklı ağladık. Bir süre sonra “Soyun oğlum, su ısındı,” dedi. Durakladım, kadın yanında ben nasıl soyunurum? Durakladığımı görünce birden uyandı:

“Ulan, burada kedi falan yok ki bamyayı kapsın Agop!”

Anam, “Deli, deli görürse saklanacak yer arar,” derdi. Sırpuhi hala da benim gibi deliydi işte.

Başımдан taslarla sular aktıkça kendimi aklanmış paklanmış hissediyordum. Sırpuhi hala “Otur bakalım Harutyun eniştenin koltuğuna,” dedi. Oturdum, tepsi içerisinde çay ve envai çeşit yiyecek geliyordu önüme. Kendimi bir kral gibi hissediyordum, yün yatağıma yattığım zaman Sırpuhi hala dayısının yiğitliklerini anlatıyordu. Uyumuş kalmışım. Sabah Sırpuhi halanın sesiyle uyandım:

“Kalk bakalım Agop can, kahvaltımızı yapalım.”

Amcamların evinde önüme konulan bir gıdım peynirle yapılan kahvaltılara benzemiyordu bu. Sırpuhi halanın masasında kuş sütü eksikti yalnızca. Yola çıktık, vapura binip Haydarpaşa’ya geçtik. Kartal’a kadar bütün yol bağlarla, bahçelerle, köşklerle, meyve bahçeleriyle doluydu. Allah’ım Tokat bu, Tokat işte! İşte aynı bağlar, aynı bahçeler. Trende bu güzellikleri şevkle seyrede seyrede Kartal’a geldik. Surp Nişan kilisesinde mahşeri bir kalabalık vardı. Çok güzel bir ayin yapıldı. Ayinden sonra Yakacık’a çıkıp Ayazma adlı lokantada kâğıt kebablarımızı yedik, her şey çok güzeldi. Sırpuhi halayla konuşup gülüşüyor, yeşilliğin, temiz havanın tadına varıyorduk. Faytonlar, Tokat’taki gibi çeşmeler, üzüm bağları, çoğu Ermenice konuşan bir kalabalık. Bir rüyada gibiydim ve Tanrı’dan beni bu rüyadan uyandırmamasını diliyordum.

Sırpuhi hala benim okuma tutkumu çok iyi biliyordu. Ben de ne yaparsam yapayım konuyu okula getirmeden yapamıyordum. Boş zamanlarımda Taksim’deki Esayan⁺ okulunun önünden geçer, okul binasını bir mabet gibi seyredirdim. Kimi zaman okul dağıldığında ben de sokakta öğrencilerin arasına karışır, kendimi öğrenci gibi hissetmeye çalışırdım. Gerçi bazen kıyafetime bakıp, “Sen bu kıyafetle talebe olamazsın, kendini kandırıyorsun,” diye kızardım ama bu bir tutkuydu bende. Bugün dahi okumuş yazmışlara, çizip çiziktirmişlere karşı hürmetim sonsuzdur.

Dönüş yolunda Sırpuhi halayla okul konusunda derin bir sohbete koyulduk. Sırpuhi hala süngümü düşürmek pahasına bana gerçekleri söylüyordu:

“Bak oğlum, sen şu şartlarda okula gidemezsin. Kaç yıldır okuldan uzak kaldın, dağıldın, yıprandın, kendini toparlaman çok zor. Artık on dört yaşına geldin, süratin kesilmiştir, yoksa ben seni okula yollardım. Ama yine de senin yapacağın çok işler var. Bak ki kendi kendini yetiştir, bir an önce aileni buraya getirmeye çalış. Yağlı, yağsız, kap kacaksız da olsa senin evin, senin ailen olsun.”

“Doğrusun Sırpuhi hala, kulağım da kalbim de sendedir,” diye cevapladım onu. Ama bir süre sonra yeni bir cevher yumurtladım. Sırpuhi hala Fransız yetimhanesinde yetişmişti ve çok güzel Fransızca konuşuyordu.

“Sırpuhi hala bana Fransızca ders verir misin?”

Güldü: “Agop can, sen hangi milletsin?”

Şaşırdım: “Ermeniyim?!”

“Ermenice biliyor musun?”

“Bilmiyorum”

“Ermenice bilmiyorsun, Fransız mı olacaksın da Fransızca öğrenmek istiyorsun; sen önce kendi lisanını, Ermeniceyi öğren.”

Durakladım, utandım, biraz da cahilliğime yandım.

“Kusura bakma Sırpuhi hala,” dedim mahzun.

“Bilakis, öğrenmeye istekli olman beni her zaman memnun eder, ama insan önce kendini tanımalı, kendini tanımayan insan dünyanın en komik insanıdır. Evvela nesin, ne değilsin, bunun cevabını gayet rahat vermelisin. Fransızcanın da sırası gelir, İngilizcenin de, ama kendini iyice bildikten sonra.”

O günden sonra Ermenice öğrenmeye karar verdim. 1948 yılında İstanbul sokaklarında, caddelerinde elinde bir alfabe ile bağıra çağıra harfleri tekrarlayan bir çocuk gördüyseniz o bendim işte.

O günün akşamı eve saat dokuzda vardık, geç kalmıştık. Gün boyu içimde bir yerleri tırmalayan tedirginliğin nedeni de geç kalma korkusuydu zaten. Sırpuhi hala eve yaklaşınca birdenbire içimin karardığını hissetti: “Dur seni amcanlara ben teslim edeyim,” dedi. Belli ki daha kapıyı açar açmaz parlayacağını bildiği amcama karşı bana kalkan olmak istiyordu. Ben yine de Sırpuhi halaya teşekkür ettim ve ısrar edip onu evine soktum.

Gerçekten de amcam kapıyı hışımla açtı:

“Sokak köpeği, saat kaç!”

Boynumu büktüm, kedi gibi büzüldüm, konuşmanın faydası olmadığını biliyordum artık.

“Çık dışarı! Bu sana ceza olsun, yengen ne zaman gel derse, içeri o zaman gireceksin!”

Demir kapı yüzüme kapandı. Bütün gün sürdüğüm zevk u sefa heder olmuştu. Kapının önünde duramazdım, konu komşu sorgu hâkimi gibi meseleyi öğrenmeye çalışırdı. Yine Sırpuhi halaya gitmeye karar verdim, daha yatmamıştır diye düşünüyordum. Ama birden çekindim, o yiğit kadın olanları duyunca ayaklanır, amcamın evini başına yıkardı. Vazgeçtim. Şöyle Taksim’e kadar bir çıkayım dedim. Öğlen yediğim kebabın tadı damağımdaydı ama yine de acıkmıştım. Taksim’de *Vosgeperan* kilisesinin⁺ köşesinde Lale Muhallebicisi vardı. İçeride büyük bir kazanda kaynamakta olan tavuk suyuna çorbanın kokusunu duyuyordum ama hiç param yoktu; o kokuyu bugün dahi hatırlıyorum. Ortalıkta biraz dolandıktan sonra eve döndüm. Arkadaşım Jilber’in annesi bir rahatsızlığı nedeniyle gecelerini çoğu zaman pencerede geçirirdi, beni kapının önünde beklerken gördü. Neden sonra kapı açıldı, içeri girdim.

Jilber’in annesi amcamların beni kapıda beklettiklerini ertesi gün Sırpuhi halama anlatmış. Bu olay benim için bir dönüm noktası olacak, bir karanlıktan sonra yeni bir gün doğacaktı. Bir iki gün sonra Sırpuhi hala, “Seni en yakın zamanda yanıma alacağım, sık dişini!” diye müjdeyi verdi. Üzerime bir ferahlık geldi, adeta yeniden doğuyordum.

Amcamın dehşetli planı

İstanbul’daki ilk ustam Garbis Keçeci’nin yanından 1948’de ayrılmış, ardından hemen Hagop ve Aram Balyan kardeşlerin dükkânına girmiştim. İş öğreniyor, gittikçe daha maharetli bir kuyumcu oluyordum. Bir gün amcamla aramızda geçen bir olay artık onun evinde kalmamı imkânsız hale getirdi. Amcam ustalarımı tanıyordu, bir gün yanlarına gidip benden dert yanmış:

“Yahu Balyan usta, bu oğlanı Tokat’tan getirdim, inan ki evin ne tadı kaldı ne tuzu, karı koca her gün harp halindeyiz. Ben bunu şimdi Tokat’a yollasam Tokat’a *çal*⁺ olurum. Zira bizim Tokatlılar birbirlerine çok bağlıdır, bilirim çocuğu geri gönderdim diye hakkımda neler diyeceklerini. Gel bana yardım et, bu çocuk tezgâhtan altın alıyor diye işten atıver, ben de ‘çalıştığı yerden çalan çocuğu evimde tutmam!’ diye postalarım hemen Tokat’a.”

Ustamgiller sert insanlardı ama koyu Protestan, gayet koyu Hristiyanlardı ve hiç yalan konuşmazlardı. Amcamın söylediklerini duyunca hayretler içinde kalmışlar:

“Ne diyorsun sen! Hayatta böyle bir şey yapamayız. Biz bu çocuğu çok denedik, köşelere para bıraktık, kasten yere altın parçaları düşürdük, hiçbirini almadı. Baron^[36] Arslanyan, söyledikleriniz bize terstir, ne inancımıza ne kitabımıza sığar!”

Bunları bana küçük ustam anlattı birkaç gün sonra.

“Agop bana bak, ispiyonculuk ayıptır, ama hayır içinse buna ispiyon denmez. Amcan senin için bize ahlaksız bir teklifte bulundu. Çok dikkat et, bir iftiraya kurban gitmeyesin.”

Balyan kardeşlerin dükkânından ancak 1955’te askere giderken ayrıldım. Onlar Arjantin’e göçmeden önce bütün atölyeyi bana bıraktılar ve bunu emeklerimin karşılığı olarak yaptıklarını söylediler. Genç yaşında mesleği öğrenmişim, üstelik yepyeni modeller çıkarıyordum. Piyasada hiçbir atölyede olmayan bu modeller çok beğeniliyor, adeta kapışılıyordu. Ustalarımın kazancı buna paralel olarak artıyordu, benim haftalığım da.

Ustamın anlattıkları beni adeta kalbimden vurmuştu. Artık amcamda duramazdım. Öldüm öldüm, dirildim. Tokat’a gönderildiğimi düşünüyordum, üstelik hırsızlık suçlusu olarak. Pehlivan ailesinde çok şeyler olmuştur, kavgada, külhanbeylik de... Ama bir hırsız... Vallahi aile mahkemesi beni idama mahkûm ederdi. Asırlık ailenin onuruna halel getirmenin cezasıydı bu.

Sırpuhi hala beni amcamgilden istiyor!

Bir pazar sabahı Sırpuhi hala beni amcamgilden bir kız ister gibi istedi. Ama o dağları taşları yıkan kadın, beni öyle bir tezgâhla aldı ki, ayrılırken ellerini öptüğüm yengem ilk kez alnımdan öptü beni.

“Bu çocuğu bana verin ne olur! Harutyun’u da kaybettim biliyorsunuz, evimde bari küçük bir horoz olsun. Bana bir iyilik yapın, yine ne zaman isterseniz gelir size, her zaman yine emrinizdedir. Benim hiç çoluğum çocuğum olmadı, belki bir nebze azalır çocuk hasretim.”

Bir anda kendimi Sırpuhi halanın evinde, özel yatağında buldum, korkuluk niyetine evin erkeği de oldum. Durdurun dünyayı inecek var! Bir kartalın kanatları altındaydım, benim için her şeyi en ince ayrıntısına varana dek hesaplıyor, en ufak bir falsoyu kabul etmiyor, daima benim selametimi düşünüyordu. Tokat’a, anama Ermenice bir mektup yazdı: “Oğlun bizim evin erkeği oldu, çoluğum çocuğum olmadığı için amcasına çok yalvardım, oğlunu aldım onlardan. Agop iyi bir yolda, inşallah yakın zamanda siz de gelirsiniz de birbirinize kavuşursunuz.”

Sırpuhi hala haftalığımı almıyor, “Biriktir,” diyordu, “Benim senin parana ihtiyacım yok. Biriktir, para sahibi ol ki ananı babanı İstanbul’a getiresin.”

Bana iyi bakıyordu, vücudumu ortaya çıkaracak kıyafetler alıyor, “Güzel fotinler, güzel kıyafetler giyin oğlum, on tane kız gelmeli arkandan,” diyordu. Kötü günler geride kalmış, kendime güvenim artmıştı. Anadolu’dan gelme bir köylü çocuğu olduğum için mahallede daha evvel mikropluymuşum gibi benden kaçanlar yanıma sokulmaya başladılar. Allah’ım ne oluyordu bana! Mahallenin Ermeni kadınları hatırıma sormaya bile başladılar. Amcama, yengeme yerlere kadar eğilip hürmetlerimi arz ediyorum. Amcam beni gördüğünde, “Ne zaman istersen evin hazırdır,” diyor. Bense içimden, “Allah göstermesin!” diye dua okuyorum.

Fiyakalı çocuk oldum, pencere perdelerinden kaçamak bakışlar atan kızlar çoğaldı. Ben de hemen âşık oluyor, durmaksızın aşk şiirleri yazıyordum. Hatta bir süre sonra şöhretim artınca arkadaşlarımla aşk mektuplarını da ben yazmaya başladım. Sırpuhi haladan öğrendiğim Ermeniceyi de okuyup yazmaya başladım. Sırpuhi hala Türkçe konuştuğumda duymazdan geliyor, Ermenice pratik yapmamı sağlıyordu. Kurduğum cümlelerde on kelimenin beşi yanlış da olsa Ermenice konuşmaya gayret ediyordum. Ama ne gaflar yapıyordum! Bir gün ustamın midesi rahatsız oldu, yakınımızda,

Gedikpaşa’da ustamın arkadaşı Dr. Varujan Pakin’in muayenehanesi vardı, koştum. İçeride beş altı Ermeni kadın vardı. Doktor telaşla “Hayrola!” dedi. Ermenice, “ustamın midesi çok ağrıyor” demek istedim:

“*Varbedis ıstakozı şad keş gı tzavi!*”

Bir de baktım kadınlar kahkahalarla gülüyor. Meğer Ermenice mide anlamına gelen “*ısdamoks*” ile ıstakozu karıştırmışım. Bir gün de papaz efendiye “*kerayr*” dedim, “*derhayr*” diyeceğime, adama “efendim” diyeceğime “eniştem” demiş oldum böylece.

*

Kan kardeşim Murat İstanbul’a gelmişti. Gece gündüz birlikteydik. Daha önce askerlikte başımdan geçen bir olayı anlatırken sözünü ettiğim Sarkis Seropyan da bize katıldı, müthiş bir üçlü olduk. Ermeni cemaatinin o yıllarda Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş’la başa baş mücadele eden spor kulübü Şişli Spor’a devam etmeye başladık. Kulüp binası Taksim’de, Esayan okulunun yanındaydı. Sarkis spora merak salmadı, dünyası okumak yazmaktı; sonradan da başarılı bir gazeteci-yazar oldu zaten. Ben kulübe üye oldum, üye numaram 154’tü. Murat’la ayda bir liraya atletizme yazıldık. Bir süre sonra ben atletizmden koptum, halter çalışmaya başladım, Murat ise sonraları atletizmde kulübe pek çok madalya kazandırdı. Sonraki yıllarda kulüpte eğitmenliğe başladım. Bugün bile yabancı ülkelerde hâlâ talebelerime rastlarım.

Korist, sporcu, oyuncu Agop

Sırpuhi hala sayesinde kendi ayaklarım üzerinde durabilir hale gelmiştim artık. Beni Tokat’tan uğurlarken anam İstanbul’da kiliseye ilk gidişimde kapının eşiğini öpmemi istemişti. Tokat’ta kilise kalmadığı için anam kilise hasretiyle yanıp tutuşuyordu. Bir süredir Balıkpazarı’ndaki Üç Horan Ermeni kilisesine⁺ gidiyordum, daha önce hiç duymadığım çan sesleri içimi ürpertiyordu. İlk gidişimde hele, çok şaşkındım, ömrüm boyunca yalnızca yıkıntı halindeki kiliseler görmüştüm, bu gördüğüm ayaktaki ilk Ermeni kilisesiydi. Eşikte eğilip diz çöktüm, yeri öptüm. Büyük ağbimin ilahilerinden birini okuyarak içeri girdim. Tokat’ta, evimizde ağbimin yönettiği ayinlerde dualarımızı çoğunlukla Türkçe yapardık.

İşte tatlı bir müjde, haleluya

İsa’m geldi artık kalbimize, haleluya

Haleluya kurtulduk, hamdolsun kurtulduk

Rab İsa gelince bize, iman doldu kalbimize

Haleluya, haleluya, haleluya...

Kiliseye sıkça gidip gelmeye başladım. Pazar sabahları ayinlerdeki muganni gençlere imreniyordum. Bir pazar sabahı papazın elini öptüm ve mugannilerin oluşturduğu yarım dairenin içinde yerimi aldım. Diğer çocuklar ne yapıyorlarsa aynısını ben de yapıyordum. Anam bana 10-15 kelime Ermenice öğretmişti, işte bildiğim o kelimeler geldiğinde Enrico Caruso⁺ gibi solo yapıyordum. Sesim defolu çıkıyor olmalı ki, mugannibaşı Hacı İsdepan Garabedian kulağıma eğildi ve “Yeni geldin daha, kulağını bize iyi ver, her çarşamba akşamı da iki saat çalışmamız var, gel bizimle birlikte çalış,” dedi. Kısa sürede koroya uyum sağladım, her işe koşan, sevilen bir eleman oldum.

1952’de İstanbul gençler halter şampiyonasında 67 kiloda birinci oldum. Dönemin ünlü spor spikeri Sulhi Garan’ın radyoda yaptığı anonsu herkes duymuştu. Artık adım tanınmaya başlamıştı. Tenor olarak kilise korosuna da girdim. İstanbul’a gelen dünyaca ünlü Ermeni şeflerin korolarına

giriyordum. Parseğ Ganaçyan, Hampartzum Berberyan, Ohan Duryan, Ara Bartevyan gibi ustaların korosunda okudum.

Harbiye'deki İnci sinemasına “Çobanın Aşkı” adlı bir film geldi. Filmin afişinde Ermeni oyuncuların adlarını görünce merak ettim. Film, Tiflisli ünlü kompozitör Armen Dikranyan'ın ünlü operası *Anuş*'tan yapılmış bir uyarlamaydı. *Anuş* beni o kadar sardı ki partiyonlarını bulup ezberledim. 1950'de İnci Sineması'nda Osmanlı zamanının ilk kompozitörü Dikran Çuhacıyan'ın “Leblebici Horhor Ağa” operetinde sahneye çıktım. Bir başka seferde de Ermeni mizahının büyük ustası Hagop Baronyan'ın “*Medzabadiv Muratsganner*” (Saygıdeğer Dilenciler) oyununda papazı oynadım. Sahnenin tozunu yutmuştum, çok büyük keyif alıyordum ama bir yandan da haftanın dört günü Şişli Spor Kulübü'nde çalıştırıcılık yapıyordum, ikisine birden yetişmem zordu. Daha bestekârların adını bile söyleyemiyordum ama müziği Viyana'da büyümüş bir çocuk gibi içiyordum. Bulduğum kitaplardan çok sesli müzik hakkında yeni şeyler öğreniyordum. Radyo konserlerinde eserleri tanımaya, bestecileri hakkında kendi çapımda değerlendirmeler yapmaya başladım.

Azaduhi isminde dünya iyisi bir kızcağızla tanıştım. Azad abla diyordum ona, edebiyat düşkünüydü. Üç arkadaşım ile beraber pazar günleri Azad ablanın evine gidiyorduk. Ailesi bizi canı gönülden ağırlıyordu ve birlikte su içer gibi kitap okuyorduk. Okuyor, tartışıyor, öğreniyor, paylaşıyorduk. Yunan mitolojisinden giriyor, tarihten çıkıyor, klasiklere dalıyorduk.

Azad abla bize Ermeni edebiyatını tanıtıyor, o lirik sesiyle büyük Ermeni şairlerinin şiirlerini okuyor, yazarlar hakkında bilgi veriyordu. Bir sürü şiir ezberimdeydi artık, arkadaş topluluklarında yana yakıla okuyordum bunları. O cahil, okumamış kafama rağmen Ermenice edebiyatı Azad abla sayesinde tanıdım ve sevdim. Küçük grubumuzdaki arkadaşlarımla birlikte, yazarlar ve şairler hakkında Ermeni okullarına giden nicelerinden daha çok şey bilir hale geldik, çünkü bizde onlarda olmayan şevk vardı.

Askere gitmeden, on sekiz on dokuz yaşlarımda artık bir nebze düzlüğe çıkmıştım. Koyun yavrusunu büyütür, ama yavrunun artık olgunlaştığını düşündüğünde boynuz vurur ona, “artık arkamdan gelme,” der. Cebim biraz para görmüştü, Feridiye'ye yakın bir sokakta devrin ünlü dansözü Ermeni asıllı Nergis Moğol'un yeni yaptırdığı apartmanın alt katını kiraladım ve ailemi Tokat'tan getirdim. Sırpuhi hala ilerlemiş yaşında bütün malını mülkünü Halıcıoğlu'ndaki Kalfayan kız yetimhanesine bıraktı. Cenazesinde elimden geleni yaptım, onu huzur içinde uyuyacağı sevgili eşinin yanına gömdürdüm.

*

1961 yılında, Şişli'deki Karagözyan yetimhanesinin⁺ toprağının bir kısmına Ankara'dan torpilli bir kodaman el koymak, orayı otoparka çevirmek istiyordu. O toprakta bin bir masrafla Şişli Spor Kulübünün tesislerini yapmıştık. O sıralar Mıgırdiç Şellefyan adında Ermeni bir milletvekili vardı, ondan yardım istedik. Bize, “Siz pazar günü orada bir spor şöleni yapın, ben de İstanbul milletvekili arkadaşlarımı çağırayım, durumu onlara anlatayım,” dedi. Arsanın elden gitmemesi için o pazar günü hemen bir şenlik organize ettik. Biz halter ekibi olarak bir gösteri yapacağız, kız voleybol takımımız, Teknik Üniversite kız voleybol takımıyla bir maç yapacak vs.

Bizim voleybol takımında bir kız gördüm, hemen vuruldum. “Seni çok beğendim!” dedim, “Ben seni hiç beğenmedim!” diye cevapladı. “Seni alırım,” dedim ama o hiç pas vermedi. Bin bir dil döktüm dinlemedi, son taktiğimi devreye soktum ve hindiler gibi şiştım, şiştım, kollarımı şişirdim, kiloları aşırıdım havalara, oralı bile olmadı. Ama ben Tokatlı Agop'tum! Bir süre sonra öğrendim ki bu güzel kız Elmadağ'daki, bugün artık kapanmış olan Bezazyan okulunda öğretmenlik yapıyormuş. Hep başı önde yürüyen, çok kibar bir kızdı. Neticede, 1961'de, ben yirmi sekiz, öğretmen Ağavni

Kaplanyan yirmi yaşında iken onu ailesinden istedik, Ağustos 1963'te de evlendik. Düğün davetiyemize “Kaplan ve Arslan evleniyorlar!” diye yazdık. O günden sonra hayatım tamamen değişti, başarılı bir öğretmen ve sporcu, altın kalpli bir melekti. Yirmi dört yıl daha öğretmenlik yaptı. Bugüne kadar beni nasıl idare etti, bana nasıl dayandı, onu ben de bilmiyorum.

*

On altı yaşlarımdayken “Altın Ayaklar” diye bir film seyrettim. Ünlü bir Rus balerinin hayatıydı, orada Tamara Tamarova adlı bir balerin Giselle’i oynuyordu. Filmden o kadar etkilendim ki evlenip kızım olduğunda onu balerin olarak büyütme kararı verdim. Yanımdaki arkadaşlarım hayalperestliğime güldüler. Yıllar sonra kızım Taksim’deki Atatürk Kültür Merkezi’ndeki Büyük Salon’da Giselle’i oynadı. Arkadaşım Varujan Boyacıyan, “Hey gidi Agop! Hatırlar mısın, çocuk yaşta Melek sinemasında söylediğin sözü? Hey hey! Tokat nire, bale nire?”

*

Yıllar yılı “bahçe, bahçe,” diye yandım tutuştum. Sonraki yıllarda Erenköy’de yeni yapılmış bir binadan bir kat aldım. Müteahhitten balkona çiçeklik yapmasını istedim, inşaat ruhsatını zora sokar diye istemedi. Balkon kocamandı, uğraştım, envai çeşit çiçekler yetiştirdim. Onlar benim bütün dünyamdı. Civarın en dikkat çeken evi oldu benimki. İnsanlar tarif verirken “Hani çiçekli balkon var ya ondan sola dön,” diye anlatıyorlardı. Apartmandan bir grup insan benim bu keyfimden rahatsız oldu ve şikâyet üzerine bir süre sonra balkonumu belediye ekipleri buldozerle yıktı.

İlerleyen yaşımda Toronto’ya taşındığımda dostlarım bana apartman katı almamı örterdiler. “Asla!” dedim, bahçeli ev istiyordum, başka şey değil. Taşındıktan sonra eşimle evi paylaştım, ön bahçe onun oldu, arka bahçe benim. Eşim ön bahçeyi bir çiçek cenneti haline getirdi. Arka bahçe benimdi, asmalar, on bir meyve ağacı, envai çeşit sebze. Artık ikimiz de emekliydik, yılın sekiz ayını bahçede geçirmeye başladım. Büyük torunum Salpi’nin koluna sepetini takıp sebze toplamasını zevkle seyreder oldum.

*

Aziz patrik Şınork Kalustyan’la tanışma şerefine nail olduktan sonra onun neferi olmuştum. Onunla durmaksızın Anadolu’yu gezdim. Neler neler gördüm. Hayır işlerinde onun yanında olmak mutluluğunu tattım. Ah ettiğim hiçbir şey kalmadı; yalnız, Kanada’ya göçtükten sonra Tokat’ımı bir daha göremedim, belki de yüce Tanrım öyle münasip gördüğü için. En büyük okulum insanlık okulu oldu. Bütün insanları sevmesini öğrendim, ayrımsız, nereden gelirse, kim olursa olsun... Zarfin değil mazrufun önemli olduğunu hiç unutmadım.

Getronagan lisesinde⁺ okuyan bir arkadaşım, sonradan doktor çıkan Yetvart Deldağ, 1953 yılında bir gün okuldaki duvar gazetesi için benden bir şiir istedi. Sonradan Hüsnü Neşet adıyla *Cumhuriyet* gazetesinin sanat ekinde de yayımlanan bu şiirde insan sevgisini vurgulamak istemiştım:

Bir insan seveceğim, simsiyah olsun
Bir insan seveceğim, sapsarı olsun
Beyaz olsun, kuzguni olsun
Kara, kızl olsun, sarı olsun
Ne isterse, o renk olsun
Yeter ki insan olsun.
Arayacağım her yerde
Bir gün Çin’de, bir gün Hint’te
Gideceğim ta Kaf dağının ardına
Yeter ki ereyim muradıma.

Bulursam kul köle olacağım
Bulamazsam?
Yeisimden çıldıracağım.
Bir insan seveceğim, deniz köpüklerinden olsun.

Tokat, ah Tokat...

Rüya gibi şehirler gördüm, İtalya’da Po ovasını, göz alabildiğine uzanan üzüm bağlarını gördüm, Fransa’da Burgonya’yı, o göz kamaştıran yeşillikleri gördüm ama hiçbirisi Tokat’ın yerini tutmadı. Tokat denen o bir avuç şehir, kutsal kitapların Dicle ile Fırat’ın ortasına yerleştirdiği cennetten daha güzeldi benim için. Bir garip şarkı gibi içimde hep var oldu, hep ona dair düşler kurdum. O düşlerde gündeğümünde annemle birlikte kalkıp ineklerimizi çobana saldı, ahırını itina ile temizledik, bahçeye inip domates, isot topladık, akşam olunca sobadan mangala ateş çektik, fosul kebabı yaptık, babam pastırmaları fukara yaması gibi iri iri kesti, kilere inip anamın kurduğu pazı, hıyar, lahana turşusunu tase koydum, elimdeki bakraca henüz kaynamakta olan, daha sönmemiş üzüm şarabını, *mırmırıkı* doldurdum, bir maşrapa da anamdan gizli kafama diktim...

O güzel günleri, o güzel geceleri bir kez daha yaşayabilir miyim? Çingene kral olmuş, maiyeti ile gezerken dere kenarındaki kamışları görmüş, “Ah!” demiş, “Şunlardan ne güzel sepet örülür...” Cennet gibi bir şehirdeyim ama hâlâ “Tokat” diyorum. Tokat benim için bir serap adeta, yakalamak için ne kadar koşsam boş, uzaklaşıyor gün be gün. Dostlarım evime geldiğinde bahçemdeki ocağın başına geçiyorum, eşimden kaçırıp domateslerin içinde sakladığım bir duble rakımı dikiyorum kafama, başlıyorum türküme:

Ey onbeşli onbeşli
Tokat yolları taşlı
Onbeşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı.

Kebap kıvamına geldikçe etleri yavaş yavaş çekiyorum kayak tencereye. Misafirlerim, “*Baron Agop*, ateşten gözlerin kıpkırmızı oldu!” diyorlar, halbuki ben babam gibi için için ağlıyorum. İstihkakım olan bir duble rakımı veriyor eşim işte o zaman. Tokat’ta kebab yaparken söylenmesi şart olan türküyü başlıyorum bu defa:

Gesi bağlarından gelsin geçilsin,
Kurulsun masalar, rakı, şarap içilsin.

*

Sözünü etmiştim, Kanada’da Saint Cathryn’s şehrinde Maraşlı, Antepli Ermeniler keşkek geceleri düzenler. Özel çadırlarda sabaha kadar kazanlar kaynar, eğlence olur. Bu gecelerden birinde, Grek adlı kuyumcu bir dostumla müzik üzerine hasbihal ederken, Maraş-Antep davul zurna ekibi çıkıp da köy havalarını çalınca, birdenbire kendimi, elimde mendil, halay çeken grubun arasında buldum. Türkiye’nin muhtelif yerlerinden Ermeniler hep birlikteydik. Az önce Beethoven üzerine sohbet ettiğimiz dostum oturduğu yerden bana hayretle bakıyordu. Bugün gibi gözümün önündeki bu fotoğraf hayatımın bir özetidir adeta. Daha sonra ne yaşamış olursam olayım, aslım köylüydü ve o dünyadan hiç çıkamadım, çıkmadım. Bunları yazarken, anamın bazen coşup da içli içli söylediği, hem ağlayıp hem bizi ağılattığı o meşhur türkü geliyor aklıma:

Havada bulut yok, bu ne dumandır,
Mahlede ölüm yok, bu ne şivandır,
Ana ben ölmedim, bu ne figandır

Burası Huş'tur, yolu yoktuur
Giden dönmüyor, acep ne iştir?

Ah, anam, hiç giden gelir mi? Sen daha elli iki yaşında, öz kızın Arus'u bir hırsızın, bir katilin elinden kurtarmak isterken öte tarafa gittin de geri geldin mi? Günümüz geldi mi hepimiz gerçek yerimize gideceğiz; ama şu bir gerçek ki doğduğum yere, memleketime, Tokat'a olan tutkum, hasretim hiç sönmeyecek.

Adım Agop, memleketim Tokat.

Açıklamalar

alabros: (Fransızca “à la brosse” “fırça gibi”) Fırça gibi dik kesilmiş saç.

ayazma: (Yunanca “kutsal yer” anlamına gelen *hagiasma* sözcüğünden) Hristiyanlık dünyasında Ortodokslarca saygı duyulan bir aziz veya azizeye ithaf edilip kutsal sayılarak şifalı olduğuna inanılan su kaynakları ve bunların üzerine inşa edilmiş binalar.

bar-ı hane: neşeli ev.

Bolos: (Bolis, Bolus, daha sonra Aktepe) Adını Tokat’ın güneyindeki antik yerleşim yeri Verissa’dan alan bu köyde 20. yy. başında 300 Ermeni yaşıyordu. Köyde Surp Krikor Lusavoriç kilisesi ve bir okul vardı.

bonmarşe: İlk olarak 19. yy.ın ikinci yarısında açılan ve Avrupa’nın büyük mağazalarının şubesi durumundaki mağazalara verilen genel ad.

Büyük Oruç: Paskalya’dan önceki yedi haftalık süreci kapsayan oruç ve perhiz dönemi.

Cyrano de Bergerac: Fransız yazarı Edmond Rostand’ın aynı adlı beş perdelik komedisinin (1897) kahramanı. Cyrano de Bergerac koca burunlu, çirkin bir kişidir, ancak yiğitliği ve gönül yüceliği onu gülünç olmaktan kurtarır. Roxane’ı sever, ama zekâsını kızın öbür aşığı Christian’ın hizmetine verir, onun ağzından güzel mektuplar yazar. Oyun pek çok kez sinemaya da uyarlanmıştır.

çal olmak: Ağza düşmek, dedikodusu yapılmak, rezil olmak.

çavela: (İtalyanca) Çavalye; balıkçıların balıkları içine attıkları sepet.

Çerkeş mızkası: İçerisinde mızika veya mızıkalar olan, *pşine*, *armonik*, *kobıZ*, *pşine pxenç*, *urıs pşine* ve akordeon adı verilen tek veya çift perdeli çeşitleri bulunan körüklü çalgı.

çoştar: Her işe burnunu sokan, geveze, sır saklamaz.

çülaki: Keçe, çuha benzeri kalın kumaşlardan yapılma giyecek.

dodalik kuşu: Serçeden ufak, ince bacaklı, narin bir kuş.

dudu: Anne, hanım, ihtiyar kadın.

dudu kuşu: Papağangillerden, küçük, sarımtırak bir kuş.

düğür: dünür; karı kocanın anne ve babalarının birbirleriyle akrabalık ilişkisinin adı.

Enrico Caruso: (Napoli, 1873-Napoli, 1921) İtalyan tenoru. Sah-neye ilk olarak 1894’te Napoli’de çıktı. 1897’de Livorno’da *La Bohème* operasında canlandırdığı Rodolfo rolüyle ün kazandı. İtalya ve Arjantin’de başarılı temsillerde bulundu. Londra ve ABD’de çalıştı. Yirminci yy.ın en önemli tenorlarından biri olarak kabul edilir.

Esayan okulu: 1895’te Mıgırdiç ve Hovhannes Esayan kardeşler tarafından İstanbul Taksim’de, Rum Kabristanı Sokağı’nda (sonradan Meşelik) kurulan, birçok Ermeni aydınının yetişmiş olduğu, günümüzde de ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde eğitim veren okul.

Garmir: (Germir) Kayseri’nin kuzeydoğusunda, 20. yy. başında yaklaşık 350 Ermeni sakini olan bir köydür. Köyün Surp Isdepanos kilisesi yörenin en eski ve görkemli yapılarından biriydi. Surp Sahak Bartev adlı bir de okulu bulunuyordu.

Getronagan lisesi: 1886 yılında İstanbul’un Galata semtinde yüksek okul olarak kuruldu. İstanbul’un her semtinden öğrencilerin kolayca ulaşabilecekleri bir yerde olmasından ötürü Ermenice “merkezi” anlamına gelen “Getronagan” adını aldı. 1884 yılında ölen Patrik Nerses Varjabedian bu okulun açılabilmesi için büyük çabalar sarf etmişti. Günümüzde lise olarak hizmet veren okulda, başta kültür ve edebiyat olmak üzere pek çok alanda önemli isimler yetişti.

Geyras: (Gesare) Tokat’ın kuzeyinde yer alan bu köyde 20. yy. başında 100 Ermeni yaşıyordu.

gocuk: Kalın kumaştan, içine deri astar geçirilen kısa palto.

Gomidas: (Soğomon Soğomonyan; İstanbul, 1869-Paris, 1935) Müzikolog, kompozitör, rahip. Anadolu’yu dolaşarak halk şarkıları derlemiş, bunların çoksesli düzenlemelerini yapmıştır. 1896-99’da Berlin’de müzik öğrenimini tamamlamış, daha sonra Eçmiyadzin’de çalışmalarını sürdürmüştür. 1910’da İstanbul’a yerleşerek *Kusan* adlı koroyu kurmuş, burada pek çok öğrenci yetiştirmiş, konserler, konferanslar vermiştir. 24 Nisan 1915’te, İstanbul’daki pek çok Ermeni aydınıyla birlikte tutuklanıp Anadolu’ya sürülmüş, bazı Avrupalı ve Türk aydınların hükümete yaptığı baskılar sonucunda geri dönmesine izin verilmiştir. Sürgünü sırasında yaşadıklarının etkisiyle akıl sağlığını yitiren Rahip Gomidas, hayatının sonuna dek Paris’te bir hastanede gözetim altında tutulmuştur.

Ğad: Tokat yakınında bir *madurdur* (şapel). Şapelin adının, papazın dertlerini dinlediği kişilere Ermenice “*Ğadat arnem*” (Gadanı / derdini alayım) demesinden veya Kilise tarafından aziz olarak kabul edilen Surp Khat’tan geldiği sanılıyor.

harar: (Arapça) Genellikle kıldan dokunmuş büyük çuval.

hel demek: Bir kişiyi, herhangi bir işi daha iyi yapmasını sağlamak için heyecana getirmek; “haydi göreyim seni” anlamına gelir. **bel olmak:** “hel” denen, heyecana getirilen kişinin bütün tarlayı bir günde “bel”lemesi; “hızını alamamak” anlamına gelir.

Honor Godor: Tokat ile Sivas arasında, aynı adlı bir ermişin akıl hastalıklarını iyi ettiğine inanılan bir kilise.

Karagözyan yetimhanesi: 1912 yılında Dikran Karagözyan tarafından İstanbul Şişli’de, yetim ve öksüz erkek çocukların eğitim görmesi için kurulan okul. Halen karma ilköğretim okulu olarak hizmet vermektedir.

Kızıl Eniş: Tokat ile Sivas arasında yaklaşık on kilometrelik yokuşlu bir yoldur. Özellikle bahar aylarında yolun iki yanının kızılçık ile dolması nedeniyle “kızıl”, inişi kolay ve zevkli olduğu için de “eniş/iniş” adıyla anılır.

Kirkoros: (Korkoros, Krikoris) Tokat’ın on kilometre kuzeydoğusunda, Yeşilırmak’ın sol kıyısında yer alan bir köy. Yirminci yy. başında 600 Ermeni’nin yaşadığı bu köyde Surp Asdvadzadzin ve Surp Hagop adlı iki kilise ve bir okul bulunuyordu.

Kore (Savaşı): 1950 Haziranı’nda Kuzey ve Güney Kore arasında başlayan çatışma ve Birleşmiş Milletler Gücü’nün müdahalesi ile gelişen süreç. Bu güç içinde beş bin kişilik bir Türk askeri birliği de yer almış ve savaşın 1953’te anlaşmayla bitimine kadar ateş hattında kalmıştır.

kumpet: (Erm. *kumpet*) Kümbet, kubbe. Yeşilırmak kıyısında, Malkayası yolu üzerindeki iki kilise yıkıntısının kubbelerinden ötürü nehrin o bölgesi “kumpet” adıyla anılıyordu.

Kunuri muharebesi: Kore Savaşı’nın başlarında, 26 Kasım 1950’de Birleşmiş Milletlere bağlı müttefik güçlerle Çin kuvvetleri arasında patlak veren ve birkaç gün içerisinde Türkiye silahlı güçlerinin, 741’i ölüm olmak üzere 3513 zayıat verdiği şiddetli muharebe.

Kutsal Çarşamba: Büyük Oruç’un son haftasını, yani Paskalya’dan önceki altı günü kapsayan “Kutsal Hafta’ya (Erm. Avak Şapat) ait çarşamba günü.

lülüt: Çitlembik.

madrigal: (İtalyanca “madrigale”den) On dördüncü yy.da İtalya’da doğmuş ve daha sonra pek çok değişime uğrayarak günümüze dek gelmiş pastoral bir müzik türü.

mal: Büyükbaş hayvan(lar).

Muzaffer Sarısözen: (1899, Sivas-1963, Ankara) Halk müziği derlemecisi. 1899’da Sivas’ta doğdu. 1930’da Ahmet Kutsi Tecer ile birlikte Halk Şairlerini Koruma Derneği’ni kurdu. 1937’den itibaren Anadolu’nun pek çok şehrinde halk şarkıları derledi. Bu çalışmaları sırasında 1943 yılında Tokat’ta derlemeler yaptı. 1946’da Yurttan Sesler Korosu’nun başına geçti.

Nafia: (Arapça “bayındırlık işleri”) Eskiden, Bayındırlık Bakanlığı anlamındaki Nafia Vekâletinin kısaltılmış hali olarak sıkça kullanılan bu sözcük, İkinci Dünya Savaşı sırasında özel bir anlam da kazanmıştır. Askere çağrılan gayrimüslim vatandaşların bir bölümü demiryolu ve havaalanı yapımı işlerine verilirken, büyük çoğunluğu da yol yapımı, taş kırma gibi işlerde çalıştırılmak üzere, özel kahverengi elbise giydirilip Nafia hizmetine verilmiş, kendileri de “Nafia askeri” olarak adlandırılmıştır.

okka gülü: Çok sık ve iri yapraklı, yoğun kokulu bir gül çeşidi. Gülsuyu ve gül reçeli yapımında kullanılır; kabızlığa iyi geldiğine inanılır.

palikarya: (Yunanca) Kabadayı delikanlı.

pavlika: Fabrika.

pazik: Pazi

Reji İdaresi: II. Abdülhamit devrinde kurulan, Osmanlı devletinin tütün tekeline yöneten kuruluş. Cumhuriyet döneminde varlığını 1929’a kadar sürdürmüşse de, tütün tekeli idaresi halk arasında uzun yıllar Reji adıyla anılmaya devam etmiştir.

Rudolph Valentino: (Castellaneta, 1895-New York, 1926) İtalyan kökenli Amerikalı ünlü sessiz sinema oyuncusu. On dokuz yaşında Amerika’ya göç etti. Beyaz perdede “kadın avcısı” tipini canlandığı jönprömiye rolleriyle başarı kazandı. Adı daha sonraları, kadınların kalbini kolaylıkla fetheden erkek tipiyle özdeşleşti.

savat: (Arapça “*sevad*”) Gümüş üstüne özel bir biçimde kurşunla işlenen kara nakış.

Surp Nişan kilisesi (Kartal): On dokuzuncu yy. başında Harutyun Amira Bezciyan tarafından yeniden yaptırılan ancak zamanla harap olan bu kilise 1857 yılında Ekmekçibaşı Noradunkyan ailesinin himayesinde yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde, bilhassa Surp Asdvadzadzin yortusunda ve Büyük Oruç döneminde ziyaret edilmektedir.

Surp Nişan kilisesi (Tavra): Sivas’ın kuzeyindeki Merekum tepesi yakınlarında, bir rivayete göre Aziz Krikor Lusavoriç tarafından 4. yy.da, bir başkasına göre ise Vasburagan kralı Senekerim tarafından 1025’e doğru kurulan bu kilise 20. yy.ın başına dek Sivas bölgesinin piskoposluk merkezi ve en önemli ziyaret yerlerinden biri olmuştur.

Surp Pırgiç Ermeni hastanesi: 1834 yılında İstanbul Yedikule’de bir arazi üzerine, başta Sultan II. Mahmut’un dostluğunu kazanmış Harutyun Amira Bezciyan olmak üzere dönemin önde gelen Ermenilerinin yaptığı bağışlarla kurulan hastane. Halen aynı yerinde faaliyetini sürdürmektedir.

Tahtaba/ğ: (Tahtoba/ğ) Tokat’ın güneyinde yer alan, 20. yy. başında 25 hanede yaklaşık 260 Ermeni’nin yaşadığı bu köyde Surp Asdvadzadzin adında bir kilise ve bir Ermeni okulu bulunuyordu.

tatlıbilem: Şekerkamışı benzeri tatlı bir ağaç kökü.

Tavra: Sivas yakınlarında, 20. yy. başlarında 255 hanede yaklaşık 1500 Ermeni’nin yaşadığı, Surp Asdvadzadzin adlı bir kilisenin ve Aramyan ve Tavityan adlı iki okulun bulunduğu büyük bir köy.

turabın olayım: (turab: toprak) Tokat ağzında “ayağının dibi olayım, bastığım toprak olayım!”

Üç Horan Ermeni kilisesi: (Ermenicede *Surp Yerrortutyun*, [“Baba-Oğul-Kutsal Ruh”a atfen, kutsal üçleme, kutsal teslis]) Beyoğlu’nda meyhaneleriyle ünlü Çiçek Pasajı ile Nevzade Sokağı arasında, pasajın Balıkpazarı girişinden az ileride yer alan Ermeni kilisesi. On dokuzuncu yy. başlarında Kevork Amira Çerazyen’in himayesinde yeniden inşa edilmiştir. Beyoğlu bölgesindeki Ermeni

kiliselerinin merkezidir.

ürümek: Havlamak; kavgada bağırarak, kötü söz söylemek; gevezelik etmek, söze karışmak.

Varlık Vergisi: 1942’de bir defaya mahsus olmak üzere konulan, illerde en büyük mülki amirin başkanlığında kurulması öngörülen takdir komisyonlarınca serbestçe belirlenen ve itiraza kanun yolu kapalı tutulan vergi. Yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin çalışma kamplarına gönderildiği Varlık Vergisi uygulaması gayrimüslim azınlıkları hedef alarak maddi ve manevi yıkım getirdi.

Vosgeperan kilisesi (Taksim): Beyoğlu, İstiklal Caddesi’nin girişindeki Zambak Sokağı’nda yer alan Surp Hovhan Vosgeperan Ermeni Katolik kilisesi 1837’de inşa edilmiş, 1868’de yenilenmiştir.

Vosgeperan kilisesi (Tokat): Yeşilırmak’ın sağ kıyısında yer alan, 20. yy. başlarında yaklaşık 280 Ermeni’nin yaşadığı Bizri/Bizeri köyündeki Surp Hovhan Vosgeperan kilise ve manastırı. Surp Nişan adıyla 1022-1027 tarihlerinde yapılmış ve 1842 tarihinde yenilenmişti. Özellikle Surp Asdvadzadzin ve Surp Haç yortularında çok ziyaret edilen bir kiliseydi.

yal: Genellikle köpeklere verilen, et suyuyla ıslatılmış kuru ekmek.

Yirmi Sınıf Askerlik: Sadece gayrimüslimleri kapsayan ve Rumi takvimle 1312-1332 (1896-1916) doğumluların ihtiyat askerliğine çağırılması olayı. Manisa Akhisar’ın başlıca merkez olduğu ihtiyat askerliği, Alman askeri kuvvetlerinin Sovyetler Birliği’ne saldırarak İkinci Dünya Savaşı’nda “Rus Cephesi”ni açtıkları 1941 yılına, o zamanlar “Milli Şef” olarak anılan İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı dönemine rastlar.

zıpka: Ağı geniş, paçaları dar bir çeşit şalvar.

Açıklamalar ve Dipnotlar İçin Başvurulan Kaynaklar

Agop Arslanyan ile 1, 8, 11 Ağustos 2005 tarihlerinde yapılan yazışmalar.

Balyan, Dırtad (*Yebisgobos*). *Hay Vanorayk i Turkiya. Masn A: Kağadyo, Sepasdiyo yev Drabizoni Gusagalutyants meç Yeğadz Vanorayk* (Türkiye’de Ermeni Manastırları. Kısım I: Ankara, Sivas ve Trabzon Vilayetlerindeki Manastırlar), İzmir: Dıbakrutyun Keşişyan (Keşişyan Matbaası), 1914.

Derleme Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu, XII+I cilt, 1993.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, VIII cilt, 1993-1995.

Ganaçyan, Parseğ. *Dalilo Yergser Yerķçakhumpi Hamar* (Karma Koro İçin Dalilo) [Nota Kitapçığı, basım yeri ve tarihi belirtilmemiş].

Haygagan-Sovedagan Hanrakidaran (Ermeni-Sovyet Ansiklopedisi), Erivan: Haygagan SSH Kidutyunneri Akademya (Ermenistan SSC Bilimler Akademisi), XII+I cilt, 1974-1987.

Malkhasyants, Isdepan. *Hayeren Patsadragan Pararan* (Açıklamalı Ermenice Sözlük), Erivan: Bedagan Hıradaragçutyun (Devlet Basımevi), IV cilt, 1944-1945.

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, İstanbul: Meydan Yayıncılık, XII+I cilt, 1969-1975.

Kerovpyan (İşkol), Keğam. *Hayeren Parkirk* (Ermenice Sözlük), İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002.

Kévorkian, Raymond H. ve Paboudjian, Paul B. *Les Armeniens dans L’Empire Ottoman*, Paris: ARHIS, 2001.

Tuğlacı, Pars. *İstanbul’daki Ermeni Kiliseleri*, İstanbul: Pars Yayın, 1991.

Umar, Bilge. *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993.

Vicagatsuyts Kavaragan Azkayin Varjaranats Turkiyo (Türkiye Taşrasındaki Ermeni Okulları Tablosu), İstanbul: Dıbakrutyun H. Madteosyan (H. Madteosyan Matbaası), II cilt, 1901-1903.

www.kaledes.com

www.tahirun.org/kunuri.html

www.turkuler.com

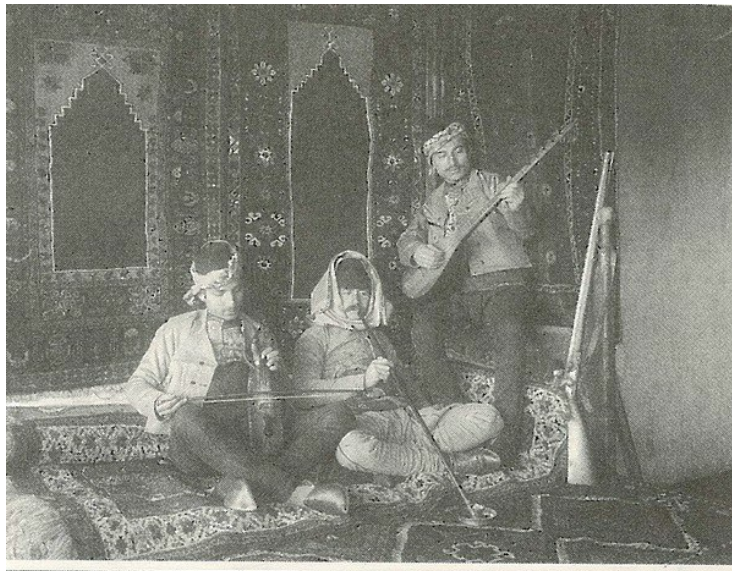

Tokat bir bağ içinde
Gülü bardağ içinde^[37]

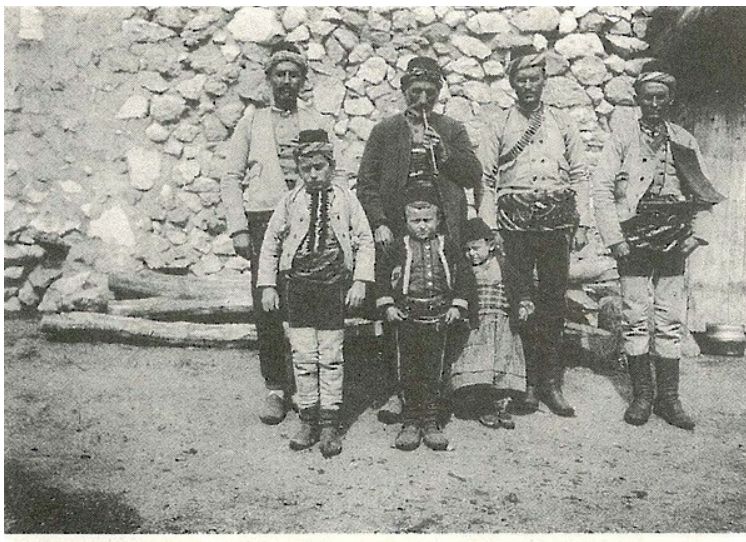

1 ► On dokuzuncu yy. sonları, Yirminci yy. başlarında Tokat'ın genel görünümü.

Çeşitli kaynaklar, şehrin içinde Ermenilere ait yedi kilise ve bir manastır bulunduğunu kaydeder: *Karasun Manuk*, *Maryam Asdvadzadin*, *Surp Isdepanos*, *Surp Kevork*, *Surp Krikor Lusavoriç*, *Surp Minas*, *Surp Yerrortutyun* ve *Surp Hovagim yev Anna*. Şehrin dışında ve civar köylerde ise küçükü büyüklü Ermeni topluluklarının yaşadığı yaklaşık yirmi yerleşimde on beş kadar kilise vardı. Fotoğrafta minarelerin yanı sıra, sağ tarafta Surp Isdepanos kilisesinin çan kulesi görülüyor.

2-3 ► Yirminci yy.ın başlarında Anadolu'ya bir seyahat gerçekleştiren Fransız havacı ve fotoğrafçı Antouine Poidebard Tokat'tan da geçmişti. Onun kurguladığı bu iki fotoğrafta Ermeni çalgıcılar ve buğday ayıklayan kadınlar (1906).

4-5 ► Tokat'ın güneyindeki, adını antik kent Verissa'dan alan Bolis/Bolos (daha sonra Aktepe) köyünde 20. yy. başında 300 Ermeni yaşıyordu; köyde Surp Krikor Lusavoriç adında bir kilise ve bir okul vardı. Üstte, köyün muhtarı çocuklarıyla. Altta, bu çocuklardan Armenak ve köpeği (1906).

6-7 ► Elllerinde “*ayp-pen-kim*”leri, yani alfabeleriyle, okumayı öğrenmekte olan Ermeni çocuklar (1905).
Tokat civarındaki bir Rum köyünde buğdayı başaktan ayırmak için döven süren köylüler (1906).

- 8 ► Agop Arslanyan'ın anne tarafından dedesi Vartan Kaplanyan (büyük foto sağda), daha sonra Ermenistan'a göçen "Pehlivan" Zohrab ağa adında bir ahababı ve onun torunuyla, Sivas'ta (1895).
- 9-10 ► Sivas, Tavra'da değirmencilikle uğraşan Vartan ağa ve eşi Nuşyerevan hanım bu meslek sayesinde 1915 Tehciri sırasında daha uzun bir yolu kat etmekten kurtulmuş ve bölgenin un ihtiyacını karşılamak üzere yirmi altı Ermeni değirmenci aileyle birlikte Tokat'a yerleştirilmiştir.

11 ► Tokat'ta Ermeni anaokulu öğrencileri ve öğretmenleri (1912).

12 ► Mınatsaganyan terzilik okulu; ortada Singer dikiş makinesi, makinenin sağında okulun kurucusu! İsguhi Mınatsaganyan, yanındaki çocuk ise kızı Hayganuş (1913).

13-14 ► *Azkayin Sirpots Vosgiyants Cemaran Yevtogyo* (Tokat Sirpots Vosgiyants Ermeni Okulu) ve *Azkayin Ağçıgants Varjaran Yevtogyo* (Yevtogyo Ermeni Kız Okulu) öğrenci ve öğretmenleri (1922). Yirminci yy. başında Tokat ve çevresindeki on bir Ermeni okulunda yaklaşık 2000 öğrenci öğrenim görüyordu.

15 ► Sivas'ın önemli Ermeni ailelerinden Barsamyanlar (1902, Sivas).

Bu fotoğraf, Peruz hanımla (önde, solda) evlenip eşinin memleketi olan Tokat'a yerleşen eczacı Kapriyel'in, eşi, ve çocuğu Siranuş'la Sivas'taki ailesini ziyareti sırasında çekilmiş. Kapriyel'in yanındaki Tutuş hanım, en büyük kardeş Dr. Ovagem'in (Hovagim) eşidir. İkinci kardeş Dr. Hovhannes'in yanında eşi Elmas hanım oturuyor. Onun yanındakiler ise eczacı Mikayel, eşi Hayganuş ve çocukları. Arka sırada ise (soldan sağa), Mikayel-Hayganuş'un oğulları Arut, Ovagem-Tutuş'un kızları Ağavni, Kapriyel-Peruz'un oğulları Yervant ve kızları Azniv, Mikayel-Hayganuş'un oğulları Barsam, Hovhannes-Elmas'ın evlatlıkları Maryam, Mikayel-Hayganuş'un oğulları Levon yer alıyor. 1915 Felaketi sırasında bu fotoğraftakilerden sadece Tokat'ta yaşayan Peruz-Kapriyel Barsamyan çifti ve çocukları sağ kalmış, ailenin Sivas'ta yaşayan fertlerinin tamamı hayatını kaybetmiştir.

16 ► Garabed Göncüyan/Evran (fesli) Yeşilırmak üzerinde bir elektrik türbini kurarak Tokat'ta ilk kez elektrikli kerestecilik yapmıştı. Fotoğrafta eşi Ağavni, oğulları Sarkis ve Karnik, gelini Hayguhi ve bir akrabalarıyla. Ağavni hanımın kucağındaki torunu Suren (1918).

17 ► Çitçi ailesi. Baba Nazar dülger olduğu için aile tehcir edilmemiştir, yanında karısı Teperik (Tefarik) oturuyor. Arka sırada kızları Arusyag, gelinleri Filor ve oğulları kuyumcu Aram. Bu fotoğrafın çekildiği tarihte Filor ve Aram yeni evlenmişler, yıl 1924.

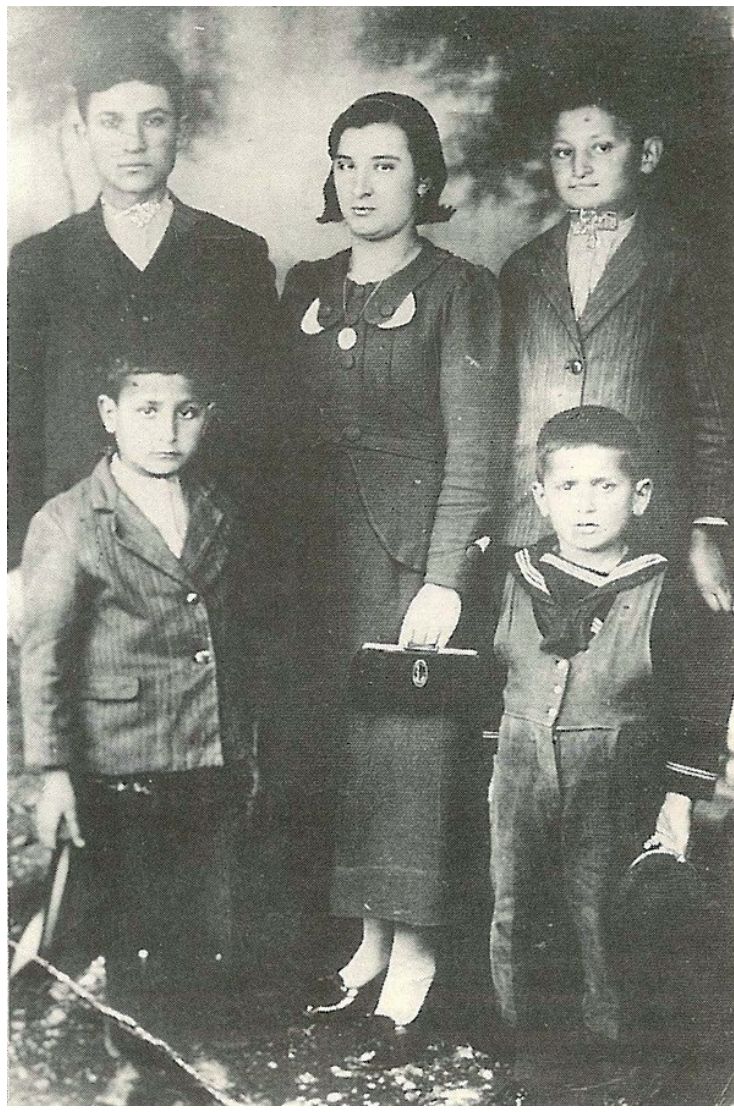
18 ► Agop Arslanyan'ın babası Garabed (Garo) Arslanyan

Tokat'ın Artova kazasına bağlı Dodurga Alevi köyü yakınlarında değirmencilikle uğraşıyordu (10 Mayıs 1920, Tokat).

19 ► Garabed-Markirit Arslanyan çifti çocuklarıyla.

Sol başta abla Arusyag, yanında Nişan, önde Osgihan ve sağ başta Kevork. En küçük kardeş Agop Arslanyan'ın doğmasına daha birkaç yıl var (Tokat, 1930).

20 ► Arslanyan kardeşler: Arka sırada, şarap yapmakta usta Kevork, Sivas'a gelin gidecek olan Arusyag ve ekmeğini taştan çıkaran Nişan; ön sıra, tavuklara düşün Osgihan ve "Delil" Agop (Tokat, 1937).

21 ► Tokatlıların en sevdiği eğlencelerden biri de kalabalık pikniklerdi. Aşağıbağ Malkayası yakınındaki, Soyadı Kanunu'ndan sonra İşnar soyadını alan Asdvadzaduryanların elma, vişne, kayısı, üzüm yetişen bereketli bahçesinden neşeli bir piknik hatırası (1933).

(Arkada, soldan sağa) Garbis Dülgeroğlu (manifaturacı), Aram Tütüncü (tuhafiyeci), Murat Dülgeroğlu (mahlepçi, manifaturacı), Arşavir Asdvadzaduryan (yumurtacı), Yetvart Dülgeroğlu (iplikçi); (ikinci sıra) Aram Asdvadzaduryan (zahireci), Mıgırdiç Çizmeciyan (tüccar), Mihran Dülgeroğlu (taş ustası), Sarkis Kızak (manifaturacı), Levon Yazdan (zahireci), Arşaluys Yazdan, Parez Dülgeroğlu; (üçüncü sıra) Veron hanım ("kulak delen", hemşire), Vartuhi Kızak (Asdvadzaduryan), Vartuhi Kızak (öğretmen), Isguhi Mmatsaganyan (terzi, öğretmen), Hayganuş İşnar, Arusyag Dülgeroğlu, Siranuş Tütüncüyan; (çocuklar) Nubar-Onnik Kızak, Garabed-Kohar-Dikran-Adrine İşnar, Alis Dülgeroğlu, Ardemis-Araksi Yazdan. Arkadaki bisikletler ise Arşavir Asdvadzaduryan ile Murat Dülgeroğlu'nun.

22 ► Ünlü Bayer ilaç firmasına bir mektup yazarak sıtma ilacının imalatında mahlep kullanmayı öneren ve Tokat'tan Almanya'ya mahlep ihracını başlatan Murat Dülgeroğlu ve eşi Arusyag Asdvadzaduryan (1925). Arusyag hanım kızları Alis doğduktan bir süre sonra vereme yakalanarak 1936'da hayatını kaybetti. Murat Dülgeroğlu daha sonra Merzifonlu Araksi Kılıçyan'la evlendi. 1956'da İstanbul'a göçtü ve iplik işiyle uğraştı.

- 23 ► Agop Arslanyan'ın halk türküleri yazıp söyleyen amcası Avedis Arslanyan “Âşık Şükrü” adıyla pek çok kez radyoya çıkmış, ünlü, müzikolog Muzaffer Sarısözen'in takdirini kazanmış ve Tokatlıların gururu olmuştur.

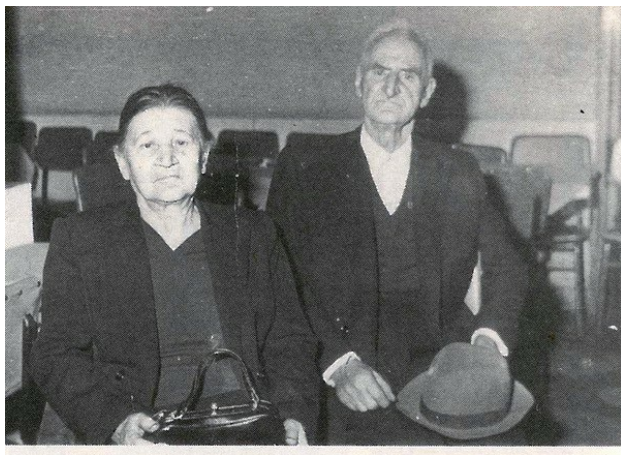
- 24 ► Garabed ve Yetvart Dülgeroğlu kardeşler Yeşilırmak üzerindeki Taşköprü önünde (1930'lu yıllar).

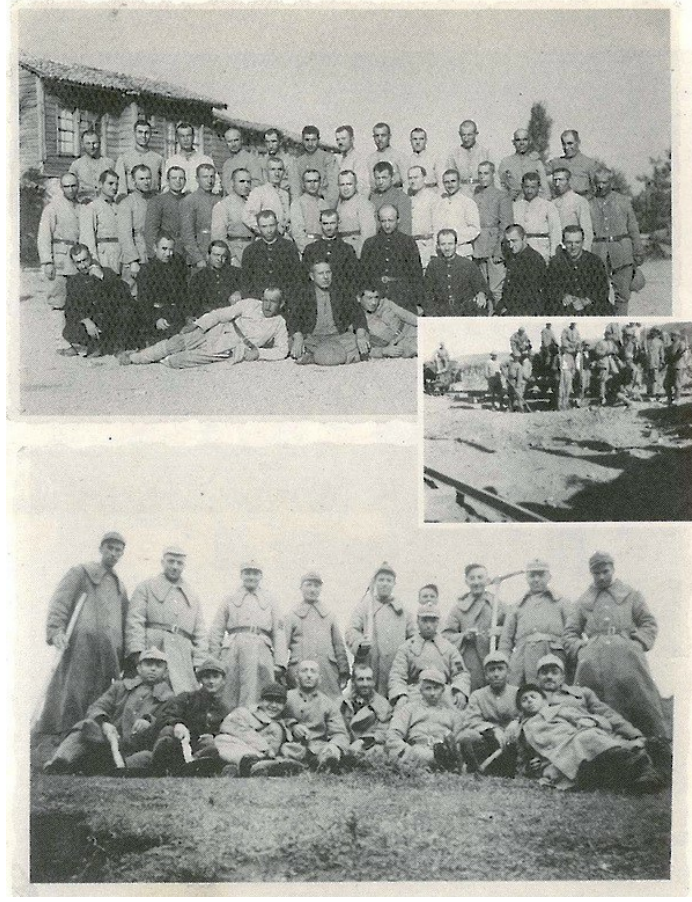
25 ► Hem adaş, hem meslektaş, hem de dünür taşçı Mihran ustalar, biri Dülgeroğlu, diğeri Baydar; rakıları kol kola yuvarladıklarına göre içtikleri ayrı gitmiyor olsa gerek! (Arka sıra) Murat-Araksi Dülgeroğlu, Siranuş Tütüncüyan, Hayganuş Avedikyan, Karzuhi-Yetvart Dülgeroğlu, (Önde) Maryam Kılıçyan, Maryam Tütüncüyan, Parez Dülgeroğlu, Nivart Baydar ve Aram Tütüncüyan.

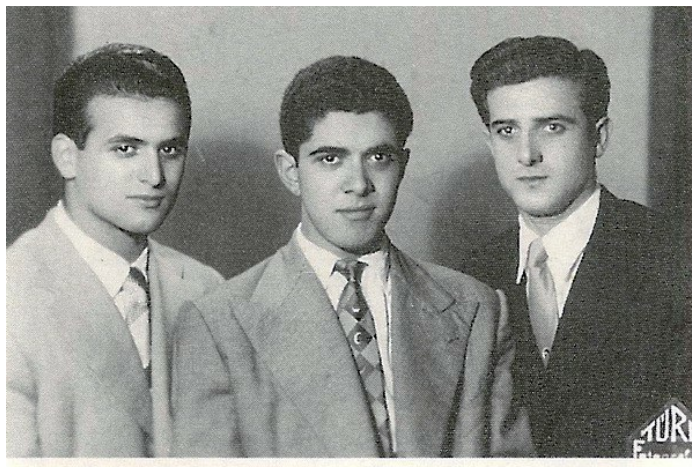
26 ► Tokat çarşısında manifatura dükkânı işleten Garbis Dülgeroğlu ve meslektaş Zaven Kılıçyan (1950’li yıllar).

27-28 ► 1920'li yıllardan sonra, Tokat'ta kilise ve din adamı kalmadığından, cenazelerde duaları çoğu zaman şehrin gayriresmi papazı, fotoğrafta eşi Armenuhi ile görülen Mıgır Önayak, namı diğer *Der Mıgır* okuyordu. Kimi zaman ise, İstanbul'daki Patrikhane'den rahip Sahak Papazyan geliyor, yukarıda görüldüğü gibi, bir bağda toplu vaftiz merasimi yapılıyor, ardından hep birlikte sofraya oturuluyordu: (arkada) Silva Karakaş, Yevkaris Dülgeroğlu, Bercuhi Tütüncüyan, Baruyr Kızak, Berç Dülgeroğlu, Anahid Kazancı, (önde) Zıvart-Berta-Ayda Dülgeroğlu, Norayr Baydar (1950).

29-31 ► II. Dünya Savaşı sırasında Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırdığında Türkiye'de de salt gayrimüslimleri kapsayan ve Rumi takvimle 1312-1332 (1896-1916) doğumluların askere alındığı "Yirmi Sınıf İhtiyat Askerliği" uygulaması başladı (1941). Kimi zaman baba ile oğulun birlikte alındığı, 1915 Felaketi ile Almanya'da Yahudilerin karşı karşıya olduğu uygulamaların anımsattıklarından ötürü gayrimüslim halkın korku dolu bir dönem yaşamasına neden olan "yirmi kura" sırasında askerlere silah verilmedi. Yol işlerinde çalıştırılan pek çok Tokatlı Ermeni'nin yer aldığı yukarıdaki fotoğraflar Balıkesir Kertil'den, küçük fotoğraf ise Erzincan'dan gönderilmiş bir "960. kilometre hatrası".

32 ► Üç can dost: Agop Arslanyan, gazeteci-yazar Sarkis Seropyan ve daha sonra Almanya'ya göçen Murat Lafazan.

33 ► Agop Arslanyan gençliğinde, İstanbullu Ermenilerin 1946 yılında kurduğu Şişli Spor Kulübü'nde atletizm, halter, vücut geliştirme gibi sporlarla ilgilendi, daha sonra bu kulüpte çalıştırıcılık yaptı (ayakta, soldan beşinci). Yanındaki paltolu, opera sanatçısı Jirayr Çarkçı'nın babası, yine opera sanatçısı Jaklin Çarkçı'nın dedesi, milli boksör Kalust Çarkçı, namı diğer *Sosgali* (Dehşetli) Kalust.

34 ► İlk Osmanlı opera kompozitörü Dikran Çuhacıyan'ın *Leblebici Horhor Ağa* opereti 1948'de Pangaltı'daki İnci Sinemasında sahneye konduğunda Agop Arslanyan da oyuncular arasında yer alıyordu (ayakta, soldan ikinci).

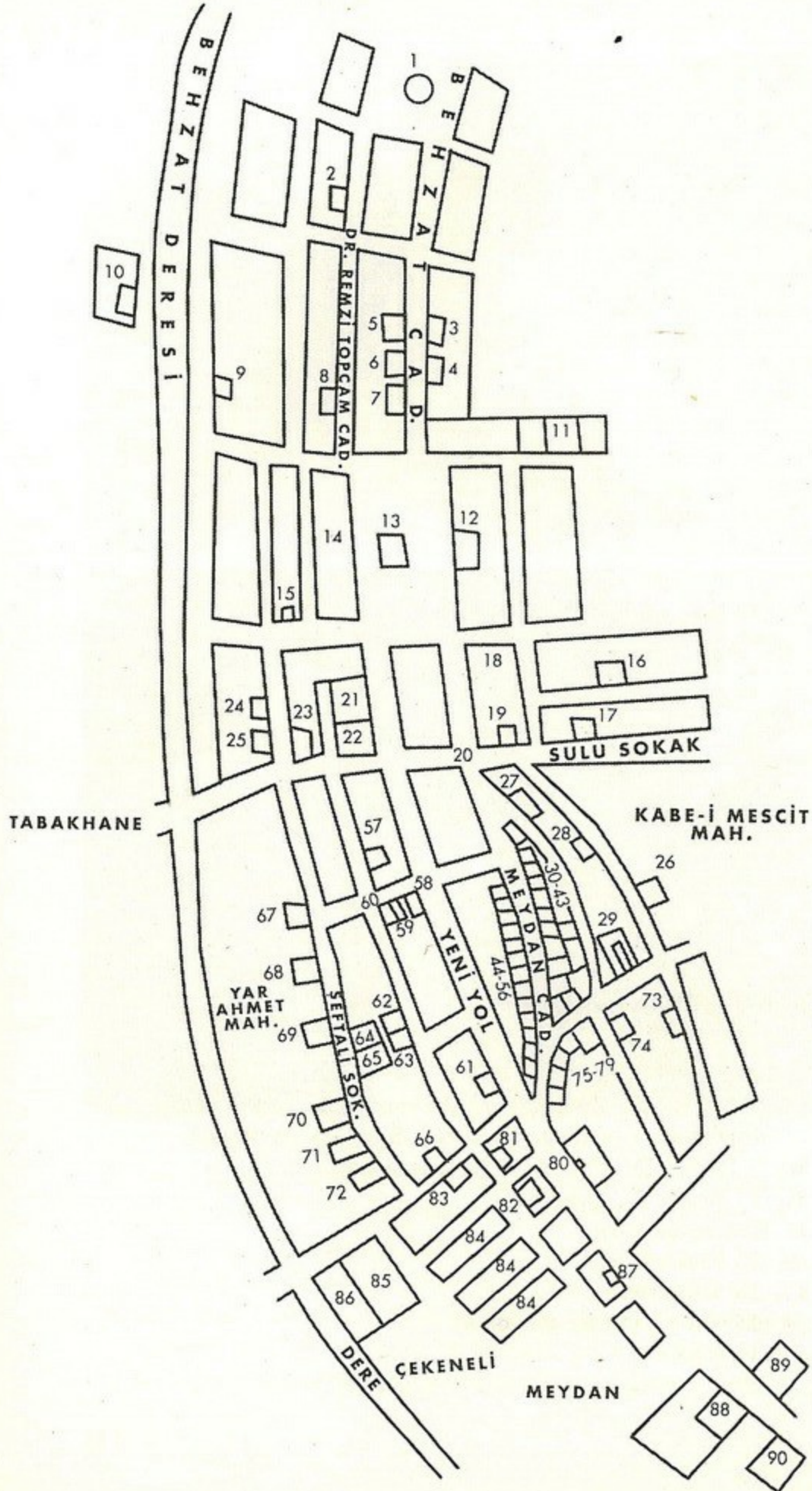

35 ► Agop Arslanyan Türkiye Ermenileri 82. Patriği Yozgatlı Şnork Kalustyan'la tanışıp onun sevgisini kazanmış, onunla birlikte Anadolu gezilerine ve yardım faaliyetlerine katılmıştı. Fotoğrafta Patrik Şnork, Ağavni ve Agop Arslanyan (solda), Marmara gazetesi başyazarı Rober Haddecıyan, 1998'de 84. Ermeni Patriği seçilecek olan Rahip Mesrob Mutaıyan, Kovan ve Maraşılyan aileleri (1985).

36 ► Arslanyanlar bir arada: Sayat, Talar, Ağavni, Agop.

Fotoğraf Kaynakları

1. Raymond H. Kevorkian - Paul B. Paboudjian,
Les Arméniens dans L'Empire Ottoman, Paris: ARHIS, 2001.
- 2-7. Bibliothèque orientale-Université-Saint-Joseph, Beyrut.
- 8-10 / 18-20 / 23 / 27 / 32-36. Arslanyan ailesi.
- 11-12 / 13-14 / 21. İşnar ailesi.
15. Barsamyan ailesi.
- 16/22. Evran ailesi.
- 17/26. Tovmasyan ailesi.
- 24/25 / 28-31. Dülgeroğlu ailesi.

1950’lerde Tokat’ın merkezi^[38]

1. Saat Kulesi / 2-3. Garabed Poşiciyan evi ve ev eşyaları dük. / 4-5. Sinemalar
6. Otel / 7. Askerlik Şubesi / 8. Dr. Remzi Topçam evi / 9. Cumhuriyet İlkokulu
10. İbn-i Kemal İlkokulu / 11. Gaziosmanpaşa İlkokulu / 12. Belediye
13. Atatürk heykeli / 14. Halkevi (eski) / 15. Aram Kazancı evi / 16. Kız Enstitüsü
17. Taşçı Mihran Dülgeroğlu -Manifaturacı Hovsep Erekli evleri / 18. Alipaşa Camii
19. Saatçi Onnik Meremetçi dük. / 20. Mahkeme ön / 21-22 Alipaşa Hamamı
23. Marangoz Ethem dük. / 24. Manifaturacı Tevfik Güngördü evi
25. Demirci Mıgır Karakaş evi / 26. Manifaturacı Sarkis Kızak evi
27. Terzi Garbis dük. / 28. Manifaturacı Garabed Dülgeroğlu evi
29. Yazmacılar hanı / 30. Düvenci Savaş Yazdan dük.
31. Zıpkacı Mihran Keşişoğlu evi / 32. Kunduracı Misak Baydar dük.
33. Manifaturacı Mazhar İmren dük. / 34. Kuyumcu Mıgır Keşişoğlu dük.
35. Kuyumcu Suren dük. / 36. Manifaturacı Agop Değirmencioğlu evi
37. Kuyumcu Boğos Göksel dük./38. Demirci Levon Nalçacı dük.
39. Kuyumcu Aram Çitçi dük. / 40. Marangoz Yetvart Dülgeroğlu evi
41. Kuyumcu Kevork Baydar dük. / 42. Manifatura Zaven Kılıçyan dük.
43. Züccaciyecei Levon Poşiciyan dük. / 44. Kuyumcu Yervant Evren dük.
45. Taşçı Mihran Baydar evi /46. Manifaturacı Dikran Nadiroğlu evi
47. Aram Tütüncü bonmarşesi / 48. Berber Levon ve Ohannes dük.
49. Kuyumcu Sarkis Zakar dük. / 50. Manifaturacı Mihran Tellakoğlu dük.
51. Manifaturacı Onnik Kızak düli. / 52. Manifaturacı Murat Dülgeroğlu dük.
53. Manifaturacı Yervant Karakaş dük. / 54. Manifaturacı Murat Pehlivan dük.
55. Manifaturacı Agop Değirmenci dük. / 56. Manifaturacı Tevfik Güngördü dük.
57. Bonmarşeci Aram Tütüncü evi / 58. Kapalı Spor Salonu
59. Marangoz Yetvart Dülgeroğlu dük. / 60. Marangoz Kurken-Suren Gagoş dük.
61. Kebapçı Efendi Emmi dük. / 62. Demirci Manuk Karakaş evi ve dük.
63. Demirci Mıgır Karakaş dük. / 64. Manifaturacı Murat Dülgeroğlu evi
65. Dr. Talat’ın Evi / 66. Ekmek fırını / 67. Dr.. Şevket Arkun evi
68. Terzi Mihran-Nubar Katsakh dükkanı / 69. Marangoz Arşavir Urun evi
70. Manifaturacı Avni Gözübüyük evi / 71. Manifaturacı Dikran Nadiroğlu dük.
72. Sucukçu Mustafa Latifoğlu evi / 73. Oyuncakçı Aslanlar’ın evi
74. Derici Çerkeş Yusuf Sönmez evi ve işyeri / 75. Pervane hamamı
76. Tenekeci Ziya dük. / 77. Tenekeci Basri dük. / 78. Saatçi Taniel ve Keğam dük.
79. Manifaturacı Sarkis Kızak dük. / 80. Taşhan / 81. Manifaturacı Şınavon dük.
82. Sabuncu Aram Karakaş dük. / 83. Bakkal Garbis / 84. Meydan, tahıl çarşısı
85. Meydan camii / 86. Çekenli hamamı / 87. İspirli hırdavat dük.
88. Tokat Lisesi / 89. Tokat Müzesi / 90. Valinin evi

[\[←1\]](#) **babug:** Dede, ihtiyar.

[←2](#) **Dznunt:** (Erm. “doğuş, doğum”) İsa Mesih’in doğumu. Ermeni Kilisesi’nce her yıl ocak ayının altıncı günü kutlanan İsa’nın doğumu ve vaftizi yortusu.

[←3\]](#) **Zadig:** İsa Mesih’in öldükten üç gün sonra dirilmesi ve insanlara görünmesinin bayramı, Paskalya. Her yıl 22 Mart-25 Nisan arasındaki pazar günlerinden birinde, ilkbahara girişin hemen sonrasına rastlayan dolunayın pazarında kutlanır. Hristiyanlık öncesinde, İsrail kavminin esaretten kurtulmasının bayramıydı. Bu bayramda yumurtalar kırmızıya boyanıp hediye verildiği için halk arasında “(kırmızı) yumurta bayramı” olarak da bilinir.

[\[←4\]](#) **mama:** (Erm.) Anne.

[←5](#) **Der:** (Erm.) Genellikle din adamlarının adından önce kullanılan, “efendi” anlamında hitap.

[←6](#) **aşuğ:** (Erm.) Saz eşliğinde halk şarkıları söyleyen kimse, aşık.

[\[←7\]](#) **Surp:** (Erm.) Aziz.

[←8](#) **Surp Hagop:** Ermeni kilisesi geleneklerince Surp (*Aziz*) Hagop günü aralık ayına denk gelir.

[\[←9\]](#) **hayr:** (Erm.) Baba.

[←10](#) **çur:** (Erm.) Su (Türkçe -lu ekiyle: sulu).

[←11](#) **araştak:** (Erm. “arasdağ”) Tavan.

[←12](#) **dapdapov:** (Erm. *dapdap*: düz, yassı) Düz, yassı (dolma).

[←13](#) **Der voğomya:** (Erm.) “Tanrım, merhamet et.”

[←15](#) **cermak çur:** (Ern. “beyaz su”) Rakı.

[←16](#) **kari haç:** (Erm. kar: taş) Taştan haç; burada, doğa şartlarıyla haç şeklini almış büyük bir kayadan söz ediliyor.

[←17](#) **horan:** (Erm.) Mihrap; kiliselerde ayinin sunulduğu yer.

[←18](#) **Hanun hor yev vortvo (yev hokvuyn sirpo):** (Erm.) “Baba ve oğul (ve kutsal ruh) adına.” Haç çıkarılırken söylenir.

[←19](#) **cicik:** (Erm. *dzıdzik*) Meme(cik).

[←20](#) **Pitamad:** (Erm.) Başparmak.

[\[←21\]](#) **mayrig:** (Erm.) Anne.

15 ► Sivas'ın önemli Ermeni ailelerinden Barsamyanlar (1902, Sivas).

Bu fotoğraf, Peruz hanımla (önde, solda) evlenip eşinin memleketi olan Tokat'a yerleşen eczacı Kapriyel'in, eşi, ve çocuğu Siranuş'la Sivas'taki ailesini ziyareti sırasında çekilmiş. Kapriyel'in yanındaki Tutuş hanım, en büyük kardeş Dr. Ovagem'in (Hovagim) eşidir. İkinci kardeş Dr. Hovhannes'in yanında eşi Elmas hanım oturuyor. Onun yanındakiler ise eczacı Mikayel, eşi Hayganuş ve çocukları.

Arka sırada ise (soldan sağa), Mikayel-Hayganuş'un oğulları Arut, Ovagem-Tutuş'un kızları Ağavni, Kapriyel-Peruz'un oğulları Yervant ve kızları Azniv, Mikayel-Hayganuş'un oğulları Barsam, Hovhannes-Elmas'm evlatlıkları Maryam, Mikayel-Hayganuş'un oğulları Levon yer alıyor. 1915 Felaketi sırasında bu fotoğraftakilerden sadece Tokat'ta yaşayan Peruz-Kapriyel Barsamyan çifti ve çocukları sağ kalmış, ailenin Sivas'ta yaşayan fertlerinin tamamı hayatını kaybetmiştir.

[\[←23\]](#) Agop Arslanyan'ın Tokat anılarını aktardığı yazılar zaman zaman İstanbul'daki Ermenice *Marmara* gazetesinde yayımlanmaktadır.

[←24](#) **Çurudak:** (Erm. “çur: su,” “dak: sıcak”) "Suyu sıcak."

“Dalilo Dalilo *sıncandır*[?]

Yedi gün *[yedi]* gece düğündür

Davul zurna getiririz

Yedi gün *[yedi]* gece oynarız.”

Kampazitör Parseğ Ganaçyan’ın (Tekirdağ, 1885-Beyrut, 1967) 1922’de İskenderiye’de Vanlı Hıraçya Pehrizyan’dan derleyip çoksesli olarak düzenlediği halk şarkısı. “*Delilo delilo seyrane*” mısraıyla ünlü Kürtçe versiyonu Diyarbakır yöresine ait bir dans şarkısıdır.

[←27](#) **Şapatabah:** (Erm. *Şapat: cumartesi ve bah[el]: tutmak ʔan*) Yahudi inanışına göre Sept/Şabat/Şapat gününü oruç ve ibadetle geçiren. 1940'lı yıllarda Tokatlı Ermeniler arasında Tevrat'a bu ve benzeri ritüellerle bağlı on dört hane vardı.

[←28](#) **gollig:** (Erm.) Kısa boylu, şişman, tıknaz. Argoda, kaba saba, köylü, cahil.

[←29](#) **Gregoryen:** Kral Dırtad zamanında Ermenilerin Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmesini (İS 301) sağlayan ve sonradan Surp (*Aziz*) *sayılan Krikor/Gregor Lusavoriç'in (239-325/6)* adından hareketle Ermeni Ortodoks Apostolik kilisesi için -aslen aşâğılama amacıyla- yakıştırlmış bir sıfattır.

[←30](#) **Koği koğen koğtsav, Asdvadz desav zannatsav:** (Erm.) Hırsız hırsızdan çaldı, Tanrı gördü şaşırdı.

[←31](#) **havidz:** (Erm.) Un, yağ, şeker ve suyla yapılan muhallebi benzeri bir tatlı.

[←32](#) **hilez:** (Erm.) Kertenkele, sürüngen. Mecazen, daha çok çocuklar için, sümüklü.

[←33](#) **dzo:** (Erm.) “Ulan, be.”

[←34](#) **topik:** (Erm.) Nohut, soğan, patates ve çeşitli baharatlarla yapılan, günümüzde daha çok meze olarak kullanılan bir yemek.

[←35](#) **çorkodani:** (Erm.) Dört ayaklı (hayvan); “medenileşmemiş” anlamında hakaret ya da takılma amaçlı da kullanılır.

[←36](#) **Baron:** (Erm.) Bay, beyefendi.

[\[←38\]](#) Kroki ve liste, 1942 Tokat doğumlu Berç Dülgeroğlu’nun on bir yaşında ayrıldığı Tokat'a dair hafızasında kalan bilgi kırıntılarından hareketle oluşturuldu. Bu yüzden kullanımda, yılların insan hafızası üzerindeki olumsuz etkileri göz önünde bulundurulmalıdır.